

Bibó
Jogi és
Politika
Studományi
SZemle

Az ELTE Bibó István
Szakkollégium folyóirata

2021/2.

Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle

2021. évi 2. szám

Tematikus különszám

IMPRESSZUM

Kiadja: ELTE Bibó István Szakkollégium (1118 Budapest, Ménesi út 12.)

Felelős kiadó: ELTE Bibó István Szakkollégium

Főszerkesztő: Fazekas János

Felelős szerkesztő: Szentgáli-Tóth Boldizsár

Olvasószerkesztő: Sziládi Péter

ISSN 2064-4388

A Szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus István, Fazekas Marianna, Fleck Zoltán, Kukorelli István, Mándi Tibor, Menyhárd Attila

A Szerkesztőség tagjai: Gárdos Péter, Grad-Gyenge Anikó, Inzelt Éva, Nagy Csongor István, Oross Dániel, Paksi Gábor, Pozsár-Szentmiklósy Zoltán

A borítót tervezte: Fábián Áron

Alapítva: 2013

Előszó és köszönetnyilvánítás

Tisztelt Olvasó!

2019 szeptemberében az ELTE Bibó István Szakkollégium és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Jogszociológia Tudományos Diákköre közös konferenciát szervezett a lakhatási válság témakörében, amelyre hallgatók jelentkezését várták bármely tudományterületről a témához kapcsolódó kutatásaikkal. A felhívásra beérkezett absztraktok közül a szervezők választották ki a legígéretesebb anyagokat, amelyek szerzői lehetőséget kaptak, hogy előadják kutatásukat a 2019. szeptember 27-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának épületében megrendezett konferencián, majd munkájukat folytatva írásos formában is közlétegyék gondolataikat és kézzelfogható eredményeiket.

Jelen kiadvány ezekből a tanulmányokból állt össze; a Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle folyóirat tematikus különszámaként jelentetjük meg. A fiatal, pályájuk kezdeti szakaszában járó szerzők tanulmányai számos különböző aspektusból vizsgálják a hazánkban jelenleg tapasztalható lakhatási helyzetet, folyamatosan kitekintve a világban máshol érzékelhető folyamatokra. A probléma megközelítése erőteljesen interdiszciplináris, hiszen jogászok mellett szociológus és építész hallgatók is hozzájárultak írásaikkal jelen lapszámhoz, de a jogi munkák is szélesebb kontextusba helyezik a problémát.

A most közreadott tanulmányok sokszínűségére, alaposágára és az általuk górcső alá vett társadalmi problémák súlyára tekintettel, jó szívvel ajánljuk figyelmébe ezt a tematikus lapszámot mindenkinek, aki szeretné jobban megérteni a hazánkban zajló lakhatási folyamatokat és érdeklődik aziránt, hogy hogyan lehetne az e téren felmerülő nehézségeket a legjobban kezelni.

Matyasovszky-Németh Márton
főszerkesztő, az ELTE Bibó István Szakkollégium igazgatója

Szentgáli-Tóth Boldizsár
a Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle korábbi felelős szerkesztője

Tartalomjegyzék

Antreter Fanni: Nők a társadalom peremén. A női hajléktalanok helyzete Magyarországon	4
Burai Krisztina: Ellenség-e a hajléktalan? Politikai ellenségképzés a hajléktalanokkal szemben	15
Dombrowszky Borbála: Kivétel vagy főszabály? – a Családok Átmeneti Otthonainak rendszere Magyarországon	26
Gera Anna: a hajléktalanság probléma megoldásának intern és extern modellje	35
Kisgyörgy Eszter, Ohmacht Petra: Residency: a 21. századi közösségi élet hiányait pótló építészeti válaszok	47
Kmecs Hajnal Evelin: Lakhatás: zárt ajtók, nyitott kérdések, avagy a fejlődésben lévő társadalmunk szélmalomharca	73
Vági Renátó: Lakhatási válság mint a kapitalizmus kései szakaszának következménye	84

Antreter Fanni

Nők a társadalom peremén

A női hajléktalanok helyzete Magyarországon

Társadalom soha nem létezett egyenlőtlenségek nélkül.¹ Egyes egyenlőtlenségek specifikusan érintenek bizonyos társadalmi csoportokat, amelyek közül a legtöbb kérdést a legkiszolgáltatottabb helyzetben lévők vetnek fel. Ilyenek a hajléktalan emberek is, akiknek létezése minden társadalomnak egy komplex szociális problémája.² A hajléktalanság ugyanis nem egy homogén társadalmi csoport, több kisebbség alkotja, melyek különböző igényeket támasztanak mind a társadalom, mind az állam felé, akiknek a feladata lenne ezek megkülönböztetése és az ezekre adott egyéni megoldások alapján problémáik kezelése. A valóság azonban azt mutatja, hogy a hajléktalanság egy nagy egészként van kezelve, noha társadalmi csoportjuk nem homogén: nem azonos problémákkal küzdenek a hajléktalan férfiak és a hajléktalan nők, vagy éppen a hajléktalan fiatalok és a hajléktalan idősek. Ezért is érdemes a hajléktalanságon belüli további csoportokkal foglalkozni, így választottam kutatásom tárgyául a hajléktalan nőket, mint a hajléktalanságon belüli egyik kisebbséget.

I. Interszekcionalitás

A hajléktalan nőknek pusztán a hajléktalanságon belüli kisebbségként való kezelése azonban nem vezet kielégítő eredményre. Az érintettek ugyanis nőként egyben részei a társadalmak általánosan egyik legnépesebb, hátrányokat elszenvedő csoportjának, melyet a nők alkotnak; azonban érdekeik nincsenek figyelembe véve sem a nők, sem a hajléktalanok társadalmi csoportján belül. Ennek következtében speciális problémáiknak már a felismerése is akadályokba ütközik, így valódi megoldások keresése és találása egy rendkívül összetett folyamat. A hajléktalan nők speciális helyzetének leírására jó értelmezési keret az 1980-as évek Amerikájában a Kimberlé Williams Crenshaw által megfogalmazott interszekcionalitás fogalma. Crenshaw az afro-amerikai nők társadalmi helyzetét vizsgálva megállapította, hogy az általuk elszenvedett hátrányok, specifikus voltukból kifolyólag sem a nőpolitika, sem az etnikai diszkriminációval foglalkozó politika oldaláról nem megragadhatóak és nem kezelhetőek.³

Crenshaw e felismerés hatására alkotta meg az interszekcionalitás definícióját, amely nem mást jelent, mint két vagy több egyenlőtlenségi dimenzió összefonódását egy társadalmi csoporton belül. A fogalom strukturális és politikai szempontból is használható,⁴ rövid ismertetése pedig hozzájárul a hajléktalan nők társadalmi csoportjának érdemi vizsgálatához.

¹FARAGÓ László: „Társadalmi-területi egyenlőtlenségek” *Tér és társadalom* 2016/3. 118–123. real.mtak.hu/47571/1/2803-8604-1-PB.pdf

²BÍRÓ Gyula – VADÁSZ Anikó: „A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései” *Esély* 2003/4. 31–55. www.esely.org/kiadvanyok/2003_4/BIRO.pdf

³Kimberlé CRENSHAW: „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine” *University of Chicago Legal Forum* 1989. 139–168.

heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/uchclf1989&div=10&id=&page=

⁴ CRENSHAW 1989 (3. l.).

A strukturális interszekcionalitás azt a jelenséget takarja, amikor a különböző egyenlőtlenségkategóriák egyidejű jelenléte nemcsak súlyos, hanem minőségileg más hátrányokat hoz létre. Az ezeket generáló társadalmi és gazdasági mechanizmusoknak több kategóriája különböztethető meg. Előfordulhat, hogy egyes egyenlőtlenségek önállóan fejtik ki hatásukat, emellett azonban megtörténhet, hogy egy személy többféle egyenlőtlenségi csoporthoz tartozik, ekkor többféle, egymástól független hátrányt kénytelen elszenvedni, melyek önállóan fejtik ki hatásukat. Ez utóbbi jelenséget az európai közpolitika additív diszkriminációnak nevezi.⁵ Ehhez kapcsolódik a strukturális interszekcionalitás harmadik csoportja, amikor több egyenlőtlenség együttes jelenléte nem külön-külön generál hátrányokat, hanem egybeolvadva egy minőségben különálló hátrányt okoznak – ekkor az adott hátrány kizárólag az egyik vagy kizárólag a másik egyenlőtlenségi tényező szempontjából nem is értelmezhető.⁶

Ezzel szemben Crenshaw politikai interszekcionalitásként azt a dimenziót nevezte meg, amikor az érintett közpolitikai szereplők – köztük a civil szervezetek – nem tudnak a többszörös egyenlőtlenséggel élők problémáira érdemben reagálni. Ennek a komplex helyzetnek a feloldására született Leslie McCall kutatása, melyben háromféle megközelítést javasol az interszekcionalitástól sújtott társadalmi csoportok speciális igényeire való reflektálásként.⁷ Az első megközelítés szerint egy megfelelően körülhatárolt társadalmi csoportot célszerű vizsgálat alá vetni, melyen belül, ráismervén a tagjai által megélt tapasztalatok komplexitására, felismerhetővé válnak azok a politikailag elhanyagolt területek, melyek háttérbe szorulása pont abból a tényből fakad, hogy összetettségük miatt nehéz megfelelő szemszögből megközelíteni azokat – ezzel McCall utal Crenshaw interszekcionalitás-elméletére. A második vázolt megközelítés szerint az elemzés módszereinek megváltoztatására lenne szükség, a társadalmi csoportokat ugyanis, mint a társadalom statikus elemeit szokás – hibásan – vizsgálni, azonban az interszekcionalitással sújtott kisebbségeket csak úgy lehet elhatárolni más csoportoktól, ha felismerjük, hogy azok dinamikusan változnak, mintegy reflektálva a különböző társadalmi folyamatokra. Maguk a kisebbségek is e módon jönnek létre. A harmadik lépés első ránézésre ellent mond az előző módszernek, hiszen a már létező elemzési kategóriákat hívja segítségül annak megállapítására, melyek a kapcsolódási pontok egyes önálló társadalmi csoportok között, ezáltal ugyanis nagyobb egyenlőtlenséget okozó tényezők megállapítására nyílik lehetőség.⁸ Példának okáért a hajléktalan nők társadalmi csoportját hasznos lehet összevetni külön a hajléktalan emberek és külön a nők társadalmi csoportjával, majd részletesebben elemezni a megfigyelt közös jellemzőket és eltéréseket.

⁵ DÓSA Mariann – KRIZSÁN Andrea: „A többszörös diszkrimináció helye a magyar genderpolitikában” in: JUHÁSZ Borbála (szerk.): *A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013* (Budapest: Magyar Nők Érdekvégyesítő Szövetség 2014) 63–93. mek.oszk.hu/14900/14936/14936.pdf

⁶ DÓSA – KRIZSÁN (5. l.).

⁷ Leslie MCCALL: „The Complexity of Intersectionality” *Signs* 2005/3. 1771–1800.

[lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/McCall%20\(2005\)%20The%20Complex%20of%20Intersectionality%20.pdf](http://lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/McCall%20(2005)%20The%20Complex%20of%20Intersectionality%20.pdf)

⁸ Jo ARMSTRONG – Sofia STRID – Sylvia WALBY: „Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory” *Sociology* 2012. 224–240.

[lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/Walby%20C%20Armstrong%20C%20%26%20Strid%20\(2012\)%20Intersectionality-%20Multiple%20Inequalities%20in%20Social%20Theory%20.pdf](http://lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/Walby%20C%20Armstrong%20C%20%26%20Strid%20(2012)%20Intersectionality-%20Multiple%20Inequalities%20in%20Social%20Theory%20.pdf)

A magyar viszonyok azonban nem igazodnak ezen elméletekhez. A Szocvtv.⁹ a hazai hajléktalan helyzettel legrésztetesebben foglalkozó jogszabályként nem foglalkozik kiemelten a hajléktalan nők helyzetével, így általánosságban megállapítható, hogy közpolitika nem kezeli integráns társadalmi csoportként a hajléktalan nőket. Ezért a McCall által vázolt módszerek közül már az első megközelítési javaslat sem valósul meg. Kutatásomban éppen ezért ezt hívom segítségül ahhoz, hogy egy, eddig kevés célzott elemzés tárgyát képező csoportot vizsgáljak, melynek e téren való alulprezentáltsága okozza azokat a lentebb vázolt hátrányokat, melyekkel nap mint nap meg kell küzdeniük és amelyekre reflexiót sem a politika, sem a társadalom nem tud adni – pontosan a McCall révén megállapításra került, hatékony kezelési lehetőségek mellőzése miatt.

II. Hajléktalan nőnek lenni 2021-ben

A hajléktalanságról alkotható ismeretekre világszerte az e társadalmi csoportra szakosodott menhelyek és alapítványok adatai által derül fény, az országos, általános és rendszeres összeszámlálás sokkal ritkább.¹⁰ Az egyes országok összeírásai azonban számszerűleg rendszerint nem összehasonlíthatóak, hiszen az az állam szuverén döntése, pontosan hogyan definiálja a hajléktalanságot, ha területén már felismerte annak jelenlétét. Országoként változik, hogy a hajléktalanság a fedél nélküliséggel, a lakástalansággal, a bizonytalan lakhatással vagy éppen a nem megfelelő lakhatási körülményekkel van azonosítva.¹¹ Ráadásul különbözőek a kockázati okok és a vizsgálatok szempontjai is. Uniós szinten az 1989-ben alapított, nem-kormányzati szervezet, a FEANTSA¹² készít olyan éves jelentéseket, amelyek az egyes tagországokban hajléktalanként definiált személyek aktuális helyzetével foglalkoznak. E szervezet megbízásából készült egy, a hajléktalan nők helyzetéről szóló kutatás az Európai Unió akkori tagállamainak vizsgálatával. A 15 ország bevonásával készített felmérés megállapította, hogy a női hajléktalanság fő indikátora a családi állapot megváltozása válás vagy a férj halála által. 1999-ben, a kutatás évében a női hajléktalanok a hajléktalan emberek harmadát képezték, ez az arány azonban növekvő tendenciát mutatott. Továbbá fontos eredményként lett bemutatva, hogy a fiatal nők és a bevándorlók aránya növekedésnek indult a hajléktalan nők körében.¹³ Az azóta eltelt 20 évben azonban ennél részletesebb kutatás nem látott napvilágot.¹⁴

Arról, hogy ki minősül a magyar jog szerint hajléktalannak, a szociális igazgatásról és a szociális ellátásról szóló 1993. évi III. törvény rendelkezik, mégpedig a következőképpen: *„hajléktalan a bejelentett lakóhellyel nem rendelkező személy, kivéve azt, akinek bejelentett lakóhelye a hajléktalan szállás.”*¹⁵ Ami a rájuk vonatkozó adatokat illeti, A Február Harmadika Munkacsoport 2018. Február 3-án végzett éves állapotfelmérése szerint hozzávetőlegesen

⁹ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

¹⁰ TAMÁSI Erzsébet: „Egy férfinyira a hajléktalanságtól. Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban” *Esély*, 2004/3. 26–57. esely.org/kiadvanyok/2004_3/TAMASI.pdf

¹¹ www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion?bcParent=27

¹² *The European Federation of National Organisations Working with the Homeless*, 1991-ben, 15 tagállam kutatóival indított, *European Observatory on Homelessness*, amelynek központja Brüsszel.

¹³ Bill EDGAR – Joe DOHERTY: „Women and Homelessness in Europe” *Social Work in Europe* 2001/3. docs.scie-socialcareonline.org.uk/fulltext/74820.pdf

¹⁴ TAMÁSI (10. l.).

¹⁵ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és a szociális ellátásról 4. § (2) bekezdés.

tizennégyezer személy azonosítható ezzel a definícióval. Arra, hogy a hajléktalanságon belül hogyan oszlanak el az egyes, pontosan nem meghatározott kisebbségek, már nincsen országos szintű felmérés.

A Budapesti Módszertani és Szociális Központ (BMSZKI)¹⁶ adatai alapján minden negyedik hajléktalan ember nő.¹⁷ Hozzá kell azonban tenni, hogy ez mindenképpen csak egy hozzávetőleges arány, hiszen az információszerzés lehetősége e téren rendkívül korlátozott, ráadásul a BMSZKI-nek csupán Budapesten és vonzáskörzetében van illetékessége. Ezen okból kifolyólag ez a kutatás is a Budapesten élő hajléktalan nőket veszi górcső alá.

Arról, hogy a nők között milyen számban fordulnak elő hajléktalanok, még kevesebb információ áll rendelkezésre. A hajléktalan nők a hajléktalan emberek és a nők társadalmi csoportjának egy keresztmetszeti kisebbségi csoportja, vagyis már önmagában annak a felismerése, hogy speciális problémáik vannak, nehézségekbe ütközhet. S mivel számos olyan, specifikus problémával állnak szemben, melyet sem kizárólag a lakhatási, sem kizárólag a nőpolitika nézőpontjából nem lehet szemlélni, a megoldáskeresést is bonyolultabbá teszi.

A hátrányok, melyekkel egy hajléktalan nőnek meg kell küzdenie, rendkívül szerteágazóak, azonban bizonyos kategóriák alkotása egyrésztől nem lehetetlen, másrésztől segít megtalálni életüknek azon területeit, melyekre a közéletnek arra hivatott szereplői hatást gyakorolva pozitív változást tudnának előidézni.

A továbbiakban ezekkel a speciális problémakörökkel foglalkozom, kiemelve a nőket érő erőszakot, egészségügyi problémáikat, lakhatási nehézségeiket és a gyermekneveléssel járó problémákat. A tanulmányt egy hajléktalan nővel készített interjú elemzésével zárom; az ebből levont tapasztalatok alapján esett a választásom éppen ezekre a problémákra. Ezek közül is a legspecifikusabbnak a hajléktalan nőket érő erőszakot ítélem meg, így először ezt a témát ismertetem részletesebben.

III. Erőszak

Legyen akár férfi, akár nő, aki hajléktalanná válik, mindenképpen kiszolgáltatott helyzetbe kerül, hiszen elveszti az otthon nyújtotta védőhálót, életének egyik legalapvetőbb, biztos pontját. Az ilyen személyeket a legegyszerűbb kihasználni, ráadásul a lebukás esélye ebben az esetben alacsonyabb, így nincs akadálya annak, hogy aki akar, valódi akadályok nélkül követhessen el jogsértést a hajléktalanok ellen a maga javára.

Női hajléktalanként a kiszolgáltatott helyzet teret ad az ellenük elkövetett szexuális erőszaknak.¹⁸ A „gyengébbik nem” egyébként is potenciális elszenvetője az ilyen típusú cselekményeknek, azonban egy hajléktalan nő még könnyebb célpontot jelent. Igen ritka jelenség, amikor ezekben az esetekben az áldozat a hatósághoz fordul és feljelentést tesz, mert egyrészt valószínűleg nem ismeri ezt a lehetőséget, másrészt pont az esetek gyakorisága miatt nem folya érdemi munka a tettes felderítésében és számonkérésében. A rendőrök és a

¹⁶ A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei a legnagyobb budapesti hajléktalanellátó szervezet, állandóan változó, gyarapodó intézményeivel egyben az ország és a közép-európai régió egyik legnagyobb szociális szolgáltató szervezete. www.bmszki.hu/hu

¹⁷ www.bmszki.hu/hu/bunmegelozes-es-aldozatsegites-hajlektalan-ellatasban/hajlektalan-nok

¹⁸ Lilian GELBERG – Paul KOEGEL – Suzanne L. WENTZEL: „Antecedents of Physical and Sexual Victimization Among Homeless Women: A Comparison to Homeless Men” *American Journal of Community Sociology* 2000. 367–390. onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1023/A:1005157405618

hajléktalanok egymással szembeni bizalmatlansága pedig úgyszólván megpecsételi az ilyen esetek sorsát.

A szexuális erőszak intézményesített formájának tekinthető a párkapcsolati erőszak. A hajléktalanság körében megfigyelhető egy erős társfüggőség, hiszen egyedül mind anyagilag, mind pszichésen nehezebben viselnék el a hajléktalan lét megpróbáltatásait.¹⁹ Egy hajléktalan nőnek, különösen a még mindig erősen patriarchális szemléletű Magyarországon nagy igénye lehet egy vele ellenkező nemű társra.²⁰ Már ez a tényállás magában hordozza annak a lehetőségét, hogy partnere visszaéljen helyzetével – itt is ugyanazt figyelhetjük meg, mint a prostituált és ügyfele relációjában: egy hajléktalan nő túl nagymértékben van ráutalva a másik félre ahhoz, hogy megszakítsa vele a kapcsolatot, inkább elviseli az őt érő atrocitásokat.²¹

IV. Egészségi állapot

Az állandó lakóhely elvesztése automatikusan generálja a hajléktalan életét átható, folyamatos bizonytalanságot. A napi szinten jelen lévő bizonytalanság miatt a szorongás a hajléktalan létet kísérő állandó jelenség.²² Ez a mentális probléma a nőknél is megfigyelhető. Ennek következtében nemcsak a szorongás, hanem más, mentális betegségek is nagyobb arányban fordulnak elő a női hajléktalanok körében.²³ Ennek tudható be a hajléktalan nők körében jelentkező alkoholizmus és a pszichoaktív szerek gyakori használata. Súlyosbító tényező, hogy a preferált alkoholok és pszichoaktív szerek alacsony áruk és könnyű hozzáférhetőségük következtében rendkívül rossz minőségűek, ami az egészségi állapotra nagyobb mértékben van káros hatással. Az alkoholfogyasztási vagy szerhasználati problémával küzdő hajléktalan személy azonban nem jut megfelelő ellátáshoz, hiszen nem rendelkezik társadalombiztosítással vagy tartózkodási helyén nem elérhetőek ezek a szolgáltatások, vagy fennállnak bizonyos, az egészségügyi vagy szociális ellátásokhoz való hozzáférést korlátozó tényezők, mint például az ellátórendszerrel szembeni bizalmatlanság.²⁴ Így tehát az érintett szakemberek nem is tudnak érdemben reflektálni a hajléktalanok vagy hasonló, marginalizált társadalmi csoportok kezelési igényeire és sajátosságaira,²⁵ maguk a betegségek pedig kezelés hiányában elhatalmasodnak az azzal sújtottakon.

V. Lakhatás

Hajléktalan nőként az utcán éjszakázni sokkal nagyobb kockázatot jelent, mint ugyanezt férfiként megtenni. A szociális ellátórendszer azonban a kutatás szempontjából releváns városban, Budapesten nemhogy a női létből fakadó speciális, hanem még az általános, férfiak és nők által egyaránt támasztott általános igényekhez sem tud alkalmazkodni. Így irreális lenne

¹⁹ FEHÉR Boróka – KOVÁCS Ivetta: „Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján” *Esély* 2018/6. 75–106.

www.esely.org/kiadvanyok/2018_6/esely_2018-6_2-1_feher-kovacs_kulonbsegek_hasonlosagok.pdf

²⁰ FEHÉR – KOVÁCS (19. l.).

²¹ DÁVID Beáta – ALBERT Fruzsina: *Ha elszakad a háló... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben* (Budapest: Új Mandátum 2001).

²² MOLNÁR Gábor: *A hajléktalanok lelki állapota*. Budapest, 2008. ezredveg.vasaros.com/z/html/zk_Molnar_Gabor_A_hajlektalanok_lekli_allapota.html

²³ TAMÁSI (10. l.).

²⁴ *2018-as éves jelentés (2017-es adatok) az EMCDDA számára*. Készítette: Drog Fókuszpont. 2018. 36. drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2018_HU.pdf

²⁵ *2018-as éves jelentés (2017-es adatok) az EMCDDA számára*. Készítette: Drog Fókuszpont. 2018. 37.

az az elvárás, hogy a hajléktalan nők számára ideális mennyiségű, felszereltségű és a társadalmi csoportjukon belüli, egyes kisebbségek szükségleteinek kielégítésére is szakosodott lakhatási alternatíva álljon rendelkezésre.

Érthető, hogy nagy az igény a kizárólag nőket fogadó szálláslehetőségek irányát. Ami az ilyen típusú éjjeli menedékhelyeket illeti, a Budapesten működő intézmények összesen 156 főt képesek befogadni, ez a szám azonban a tél beköszöntével változó mértékben növekedhet – ekkor kerülhet sor esetleges férfi vendégek vagy párok befogadására is. Az éjjeli menedékhely azonban csupán éjszakázási lehetőséget biztosít, a meleg étel és az egy estére birtokba vehető ágy mellett számolni kell a túlszűfolttsággal, az elszaporodott poloskákkal és a többi lakó esetleges agresszivitásával vagy rosszindulatával.

Kizárólag nőket fogadó hajléktalanszálló Budapesten két darab van, melyek összesen 64 nő elszállásolására alkalmasak. Ezek az intézmények az úgynevezett átmeneti szállók közé tartoznak, vagyis az itt élők térítési díj ellenében többedmagukkal saját szobában kerülnek elhelyezésre határozatlan időre, emellett az intézmények bizonyos szolgáltatásokat, például szociális ügyintézési lehetőséget nyújtanak számukra.

Az átmeneti szállók közül a fővárosban található kettő olyan is, amelyik párok számára is nyitva áll. Az azonban a jelentkezők száma miatt a legtöbb esetben nem biztosított, hogy saját szoba álljon a rendelkezésükre, általában négy vagy hat személyre osztanak egy szobát. A privátszféra teljes hiánya egyrészt feszültséget kelthet nemcsak a partnerek, hanem az egy szobán osztozó párok között, azonban még ennek fényében sem tekinthető elégségesnek az ilyen lehetőséget (is) kínáló budapesti szálláshelyek száma.

Nem precedens nélküli, hogy egy nő gyermekével vagy gyermekeivel kerül az utcára, esetleg egy teljes család veszíti el a tetőt a feje felől. A szociális ellátórendszer erre a jelenségre reagálva két alternatívát kínál a szorult élethelyzetben lévők számára. Budapesten anyák és gyermekeik befogadására szakosodott anyaoththonokból nyolc található, míg CSÁO-ból (Családok Átmeneti Otthona) kerületenként egy-egy, ahol a szülők és gyermekeik legfeljebb 21. életévük betöltéséig együtt helyezhetők el.²⁶ Ezek az egyébként nemcsak önkormányzati, hanem egyházi vagy alapítványi fenntartású intézmények azonban határozott időre jelentenek csak lakhatási megoldást, a hajléktalan nőknek már a jelentkezéskor szembesülniük kell a hosszú várólistákkal és azzal, hogy csak korlátozott ideig tartózkodhatnak az intézményben. Az otthonokban ráadásul ugyanarra a problémára kell számítani a beköltözőknek, mint a párok számára is nyitva álló hajléktalanszállókban: az intimitásra és önálló családi életre itt is korlátozottak a lehetőségek. Az anyaoththonokban anyja és gyermeke vagy gyermekei számára általában nincs saját szoba biztosítva, valamint mindkét intézményre jellemző, hogy – alapvető funkcióikat megvalósítva – jelentős mértékben beleavatkoznak lakóik életébe.

²⁶ PÁLFI Regina: „Családon belüli erőszak a szociális szakemberek szerint” in: BOCSI Veronika – SZABÓ Gyula (szerk.): *Oktatás – Nevelés – Társadalom* (Debrecen: Didakt 2018). 76–87.
www.researchgate.net/profile/Dora_Konig-Goeroegh2/publication/326827529_THE_CHARACTERIZATION_OF_HANDBALL_PLAYERS_BY_POST_ON_THE_BASIS_OF_INTERNATIONAL_LITERATURE/links/5b6585b50f7e9bd7ae93a513/THE-CHARACTERIZATION-OF-HANDBALL-PLAYERS-BY-POST-ON-THE-BASIS-OF-INTERNATIONAL-LITERATURE.pdf

VI. Kockázati faktor: a gyermek

Az európai országokban a gyermeknevelésért való felelősségvállalás első helyen áll a hagyományosan a nőkhöz kötött szerepek között,²⁷ így szinte lehetetlen róluk diskurzust folytatni anélkül, hogy ez a témakör fel ne merüljön. Ezzel párhuzamosan ez az egyik legjelentősebb tényező, mely a hajléktalan anyákat megkülönbözteti a hajléktalanok társadalmi csoportján és a hajléktalan nők társadalmi csoportján belül, így elengedhetetlen külön is megemlékezni az olyan nőkről, akik anyaként többedmagukkal kerülnek az utcára.

Az azonban, hogy egy anya gyermekével együtt veszítse el lakóhelyét, a mai Magyarországon korántsem olyan magától értetődő. Noha az 1999. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról²⁸ 7. § (1) bekezdése rögzíti, hogy „(...) *A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani*”, a valóság mégis egészen más képet fest. Az alapvető jogok biztosának 2017-es jelentése szerint minden harmadik gyermeket anyagi okokból emelnek ki a családjukból.²⁹ Ezzel az állam már azelőtt elválasztja egymástól anyát és gyermeket, hogy egyáltalán hajléktalanná válnának, a gyermek elvesztésének traumája pedig komoly mentális betegségekhez vezethet, amiknek, mint láttuk, a mélyszegénységben és hajléktalanságban élő nők számára szinte egyedüli „gyógymódja” az alkoholizmus. Az állam tehát azzal, hogy gyermekétől megfosztja a nőt, kikövezi számára az utat a lecsúszás felé – annak ellenére, hogy a nevelőintézetek és gyermekotthonok fenntartásával több milliós terhet ró a saját nyakába.

Ennek elkerülésére nem árt tisztában lenni azzal, milyen lehetőségei vannak egy mélyszegénységben élő nőnek vagy családnak. A már említett anyaotthonok és CSÁO-k reális alternatívának tűnnek és a folyamatos intézményi kontroll még mindig elviselhetőbb, mint gyermek és szülőjének szétválasztása, azonban itt sem lehet szó nélkül elmenni amellett a tény mellett, hogy ezekre a helyekre nem lehet egyik pillanatról a másikra bekerülni: az utóbbi években egyre több család veszi igénybe ezt a lehetőséget, emiatt várólisták alakulnak ki.³⁰ Mindemellett, mint a Családok Átmeneti Otthona már a nevében is utal rá, csupán átmeneti jellegű megoldást jelent a krízisben lévők számára.

Emellett a bekerülés utáni élet sem hasonlítható az addig megszokottakhoz, hiszen az intézetek falai között a dolgozók erőteljes kontroll alatt tartják az ott élőket. A család élete egyik pillanatról a másikra nyilvánossá válik, mind a privátszféra, mind a magánautonómia megszűnik, hiszen még a leghétköznapibb szituációkban is részt vesznek az ott dolgozók. Ezáltal a család teljesen elveszti integritását, tagjai pedig önállóságukat, amely több esetben a való életbe történő visszatérés lehetőségétől fosztja meg őket.³¹

²⁷ FEHÉR – KOVÁCS (26. lj.).

²⁸ 1999. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

²⁹ *Beszámoló az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek tevékenységéről, 2017.* www.ajbh.hu/documents/10180/2811425/AJBH+besz%C3%A1mol%C3%B3+2017/60b3d968-ac8e-d28e-058b-64d0eb7e6d69?version=1.2

³⁰ RÁCZ Linda: „A családok átmeneti otthonából kikerülő anyák esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata” *Szellem és Tudomány* 2016/1–2. 237–268.

matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/7_evf_1-2_sz_2016/ISSN_2062-204X_7_evf_1-2_sz_2016_237-268.pdf

³¹ PÁL Gabriella – PÁL Tibor – TARDOS Katalin – VARJÚ Gabriella: „Családok átmeneti otthonai Budapest II.” *Kapocs* 2005/3. 8. epa.oszk.hu/02900/02943/00018/pdf/EPA02943_kapocs_2005_3_04.pdf

VII. „Inkább a híd alá!”

A szociális ellátórendszer említett intézményeiről volt szerencsém személyes véleményt is meghallgatni egy olyan, hajléktalanságon keresztülment nő elbeszéléséből, akit egy félig strukturált interjú keretében a női hajléktalan-lét egyes aspektusairól kérdeztem. Életének releváns eseményei híven tükrözik a hajléktalan nők kilátástalan helyzetét, melyet összetettsége miatt a közpolitika a hallottak alapján képtelen kezelni. Részletesebb ismertetésük egyben alátámasztja a kutatásban eddig megállapítottakat.

Interjúalanyom a 2000-es évek elején került az utcára, miután válással akart szabadulni bántalmazó kapcsolatából, ám férje több alkalommal is erőszak útján akadályozta meg abban, hogy lépéseket tegyen ennek érdekében. Addigi lakhelyéről, egy Pest megyei településről egyik pillanatról a másikra volt kénytelen az akkor hatéves fiával elmenekülni. Alacsony iskolai végzettsége és az ebből fakadó megélhetési gondok, valamint a jövőbeli lakhatási, egzisztenciális problémák gondolata sokáig visszatartotta ettől a lépéstől, azonban kisfia megadta számára az utolsó löketet, amikor őt az otthon maradás vagy a „szökés” lehetősége elé állította: „Anyu, inkább a híd alá!” Így vezetett az útjuk a fővárosba.

Budapestre érkezve kapualjakban, pincékben húzták meg magukat, miközben az anya iskolai lehetőség után nézett a fiának, amellet természetesen, hogy munkát igyekezett találni magának. Az utcai éjszakázás részletes körülményeiről kevés szót ejtett, arra utalt mindössze, hogy megjártak mindent, amit csak elképzelni lehetett, valamint, hogy a „régiek” – távolabbi ismerősei – segítették őket a bujkálásban. Interjúalanyom ugyanis már akkoriban tisztában volt azzal, hogy a gyámhatóság bármelyik pillanatban elválaszthatja őt a fiától.

Egy villamoson tett utazás során találkozott a Menhely Alapítvány hirdetésével, ennek hatására fordult a civil szervezethez, melynek berkein belül sikerült belátható időn belül fiával együtt anyaotthonba kerülniük. Az alapítványhoz való fordulást sokáig halogatta, hiszen nem bízott az intézmény hivatalos jellegében,³² félt, hogy kapcsolatban áll egy olyan hatósággal (vagy éppen maga a hatóság), amely valamiképpen szankcionálja az ő és gyermeke utcai életét, esetleg elválasztják őket egymástól. A helyzet kilátástalanságára tekintettel azonban mégis a hozzájuk folyamodás mellett döntött.

Az anyaotthonról a kisfiának voltak pozitív tapasztalatai. Interjúalanyom elmondása szerint a gyermek úgy nyilatkozott, neki „akkor volt a legjobb”. Ami a saját véleményét illeti, ő meglehetősen nehezen viselte, hogy fiával nem kapott külön szobát, valamint, hogy az alkalmazottak szigorúan határozták meg a napirendet, ami egyrészt nem mindig illeszkedett igényeihez, másrészt nem engedte az attól való eltérést. Külön kiemelte, hogy gyermekét soha nem hagyhatta szabadon, így rendkívül meg volt kötve a keze, ami a napi teendők elvégzését illeti. Ez a tapasztalat teljes mértékben igazodik az otthonokról fentebb írottakhoz: a privátszféra és az önrendelkezés hiánya a jellemző ezekben az intézményekben.

Nem véletlen, hogy interjúalanyom helyzetében akkor érzett némi javulást, amikor külön szobát tudtak számukra biztosítani. Az itt eltöltött időnek az anyaotthon megszűnése vetett véget, mely után kezdődött anya és fiának albérletről albérletre vándorlása.

³² MEDVE-BÁLINT Gergő – BODA Zsolt: „Az egyenlőtlenség és a jövedelem hatása a bizalomra” in: BODA Zsolt (szerk.): *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* (Budapest: Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet 2016) 23–55.
politikatudomany.tk.mta.hu/uploads/files/Boda_konyv_imprimelni.pdf

Interjúalanyom az időrendiséget magától nem tartotta, célzott kérdések hatására pedig több esetben eltérő válaszokat adott, így időben nehezen meghatározható az egyes életesemények egymásutániséga. Közvetlenül az anyaotthon megszűnése utáni időszakra tehető, amikor a Menhely Alapítvány égisze alatt meghirdetett pályázatot megnyerve elegendő pénzhez jutott ahhoz, hogy bérbe tudjon venni egy lakást. Az albérletkeresés nehézségeit firtató kérdésre adott válasz szerint egy hét alatt talált megfelelő árfekvésűt, hiszen „akkoriban még humánusabbak voltak az emberek”. Az első albérlet óta ugyan sok költözéssel, de kisebb megszakításokkal sikerült elkerülnie a huzamosabb ideig utcán való tartózkodást.

Ennek háttérében azonban sok volt a megpróbáltatás. Főbérői szinte kivétel nélkül bejelentés nélkül bocsátották rendelkezésére az adott lakást, ami nemcsak interjúalanyom, hanem fiának életében is jelentős problémákat okozott. Állandó lakcím vagy tartózkodási hely hiányában interjúalanyom munkaerő-piaci helyzete még kilátástalanabbá vált, hiszen a munkavállalók idegenkedtek a papíron hajléktalan személyek alkalmazásától. Alacsony iskolázottsága egyébként is beszűkítette lehetőségeit, nőként pedig eleve bérhátrányból indult az ugyanolyan kvalitásokkal rendelkező férfi jelentkezőkkel szemben. A feltett kérdésekre szűkszavúan válaszolva annyit mondott, hogy mindig talált magának valamit, példának hozva fel a banki takarítást, valamint a Fedél Nélkül³³ szerkesztőségében folytatott tevékenységét, melyeket egymás mellett, párhuzamosan végzett – és végez jelenleg is –, hogy fenn tudja tartani magát.

Visszaélve a kiszolgáltatottságával, több főbérő is rosszhiszemű magatartást tanúsított. Interjúalanyom elmondása szerint a lakbér havi fizetésén felül, de a lakás bérlésének feltételéül szabva, kötelezték őt több esetben bizonyos, a főbérő előnyére váló tevékenység elvégzésére, például háziállatának rendszeres gondozására – nemcsak a főbérő távolléte esetén. Egy másik esetben a főbérő tőle várta el azt az összeget, melyet aztán kezelőorvosának juttatott el hálapénzként. Interjúalanyom szorult helyzetében nem tudott mást tenni, mint a kérésnek (saját bevallása szerint inkább utasításnak) eleget tenni.

Szintén kénytelen volt elviselni, hogy főbérője visszaéljen a szituáció szülte hatalmával, amikor egyik nap munkából hazaérve az albérlethez kapott kulccsal nem tudott bemenni a lakásába, mivel a zárat aznap – tudta meg a szomszédoktól –, amíg ő dolgozott, a tulajdonos kicserélte. Tette ezt annak ellenére, hogy a lakbér havi rendszerességgel ki volt fizetve és a lakókra nem érkezett semmiféle panasz. A főbérővel való egyeztetés után interjúalanyom zárba illő kulcsot nem, csak időt kapott, hogy összepakolja saját és fiának használati tárgyait és késedelem nélkül elhagyja az ingatlant.

Azon a tényen, hogy magán kívül nem számíthat senkire, elmondása szerint párkapcsolatai sem változtattak alapvetően. Nem beszélt sokat a férfiakról, a tőle elhangzottakból az derült ki, hogy miután Budapestre került, több partnere is volt, azonban egyikőjük mellett sem találta meg a keresett biztonságot. Kapcsolataiban soha nem érezte magát egyenrangú félnek, hiszen ő maga megszakításokkal, de bérelt lakásban élt és szintén nem folyamatosan, de volt munkahelye, míg aktuális párja általában ezeknek egyikével sem, vagy csak az egyikkel rendelkezett; számára pont „kapóra jött” interjúalanyom és az általa megteremtett viszonylagos biztos helyzet. Egyik egykori élettársa ráadásul feltehetőleg alkoholista volt, aki, ha sokat ivott, agresszívvá vált és több esetben fizikailag is bántalmazta őt – mint ahogy tette azt egykori férje

³³ Hajléktalan személyek által szerkesztett és terjesztett, meghatározott piaci ár nélküli hetilap.

is. Ennek ellenére nagyjából négy évig éltek egymás mellett, hiszen interjúalanyom véleménye szerint a mindennapi küzdelmekben egymás nélkül még mindig rosszabb lett volna. Ezek a tapasztalatok is teljes mértékben alátámasztják a fentebb írottakat, különös tekintettel Fehér–Kovács³⁴ tanulmányára, vagyis, hogy egy hajléktalan nő sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben van egy párkapcsolatban, mint egy nem hajléktalan nő, a kiszolgáltatottsága azonban azt is maga után vonja, hogy kisebb eséllyel lép ki a bántalmazó kapcsolatokból.

Interjúalanyom ezeket a küzdelmeket azonban nemcsak saját magáért, hanem a fiáért is vállalta. Közvetlenül a Budapestre érkezés után, amikor még nem volt biztos fedél a fejük felett, tudatában annak, hogy a gyámhatóság kérdés nélkül elveheti tőle gyermekét, minden tőle telhetőt megtett, hogy ne találjanak rájuk. Az anyaothonba költözéssel is csak átmenetileg szűnt meg a bujkálási kényszer, ugyanis a hatóság albérletről albérletre vándorlásuk közben többször érkezett ki hozzájuk abból a célból, hogy az állapotokat felmérve elválassza anyát és fiát egymástól. Ezekben az esetekben az egyetlen segítséget a szomszédok jelentették, akik vagy a vizsgálat alatt lakásukban bújtatták a fiút, vagy szóbeli nyilatkozatot tettek, melyben az anya példaértékű magatartásáról, otthonuk rendben tartásáról és az anya és fia közötti jó viszonyról számoltak be. Ily módon sikerült elkerülni, hogy a gyermek nevelőintézetbe legyen utalva, amire az elmondottak alapján valóban csak anyagi helyzetük miatt került volna sor. Az alapvető jogok biztosának már idézett jelentését³⁵ ismervén ez a tény nem okoz meglepetést.

Ennek ellenére a gyermek életének alakulása alapján bizonyítást nyert, hogy a módszer alkalmazása nem feltétele egy gyermek jövője biztosításának – a fiú ugyanis sikerrel végighaladván a közoktatási rendszer minden fokozatán, szakmát szerezvén napjainkban szakácsként dolgozik, emellett párkapcsolatban él.

Interjúalanyom életének volt azonban olyan periódusa, amikor kellően megszorulva érezte magát ahhoz, hogy felmerüljön benne fiának nevelőszülőkhöz való adása – belátható, hogy ez humánusabb lehetőség volt, mint a nevelőotthonba adás, ami a gyámhatóság eljárásának eredménye lett volna. Saját bevallása szerint hivatásos családsegítőhöz fordult, aki ajánlott számára egy jelentkezőt, akivel egy személyes találkozó is leszervezésre került. A találkozón viszont interjúalanyom közvetlenül nem vehetett részt, ugyanis a helyszínen fia és a jövőben nevelőszülő – egy középkorú nő - kettesben vonultak el egy szobába, ahova interjúalanyom számára a belépés meg lett tiltva. Csak fiának beszámolója alapján szerezhetett információkat az ott elhangzottakról, melyek ismeretében világos lett számára, hogy gyermekére munkavégzés céljából lenne szüksége az „öregasszonynak”. A tények ismeretében interjúalanyom az ajánlat elutasítása mellett döntött és a negatív élmény hatására a jövőben tartózkodott a családsegítőhöz való fordulástól. A szerencsétlen esemény csak tovább erősítette benne a hivatalos szervekkel szembeni bizalmatlanságát, ami a hivatkozott kutatás szerint nem egyedi eset a hozzá hasonló, marginalizált helyzetű embereknél.³⁶

Gyermekének nagykorúvá válásával lekerült a válláról a róla való gondoskodás terhe. Fiának elköltözésével, lévén ő maga egyedülálló és nem is vágyik társra, immár csak saját magát kell fenntartania, ami munkái segítségével – melyek közül az egyik a Fedél Nélkülhöz és ezáltal a biztos védőhálót jelentő Menhely Alapítványhoz köti őt – egyszerűbb feladat. Helyzete

³⁴ FEHÉR – KOVÁCS (26. lj.).

³⁵ Beszámoló az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek tevékenységéről, 2017 (29. lj.).

³⁶ MEDVE-BÁLINT – BODA (32. lj.).

stabilizálódni látszik, azonban ez az állítás nem igaz a hajléktalan nők, mint társadalmi csoport egészére.

Magyarország Alaptörvényének hetedik,³⁷ 2018. október 15-i, valamint a szabálysértési törvény³⁸ szintén e naptól hatályos módosítása alapján a közterületen való életvitelszerű tartózkodás egy büntetendő tényállást valósít meg. A jogalkotó felismert egy szociális problémát, azonban kezelését büntetés módján valósította meg. Ez a hajléktalan nők szempontjából egy újabb hátrányt okozó mechanizmusnak minősül, mely újabb, specifikusan az ő társadalmi csoportjukra jellemző hátrányok generálódását jelenti; mindezzel párhuzamosan nem születnek őket érintő, támogató intézkedések és nem szerveződnek programok, így a közeli jövőben nem képzelhető el helyzetükben lényegi javulás.

Emellett az is világos, hogy a hajléktalanság nőket érintő kérdései elsősorban az ország nőpolitikájának kudarcait, gyengeségeit, tendenciáit és lehetőségeit is tükrözik.³⁹ Magyarország e tekintetben egy jellegzetesen patriarchális szemléletű állam,⁴⁰ ahol ennek megfelelően a nők másodlagos szerepet játszanak a társadalomban a férfiakkal szemben a családról való (nem anyagi) gondoskodás és a gyermeknevelés kivételével. Érdemi érdekérvényesítési lehetőség hiányában nem tehetnek mást, mint hogy elviselik az őket érő hátrányokat, legyenek akár hajlékkal rendelkező vagy hajléktalan személyek. A magyar közpolitika tehát e téren gyerekcipőben jár és a tendenciákat figyelve nem megjósolható, mikor fog az a cipő szorítani.

³⁷ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása.

³⁸ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

³⁹ TAMÁSI (10. lj.).

⁴⁰ PONGRÁCZ Tiborné: „A nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai” in: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005* (Budapest: Tárki – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium 2005) 15–43. old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a966.pdf

Burai Krisztina

Ellenség-e a hajléktalan?

Politikai ellenségképzés a hajléktalanokkal szemben

Bevezetés

Kutatásom kiindulópontját a szabálysértési törvény 2018. október 15-én hatályba lépett módosítása,⁴¹ és az annak nyomán a hajléktalanságról kialakult közéleti diskurzus jelenti. Az ellenségképzés általános leírása mellett bemutatom a politikai ellenség különféle típusait, majd képzésének diszkurzív stratégiáit. Ezen eszközöket felhasználva kísérletet teszek arra, hogy néhány példán keresztül bemutassam a hajléktalan személyek elleni ellenségképzés fő jellemzőit. A dolgozat tehát elsősorban nyelvi eszközök vizsgálatával igyekszik bemutatni a politikai ellenségképzést, továbbá a hajléktalanok elleni diskurzus visszatérő fordulatait, érvkészletét. A kutatáshoz áttekintett szövegek elemzése kvalitatív kutatás, azok tartalmát nem számszerűsítettem, hanem rendszeresen felbukkanó, feltűnően sokszor ismétlődő elemeket kerestem bennük.

I. Politikai ellenségképzés, típusok⁴²

Az ellenségkép vagy politikai ellenség egy tudati tartalom, a fejünkben élő kép. Sokkal inkább jelent fenyegetést az általunk képviselt értékekre, normákra, mintsem valós biztonságpolitikai veszélyt. Az ellenségkonstrukció célja a politikai haszonszerzés,⁴³ hiszen ily módon egyrészt létező problémákért gyenge érdekérvényesítő erővel rendelkező csoportokat lehet hibáztatni, másrészt olyan, eleve meglévő társadalmi ellentéteket élezhettek ki általa, amelyek szavazatot hozhatnak az adott politikai erőnek. Az ellenségképzés során szükségképpen felerősödik az ökmi ellentét, így a saját politikai közösségben megerősödik az összetartozás érzése, a csoporton belüli széthúzás háttérbe szorul, mert elsődlegessé válik a közös „ellenséggel” szembeni önvédelem, illetve adott esetben a vele szembeni fellépés.

Horuczi László *Ellenségkép. Az ellenségfogalom történeti alakulása vallásban, morálban, politikában* című művében a közösségi jellegű ellenségkép négy csoportját különbözteti meg, ezek a vallási, morális, katonai vagy politikai ellenség.⁴⁴ A hajléktalanokat dehumanizáló diskurzus ezek közül a második típusba sorolható, ez ugyanis gyakran arról próbál meggyőzni, hogy a hajléktalan emberek a társadalmilag elfogadott normáknak nem képesek és nem is akarnak megfelelni, gyakori továbbá, hogy a hajléktalanságot összemossák a kábítószer- illetve alkoholfogyasztással, ezzel felerősítve a morális ellentéteket.

⁴¹ A módosítás következtében már akár elzárással is büntethető a közterületen való életvitelszerű tartózkodás, bővebben ld. utcajogasz.hu/szakmai-anyagok/szabalyertes/a-hajlektalansag-kriminalizacioja-magyarorszagon/

⁴² A dolgozat sok esetben épít Pál Gábor ELTE ÁJK-n tartott Ellenségképek a politikában c. alternatív kurzusán elhangzottakra.

⁴³ SZABÓ Márton: „Ellenfél és ellenség a politikában” *Politikatudományi Szemle* 2007/1. 9–20.

⁴⁴ HORUCZI László: *Ellenségkép. Az ellenségfogalom történeti alakulása vallásban, morálban, politikában* (Szeged: szerzői kiadás, 1993).

Különbséget tehetünk ezen kívül az „ellenség” – aki tehát nem valódi ellenség, hanem az ellenségképzés stratégiájával tesz az azzá – pozícióját illetően is, mely nagyban meghatározza a társadalom válaszreakcióját. Amennyiben a közösségen kívülről érkezik az ellenség, sokkal kisebb az érzelmi intenzitás, a válasz pedig az lehet, ha az adott csoportot be sem engedik a társadalomba. A belső ellenség ezzel szemben sokkal több indulatot vált ki, hiszen a saját közösségének árulójaként, annak ellenségeként állítják be. Belső ellenség esetén az integráció vagy a kirekesztés lehet a politikai közösség válasza, ez utóbbit látjuk megjelenni a hajléktalanság kriminalizációja kapcsán.

A 2000-es évek elején a hajléktalanok elleni fellépés – a közterületről való kizorításukra irányuló akciók kevésbé voltak jellemzőek, és azok jogszabályi környezete sem volt tisztázott – „alkalomszerű és informális” volt, és a vezető politikusok – Demszky Gábor önkormányzati választások előtti „aluljáró-visszafoglalási” akcióit kivéve – nem csatlakoztak hozzá.⁴⁵ A 2010-et közvetlenül megelőző években azonban egyre több politikus vállalta fel a nyíltan hajléktalan-ellenes retorikát, az országgyűlési választások után pedig a kormánypártok a diszkurzív stratégiák – tehát a különféle kommunikációs fogások – mellett az ellenségképzés jogszabályi háttérét is igyekeztek megteremteni.⁴⁶ Ez a tendencia folytatódott a későbbiekben is, és vezetett el a már említett 2018-as törvénymódosításhoz, illetve az annak kapcsán a hajléktalanság mibenlétéről kibontakozó közéleti vitához – hiszen a kétezres években először a jogszabályi háttér jött létre életvitelszerű közterületen tartózkodás – azaz sokak szerint gyakorlatilag a hajléktalanság – kriminalizációjára, továbbá értékválasztást is jelentett, hiszen a segítő politika helyett a büntetés eszközére helyezte a hangsúlyt. A hajléktalanság tehát viszonylag állandó ellenségképnek tekinthető Magyarországon abban az értelemben, hogy a velük kapcsolatos diskurzus bizonyos időközönként újra és újra a politika napirendjére kerül, azonban e téma beemelése a közéletbe rendszerint nem a hajléktalanok segítségét célozza, hanem eltávolításukat a közterületekről.

Relatív ellenségképként tekinthetünk a hajléktalanságra abban a tekintetben, hogy az ellenük irányuló diskurzus rendszerint arra helyezi a hangsúlyt, hogy az egyén tettei vezettek ahhoz, hogy kiszolgáltatott helyzetbe került. Ez alapján gyakran hallható érv, hogy amennyiben az egyén bizonyos erőfeszítéseket megtenne (ld. munkavállalásra, illetve – kábítószer-, illetve alkoholfogyasztásról való leszokás), akkor az kiutat jelentene számára a hajléktalanságból, így megszűnne ellenség lenni a közösség számára.

A hajléktalanság konkrét ellenségképnek tekinthető, hiszen konkrét személyek, megnevezett csoport ellen irányul, azonban a kormánypárti ellenségképző retorika gyakran igyekszik összemosni az ellenzéket, a „liberalizmust” az „ellenséggel”. „Igen, drága liberálisok, láttam én már olyan jeleneteket, hogy a ti drága, éppen magukon kívül tartózkodó hajléktalanjaitok konkrétan rátámadtak járókelőkre, akkor hol voltatok?”⁴⁷ – ebben a példában megjelenik az az érvelés, hogy egyrészt a hajléktalanok mellett kiálló emberek maguk is ellenségek – hiszen azokat védik, akik az ártatlan járókelőkre támadnak – másrészt, magát a vélt vagy valós ideológiai háttérét is hozzárendelik az ellenségképhez.

⁴⁵ MISETICS Bálint: „Otthontalan, csupa-csősöz világ – Hajléktalanság és kriminalizáció Magyarországon” in *Replika* 2010/71.

⁴⁶ MISETICS (45. l.).

⁴⁷ 888.HU: *Őszintén a hajléktalanokról* (2018. 11. 12.). 888.hu/piszkostizenketto/oszinten-a-hajlektalanokrol-4161529/

A valódi ellenség és a politikai ellenségkép között tehát a fő különbséget az jelenti, hogy „[b]első politikai ellenségek nincsenek eleve, hanem konstruáljuk őket”.⁴⁸ Ahhoz, hogy politikai ellenségképeket hozzunk létre diszkurzív, nyelvi eszközöket kell alkalmaznunk.

II. Az ellenségképzés diszkurzív stratégiái

Szabó Márton⁴⁹ *Politikai idegen* című könyvében⁵⁰ az ellenségképzés öt diszkurzív stratégiáját mutatja be. Ezek az átdefiniálás, az aszimmetrikus nevek és utalások, a szemantikai oppozíciók, a sztereotipizálás és a kinyilatkoztatás.

Az ellenségképzés az esetek többségében valós társadalmi-kulturális különbségekből indul ki, majd az *átdefiniálás* eszközével ezeket az eltéréseket veszélyesnek állítja be, „az ártatlan másságot veszedelmes antinómiává, a kedves idegent fenyegető rémalakká”⁵¹ változtatják.

Koselleck nyomán az *aszimmetrikus ellenfogalmak* stratégiáját is bemutatja Szabó:⁵² ennek alkalmazásakor pejoratív elnevezésekkel illetjük a másik személyt, csoportot. „A politikai önazonossághoz hozzátartozik, hogy az embernek elfogadott neve van: állampolgár, párttag (...).”⁵³ Ezt a diszkurzív eszközt a szerző a gyerekek gúnyneveivel hasonlítja, hiszen célja, hogy az ellenséget degradálja, dehumanizálja. A hajléktalanság esetében ide tartozhat például a „csöves”, „csavargó”, „jöttment” megnevezések használata.

A politikai szereplőknek gyakran nincs lehetősége e pejoratív elnevezéseket használni – hiszen, ahogy Szabó írja, ezek megteremtik a visszautasítás lehetőségét, vitatkozni lehet velük – ezért e helyett gyakori a *sejtetés*, *utalások* alkalmazása. Ennek során „[e]gy olyan cselekvéssor mellett emelünk szót, amely sejteti, hogy egy bizonyos csoport veszélyes”, ilyen például, amikor a szegénységre vagy a hajléktalanokra utaló célzások nyomán az emberek veszélyes osztályának képe rajzolódik ki róluk a társadalomban.⁵⁴

Az ellenségképzés során az ezt a módszert alkalmazó politikai szereplők „szemantikai oppozíciós kategóriapárokba” osztják a politikai közösséget, olyan kategóriák sorolhatók ide, mint például szegény-gazdag, erős-gyenge, elit-nép.⁵⁵ E fogalompárok jellemzője, hogy a társadalom minden tagját lefedik, azaz mindenkinek bele kell kerülnie valamelyik kategóriába, illetve minden ellentéppár egyik tagját jobbnak, értékesebbnek állítja be a beszélő.

A *sztereotipizálás* sem áll távol a hétköznapiakban alkalmazott nyelvi eszközöktől, Szabó éppen ebben látja hatásosságának egyik okát. Ez az ellenségképzési diszkurzív stratégia „a témák és a gondolati sémák szűk készletét használja”, a látható társadalmi különbségekre alapozva, amelyek a közösség tagjai számára közös előfeltevéseket jelentenek.⁵⁶ E kategóriába sorolható még a *hibáztatás*, az a helyzet, amikor létező problémákért egy gyenge csoportot okolunk; a *homogenizálás*, azaz a csoport azonosítása annak egy tagjával, továbbá a *visszavezetés*, vagyis az a stratégia, hogy minden probléma mögött az ellenséget látjuk.

⁴⁸ SZABÓ Márton: *Politikai idegen* (Budapest: L'Harmattan 2006) 71.

⁴⁹ A hazai diszkurzív politikatudományi iskola jelentős kutatója. Itt idézett *Politikai idegen* című műve a politikai szereplők általi valóságteremtés és ellenségképzés kommunikációs eszközeinek átfogó bemutatását adja.

⁵⁰ SZABÓ (48. l.).

⁵¹ SZABÓ (48. l.) 75.

⁵² SZABÓ (48. l.).

⁵³ SZABÓ (48. l.).

⁵⁴ Murray EDELMAN: „Politikai ellenségek konstruálása” [ford.: ERDEI Pálma] in SZABÓ Márton (szerk.): *Az ellenség neve* (Budapest: Józsefvárosi Műhely 1998) 98.

⁵⁵ SZABÓ (48. l.) 78.

⁵⁶ SZABÓ (48. l.) 80.

Az ellenségkonstruálás egyik alapvető jellemzője, hogy az ellenség létezését vitathatatlan tényként kezeli a beszélő, a *kinyilatkoztatás* által tehát kizárja a párbeszéd lehetőségét, az „ellenségnek” lehetőséget sem hagyva az önvédelemre.⁵⁷

III. Hajléktalanság mint ellenségkép Magyarországon

E tanulmány keretein belül csak néhány példát van lehetőségem bemutatni, amelyek szükségképpen kiragadott részei a hajléktalanságról Magyarországon kialakult politikai diskurzusnak. Úgy gondolom, hogy ezek részletesebb bemutatása jobban szolgálja a dolgozat célját, hiszen így lehetőségem van ismertetni a hajléktalanokkal szembeni ellenségképzés néhány visszatérő motívumát, illetve az ezekhez alkalmazott diszkurzív stratégiákat.

A hajléktalanság kriminalizációja, illetve az azt alátámasztani igyekvő diskurzus elsősorban a kormányhoz, illetve a kormánypárti médiumokhoz köthető, így a „hajléktalan” és „hajléktalanság” keresőszavakat használva végeztem keresést ismert kormánypárti online hírportálok oldalain,⁵⁸ e találatokat átnézve igyekeztem olyan elemeket és érveket azonosítani, melyek rendre visszatérnek a hajléktalanok elleni diskurzusban.

Az áttekintett médiumok a következők: demokrata.hu, magyaridok.hu, pestisracok.hu, ripost.hu, 888.hu.⁵⁹ Az említett keresőszavakkal talált cikkek közül azok kerülhettek a mintába, amelyek a szabálysértési törvény módosítása előtt, illetve annak kapcsán íródtak – ez időben a 2018 második felében, illetve 2019 első hónapjaiban közzétett cikkeket jelenti.

Elsősorban azért választottam interneten megjelenő cikkeket, mert egy-egy online hírportálon sokkal explicitebben és szélsőségesebben jelenhet meg az ellenségképző retorika, mint a politikusok beszédeiben. Természetesen a hajléktalan mint ellenségkép a politikai szereplők kommunikációjában is gyakran feltűnik, különösen igaz ez kampányidőszakokban, ezen belül is kiemelten az önkormányzati választásokat megelőzően, azonban az ő esetükben gyakoribb a sejtetés és az utalás eszköze, amit az adott közösséghez tartozó médiumok erősítenek fel, és egészítenek ki.

A következőkben öt olyan témát mutatok be, amelyek az áttekintett cikkek alapján a hajléktalanok elleni ellenségképzés során leggyakrabban felmerülnek, illetve ismertetem az ezek alátámasztására használt diszkurzív stratégiákat: (1) tisztaság és egészség, (2) gyerekek védelme, (3) deviancia: alkohol- és kábítószerfogyasztással való azonosítás, illetve bűncselekmények, (4) munka és vagyoni alapú ellenségképzés, (5) hajléktalanság mint esztétikai probléma, közterületek birtoklásának problémája.

⁵⁷ SZABÓ (48. l.) 81.

⁵⁸ Kormánypárti hírportálok listája: adatujsagiras.atlatszo.hu/2019/06/26/adatvizualizacio-igy-nez-ki-most-a-kormanyparti-hirmedia-konglomeratum/

⁵⁹ Tanulmányomban a linkek helyett legtöbb esetben az újságok címét használom a könnyebb olvashatóság miatt, azonban minden esetben a lapok online kiadásáról van szó.

III.1. Tisztaság, egészség

A hajléktalanok elleni ellenségképzés egyik visszatérő témája a köztisztaságra és a közegészségügyre való hivatkozás.

Szalay Károly a Demokrata vélemény rovatában megjelent cikkében így ír a hajléktalanokról: „Szemünk láttára, karnyújtásnyi közelségben úgy élnek köztünk a hajléktalanok, mint az ókori bélpoklosok, kivetetten és megvetetten”.⁶⁰ A 888.hu oldalán *Őszintén a hajléktalanokról* címmel jelent meg cikk a témában: „A hajléktalanok ugyanis mások egészséghez, szabad mozgáshoz, biztonsághoz való jogát sértik, ha életvitelszerűen közterületen élnek. Fekélyes, ótvaros, bűzös testükkel melléd ülnek a metrón, megfertőznek másokat”.⁶¹ Ehhez hasonló írás jelent meg a ripost.hu oldalán: „Vérhast és hepatitiszt is összeszedhetünk a napi több százezer utast szállító 4-es, 6-os villamoson, amit rendszeresen összepiszkítanak önkívületben fetrengő potyautasok.”⁶²

E téma esetében a szemantikai oppozíciók szerepe erősödik fel: szegénység-gazdagság, betegség-egészség, tisztaság-kosz. A mi-ők ellentétet olyan szélsőséges hasonlatokkal erősítik mint a hajléktalanok leprás betegekhez hasonlítása, vagy a betegséget érzékletesen leíró negatív jelzők fokozása. Ebben a diskurzusban az ellenségkép mint betegségek hordozója jelenik meg, így fenyegetve a közösséget.

Ez a megközelítés azért is különösen káros a társadalomra nézve, mert azt sugallja, hogy a hajléktalan emberek közelébe menni is veszélyes, hogy a legjobb minél távolabbról elkerülni őket, így a segítségnyújtás maga is veszélyt hordozó aktussá válik. Az ellenség tehát az egészségünket fenyegeti, erre pedig olyan nem-diszkurzív jelekkel erősítenek rá, mint például a hajléktalanokat maszkban és gumikesztyűben igazoltató rendőrök,⁶³ így az eljárást látva a társadalom tagjaiban fokozottabbá válhat a szolidaritás helyett az „ellenségtől” való félelem érzése.

III.2. Gyerekek védelme

Bár az ellenségkép az egész társadalmat fenyegeti, gyakori, hogy a félelem, az ellenszenv fokozására a legvédtelenebb csoportokkal állítják szembe őket: a vizsgált cikkek alapján úgy tűnik, a hajléktalanok esetében legtöbbször a gyerekeket emlegetik az ellenségképzés során. A gyerekek vagy az idősek felhasználása azért lehet különösen hatékony módja az ellenségképzésnek, mert olyan csoportokról van szó, akik a védelmünkre szorulnak, akiket még a háborúban sem tisztességes bántani.

A Magyar Idők cikkében például így írnak a hajléktalanokról: „Ők verekszenek össze fényes nappal a gyerekeink szeme láttára”.⁶⁴ Ez a homogenizálás példája, ahol azt látjuk, hogy az „ellenség” még a gyerekekre sincs tekintettel.

⁶⁰ SZALAY Károly: „Impotensek” *Demokrata* (2018. 11. 09.). demokrata.hu/velemeney/impotensek-110378/

⁶¹ 888.HU: *Őszintén a hajléktalanokról* (2018. 11. 12.). 888.hu/piszkostizenketto/oszinten-a-hajlektalanokrol-4161529/

⁶² RIPOST.HU: *Döbbenetes, ami a budapesti villamoson történik: vérhast is kaphatunk a Combinón* (2019. 02. 13.). <https://ripost.hu/politik/insider/dobbenetes-ami-a-budapesti-villamoson-tortenik-verhast-is-kaphatunk-a-combinon-219969/>

⁶³ Ld.: 444.hu/2018/10/19/gumikesztyuben-es-maszokban-vittek-a-rendorok-a-harmadik-fovarosi-hajlektalant-a-birosagra

⁶⁴ APÁTI Bence: „Fagyhalál” *Magyar Idők* (2018. 10. 17.). www.magyaridok.hu/ahelyzet/fagyhalal-3583445/?_ga=2.199190828.2048031058.1564310031-2043938204.1563605960

Hasonlóra utal Sára Botond józsefvárosi polgármester Facebook oldalán közzétett posztja⁶⁵: „86% kéri, hogy ne működjön hajléktalan-ellátó szervezet iskola, óvoda, bölcsőde és játszótér közelében. Ezért a jövőben nem helyezhető el hajléktalan-ellátó szervezet oktatási intézmények és játszótérek 300 méteres körzetében.” A sejtetés, utalás stratégiája jelenik meg ebben a bejegyzésben, pontos indoklás nincs, hogy miért kell az ellátó szervezeteket az oktatási intézményektől minél távolabb helyezni, de érzékelteti, hogy a hajléktalanok valamilyen veszélyforrást jelentenek, ezért fizikailag is el kell őket távolítani a gyerekek közeléből.

„Nem egy fórumon olvasható, hogy többgyermekes családok nem tudnak parkokban leülni a padokra, mert ott rendre hajléktalanok tartózkodnak, feles üvegekkel szétdobálva körülöttük, ha pedig éppenséggel szabad a hely, az ember megjegyzi, korábban kiket látott rajta kuporodni, így inkább a közelébe sem megy annak.”⁶⁶ A többgyermekes családokkal való példálózás a jelenlegi „családbarát” kormányzati intézkedések fényében, ahol ez a családtípus az ideális, még szélsőségesebb ellentétet hoz létre a két csoport között, ezáltal még veszélyesebb ellenségként állítja be a hajléktalanokat. A szétdobált üvegek vagy a padok nem megfelelő tisztasága pedig a visszavezetés stratégiája által válnak kizárólag a hajléktalanok felelősségévé.

III.3. Deviancia: alkohol, kábítószer, bűncselekmény

„Van az a bizonyos vastagabb réteg, akik a probléma gyökerét adják. (...) Akik a reggel 8-kor megívott felesükről az életük árán sem mondanának le, nemhogy abban az időpontban álljanak készen munkába állni.”⁶⁷ Itt egyrészt az általánosítás módszere jelenik meg, másrészt annak sejtetése, hogy a hajléktalanok még ha lehetőségük is lenne dolgozni, akkor sem lennének erre hajlandók. Magyarországon az alkoholizmus sokakat érint,⁶⁸ mégis olyan téma, amiről nem alakult ki széleskörű társadalmi diskurzus. Az, hogy az alkoholfüggőség ennyire elterjedt probléma és sokan találkoztak vele életük során, érintette őket valamilyen módon, még inkább segít a mi-ők ellentét elmélyítésében, ezért a hajléktalanokat igyekeznek az alkoholizmussal azonosítani az ellenségképzés során.

„Ők azok, akik nem hajlandók betartani a közösségi együttélés írott és íratlan törvényeit. A deviáns, munkakerülő, csak koldulásból élő, a bevételeik nagy részét azonnal alkoholra költőkért tüntettek az úgynevezett művészek.”⁶⁹ Ebben az idézetben megjelenik az utalás stratégiája, annak sejtetése, hogy a hajléktalanok azért kerültek utcára, mert alkohol- vagy kábítószerfüggők. A piaci alapon szerveződő többségi társadalomhoz tartozás egyik feltétele ebben az érvrendszerben, hogy legyen bevételünk, amit magunk osztunk be, a hajléktalanok tehát azáltal is kizárásra kerülnek a közösségből és ellenséggé válnak, hogy ezt nem tudják megtenni, és alkoholra, kábítószerre, cigarettára költik el a pénzüket. Itt tehát a racionális-irracionális szemantikai oppozíció is az ellenségképzés eszköze. Ez az érvkészlet abból a szempontból is problémát jelent, hogy a közösség számára azt sugallja, ne segítsenek a hajléktalanoknak, hiszen az anyagi támogatást úgysem általuk hasznosnak vélt dolgokra költik.

⁶⁵ SÁRA Botond józsefvárosi polgármester Facebookon közzétett posztja (2019. 09. 02.). www.facebook.com/sarabotond/photos/a.1094859113904231/2541332482590213/?type=3&theater

⁶⁶ AMBRUS Petra: „Hajléktalanüldözés, vagy életmentő megoldás?” *Pesti Srácok* (2018. 10. 15.). pestisracok.hu/hajlektalanuldozes-vagy-eletmento-megoldas/

⁶⁷ AMBRUS (66. l.).

⁶⁸ 2017-ben a KSH adatai alapján az alkoholisták becsült száma 379 ezer, A kábítószer-fogyasztók és alkoholisták gondozása (1997–) adatsor. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fek005.html

⁶⁹ APÁTI (64. l.).

A 2018-as időközi polgármester választás előtti kampányban is megjelent a hajléktalanság és a kábítószer-fogyasztók, továbbá a menekültek mint ellenségkép összemosása: „Tét az is, hogy meg tudjuk-e védeni kerületünk közösségét a drogosoktól, meg tudjuk-e akadályozni, hogy a kerület hajléktalantanya legyen, és távolabbra fókuszálva az is fontos kérdés, hogy a mostani nemzetközi helyzetben meg tudjuk-e védeni ezt a városrészt a migránsoktól.”⁷⁰ A droghasználók már 2013-ban az önkormányzat és a Kék Pont közhasznú civil szervezet konfliktusa kapcsán ellenségképpé váltak a kerületben⁷¹, így ez a sejtetés egy már régóta fennálló társadalmi ellentétre épít. E stratégia alapján nem kell külön hangsúlyozniuk a hajléktalanok „veszélyességét”, elég, ha a már létező, félelmet keltő ellenségképekkel együtt emlegetik őket.

III.4. Munka, vagyon

„A társadalmi struktúrákon belül elfoglalt pozícióinkat mindinkább piaci teljesítményünk és gazdasági erőforrásaink határozzák meg.”⁷² A logika, mely szerint mindenki annyit ér, amennyi a vagyona, illetve az abba vetett hit, hogy akinek munkája van nem kerülhet az utcára megjelenik a hajléktalanok elleni ellenségképzésben is. „A nyomor kriminalizálása erősíti azt a keretezést, amiben a nyomor egyéni jellemgyengeségként, rossz döntések következményeként tűnik fel”,⁷³ az átdefiniálás diszkurzív stratégiájával tehát a legszegényebbeket a neoliberais társadalom ellenségeként állítják be, akik nem méltók a társadalom szolidaritására. Megjelenik itt továbbá a szemantikai oppozíciók használata is, a szegény-gazdag ellentét, továbbá azt hangoztatják e diskurzus keretein belül, hogy a hajléktalanok a könnyebb utat választják, hiszen míg a társadalom többi tagjának dolgoznia kell a megélhetésért ők erre nem hajlandók. E diskurzus keretein belül megjelennek továbbá olyan aszimmetrikus ellenfogalmak, mint „munkakerülő” vagy „koldus”.

„*Ma Magyarországon nem kötelező az utcán csövezni*” címmel jelent meg egy cikk a 888.hu oldalán a hajléktalanságról,⁷⁴ ebben kiemelik, hogy „milliárdokat költünk hajléktalanokra”, akik közül sokan ennek ellenére sem veszik igénybe az ellátórendszer intézményeit. Ebben az érvelésben felértékelődik a szemantikai oppozíciók szerepe, hiszen e szerint gyakorlatilag a közösség finanszírozza a segítséget, „csak igénybe kéne venni azt, nem pedig az utcán csövezni”.⁷⁵ a gazdag-szegény ellentétén túl tehát egyfajta morális alapú megkülönböztetés is megjelenik, a segíteni akaró többség és az azt elutasító ellenség között. A hajléktalanellátásra költött milliárdok emlegetése ezeken túl pedig utalás is lehet, mert azt érzékelteti, hogy ezt az összeget más, a közösség számára „hasznosabb” célokra is fordíthatta volna az állam.

⁷⁰ BARANYAI Gábor: „Józsefváros nem lehet drogosok, migránsok és hajléktalanok tanyája” *Magyar Idők* (2018. 07. 06.).

www.magyaridok.hu/belfold/jozsefváros-nem-lehet-drogosok-migránsok-es-hajlektalanok-tanyaja-3263483/

⁷¹ 2013-ban a kerület vezetése ellehetetlenítette a Kék Pont józsefvárosi ártalomcsökkentő munkáját. Kielezték a társadalmi ellentéteket, hangsúlyozták a kábítószer-fogyasztók veszélyességét a gyerekekre, idősekre nézve, továbbá helyi óvodákban a kerület „visszafoglalására” felhívó plakátok jelentek meg. Ld.: cink.hu/bevittek-az-oviba-a-jozsefvárosi-droghaborut-1501766966

⁷² KAPELNER Zsolt: „A hajléktalanügy és a neoliberais terror” *Mérce* (2018. 10. 27.) merce.hu/2018/10/27/a-hajlektalanugy-es-a-neoliberalis-terror/

⁷³ KAPELNER (72. l.).

⁷⁴ 888.HU: *Ma Magyarországon nem kötelező csövezni* (2018. 09. 27.).

888.hu/ketharmad/ma-magyarorszag-on-nem-kotelezo-az-utcan-csovezni-4156941/

⁷⁵ 888.HU (74. l.).

A Pesti Srácok oldalán megjelent cikkben szintén találunk vagyoni helyzet alapú érvelést: „Nem ritka azt sem olvasni, tapasztalni, hogy a BKK járatai sokszor vállalhatatlanok, aki pedig kifizet nem kevés összeget egy szolgáltatásért, az joggal várja el annak teljes körű teljesítését. Sokszor megfigyelhető, nemhogy leülni nincs gusztusuk az utazóknak, de a kapaszkodókat is félve fogják csak meg.”⁷⁶ Arra hivatkoznak tehát, hogy a szolgáltatást, amiért a közösség tagjainak fizetniük kell, ők nemcsak ingyen használják, hanem „vállalhatatlanná” is teszik azt, ahol az utasoknak nincs „gusztusa” használni az ülőhelyeket. E példában a visszavezetés és a hibáztatás stratégiája jelenik meg, hiszen a jegy vagy bérlet nélküli utazást és a járművek tisztaságának hiányosságait is a hajléktalanoknak tulajdonítja.

III.5. Hajléktalanság mint esztétikai probléma, közterületek birtoklása

„[A] legnehezebb kliensek, (...) akik alkohol vagy valamilyen más stimuláló anyag hatására vagy éppenséggel annak hiánya miatt minden átmenet nélkül kiszámíthatatlanná válnak.”⁷⁷ A szerző itt a homogenizálás stratégiájával él, amire utal is a cikkben: „A városlakók általában velük találkoznak, a hétköznapi emberek szemében ők jelenítik meg a fedél nélkül maradtak társadalmát. (...) Ők a hajléktalanság arcai.”⁷⁸ Ebben az írásban továbbá megjelenik egy olyan szemantikai opozíció, ami az ellenséges csoporton belül két további csoportot hoz létre: létezik tehát a „jó” hajléktalan és a „rossz”, utóbbiak agresszívok, veszélyesek, alkohol és kábítószer fogyasztók. Ahogy a cikk zárul: „Most velük kell kezdeni valamit”, hiszen a másik csoportot „a város lakói már nem mindig ismerik fel, nagy részükön ugyanis nem feltűnőek a hajléktalanság jelei.” Ez a hajléktalanság esztétikai problémaként való kezelésére utal, arra, hogy a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a közösség tagjainak látnia kell a „hajléktalanság jeleit”, így legitimálja a hajléktalanok eltávolítását a közterületekről.

A hajléktalanság azonban nemcsak mint esztétikai probléma jelenik meg, a közterületek birtoklásának kérdéskörében is ellenségként definiálják őket. Samira Kawash tanulmányában⁷⁹ az Egyesült Államokban a hajléktalanok közterületekről való kizorítására tett kísérleteket mutatja be. A szerző elsősorban nem diszkurzív szempontból elemzi a kérdést, azonban a hajléktalanság helynéküliségként való definiálása az ellenségképzés során is egy rendre visszatérő elem. Láthatjuk ezt többek közt a Ripost közismertté vált, nagy felháborodást keltő lent látható címlapján (ld. 1. ábra): „*Parkokba kisebb aluljárókba bújtak – Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével? Nekik mindent szabad?*”⁸⁰

⁷⁶ AMBRUS (66. l.).

⁷⁷ ROMHÁNYI Tamás: „Fotel a fa alatt” *Magyar Idők* (2018. 10. 20.).
www.magyaridok.hu/lugas/fotel-a-fa-alatt-3580598/

⁷⁸ ROMHÁNYI (77. l.).

⁷⁹ Samira KAWASH: „A hajléktalan test” *Replika* 2010/71. 53–70.

⁸⁰ RIPOST.HU: *Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével?* (2018. 11. 09.).
ripost.hu/cikk-meddig-elnek-vissza-a-hajlektalanok-mindannyiunk-turelmevel

1. ábra A Ripost 2018. november 9-i címlapja

E példában azt látjuk, hogy a türelmes többség tolerálja azt, hogy az ezzel visszaélő hajléktalanok „elfoglalják” ezeket a helyeket: a közterületen való tartózkodás lehetősége tehát nem minden állampolgár számára adott. E kinyilatkoztatás révén létrejön a közterületek használatára jogosultak, arra érdemesek és az arra érdemtelenek szemantikai oppozíciója. Kawash szerint a kampányok, amelyek a „közösségi élet minőségére” hivatkoznak, definíciószerűen kriminalizálják a hajléktalanokat és el is üldözik őket a közösségi területekről, ahol korábban éltek.⁸¹ A kriminalizációt – különösen igaz ez az erős társadalmi szolidaritást kiváltó csoportok esetében, mint például a hátrányos helyzetű családok, hajléktalanok, tartós betegséggel, fogyatékossgal élők – ellenségképzésnek kell megelőznie, hiszen ezzel legitimálható egy-egy vitatott politikai lépés, mint az aluljárók éjszakai lezárása vagy az olyan hajléktalanokat távoltartó városrendezési megoldások, mint a padokra elhelyezett elválasztók, vagy az alvást lehetetlenné tevő földre szerelt tüskék.

A közterület birtoklásának diskurzusa gyakran kiegészül a testi szükségletek kielégítésének problémájával, ezt láthatjuk például a Magyar Idők már hivatkozott cikkében is: „(...) az utcáinkra és a megállóinkba piszkolnak”, továbbá „[ő]k vizelik le az Operaházat és az Erkel Színházat.”⁸² (E példában megjelenik egyrészt a színházak mint a kultúra jelképeinek szembeállítása azok levizelésével, továbbá fokozza az ellentétet az is, hogy a színházakhoz, a színházlátogatáshoz az elegáns öltözéket társítjuk, ez pedig még inkább növeli az aszimmetriát a két csoport viselkedése között. „A képesség a test működésének szabályozására és mérséklésére az »önuralom« egyik jele, amely régóta annak mércéje, hogy az adott egyén mennyire alkalmas a közösségi életben való részvételre.”⁸³ Ezt látjuk megjelenni az ellenségképzés során: a működő nyilvános illemhelyek hiánya egy létező és közismert strukturális probléma – amely természetesen nem csupán a hajléktalan személyeket érinti⁸⁴ – ezt definiálják át, így válik az egyén felelősségévé, hogy hol tudja szükségleteit kielégíteni, és így lesz a hajléktalan személy a társadalomba beilleszkedni nem tudó, önuralomra képtelen

⁸¹ KAWASH (79. l.).

⁸² 888.HU (47. l.).

⁸³ KAWASH (79. l.). 64.

⁸⁴ A nyilvános illemhelyek hiánya, a fogyasztáshoz, fizetéshez kötött mosdóhasználat szinte minden társadalmi csoport számára okoz nehézségeket, különösen sújthatja a gyermekes családokat vagy a rosszabb anyagi körülmények között élőket.

személy. Az Alapvető jogok biztosának jelentése⁸⁵ alapján ugyan valóban nagyon költséges a megfelelő számú és minőségű nyilvános illemhelyek megteremtése, „az ehhez társuló társadalmi igény olyannyira alapvetően emberi és természetes, hogy a biztosítására vonatkozó állami/önkormányzati kötelezettségvállalás és következetes feladat-végrehajtás nem lehet kérdéses” (AJB-1944/2017. számú ügyben). Itt tehát az ellenségképzés politikai haszna abban nyilvánul meg, hogy egy az állam, illetve az önkormányzatok által nem megoldott problémáért az ellenséget hibáztatják, így hátrítva el saját felelősségüket.

Összegzés

E tanulmányban elsősorban az ellenségképzés diszkurzív stratégiáját kívántam bemutatni, azonban fontos megemlíteni, hogy a mi-ők ellentétet számos további politikai kommunikációs, illetve városrendezési gyakorlat erősíti még fel. Érdemes tehát a továbbiakban a hajléktalanok elleni ellenségképzésről szóló kutatást más területekre is kiterjeszteni: a hajléktalanság vizuális ábrázolásának elemzésével (plakátok, képek, videók), illetve a közterületeken elhelyezett, a hajléktalanok ott tartózkodását ellehetetlenítő eszközök mint az ellenségképzés fizikai megnyilvánulásának vizsgálatával többet tudhatunk meg arról, hogy hogyan is válik a hajléktalanság ellenségképpé a mai magyar politikában.

„A szegénység kriminalizálása, továbbá nagyvárosi, vizuális felszámolása, a hajléktalan emberek felelősségre vonása, a »hajléktalanbűnözés« köztudatba vezetése” – Böcskei Balázs így jellemzi cikkében⁸⁶ a jelenlegi kormányzat, illetve önkormányzatok politikáját a 2010 óta eltelt időszakban. Ezt támasztja alá az is, hogy a bemutatott példákban a hajléktalanok veszélyes, fenyegető idegenekké válnak. Az, hogy „(...) a kormányzó pártok a hajléktalanságot Magyarországon a szegénység egyik legszélsőségebb formája helyett erkölcsi gyengeségként »definiálják«”⁸⁷ még tovább növeli a szakadékot a hajléktalanok és a társadalom többi része között. A hajléktalanok elleni ellenségképzés ahhoz vezet, hogy a közösség számára ők veszélyes idegenekké válnak, akiktől félni kell, akiktől meg kell védeni magunkat. Ez szélsőséges esetben akár ahhoz is vezethet, hogy az egyének feljogosítva érzik magukat az ellenük való szóbeli vagy fizikai fellépésre is, hiszen ellenséggé válnak. Az ellenségképzés tehát diszkurzív stratégiákkal valósul meg, de valódi érzelmeket vált ki a társadalomban.

Az, hogy az ebben a diskurzusban az egyetlen fontos cél a hajléktalanok eltüntetése a közösség szeme elől – hiszen veszélyesek, tehát el kell őket távolítanunk – ahhoz vezet, hogy valós segítség és integrációs törekvések helyett a hajléktalan embereknek büntetőjogi következményekkel és a társadalomból való kizárással kell szembesülniük. „(...) (A) hajléktalanság felszámolásához szükséges redisztributív és jóléti intézkedéseknek ugyanis éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalan embereket kirekesztő (és hajléktalanságukért magukat a hajléktalan embereket hibáztató) megközelítés lehetetlenné tesz.”⁸⁸

⁸⁵ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-1944/2017. számú ügyben. www.ajbh.hu/documents/10180/2602747/Jelent%C3%A9s+egy+k%C3%B6ztisztas%C3%A1gi+szab%C3%A1ly%C3%A9rt%C3%A9s+%C3%BCgy%C3%A9ben+1944_2017/26935b10-7ddf-4e90-b760-93142781842a?version=1.0

⁸⁶ BÖCSKEI Balázs: „Ha Magyarországra jössz zéró toleranciát kell gyakorolnod” *Mérce* (2018. 10. 19.). merce.hu/2018/10/19/ha-magyarorszagra-jossz-zero-toleranciat-kell-gyakorolnod/

⁸⁷ BÖCSKEI (86. lj.).

⁸⁸ MISETICS (45. lj.) 34.

„A probléma csak az, véli Edelman⁸⁹ (...), hogy ilyen módon a politizálás az emberekben élő sérelmekre, félelmekre és irigységre épül, felerősödnek a társadalomban az indulatok és az ellentétek, a problémákra könnyű, de eredménytelen megoldást kínálnak. Sőt, így a politika nem építés és gyarapítás, hanem vég nélküli hatalmi küzdelem, békés polgárháború lesz.”⁹⁰ A mindenkori kormányzó pártoknak ugyanakkor nem csak a rövid távú szavazatmaximalizálás miatt áll érdekében e stratégia alkalmazása: a társadalmi szolidaritás lehető legnagyobb mértékű csökkentése a társadalom töredezettségéhez vezet, ami ellehetetleníti a közös fellépést a fennálló hatalmi struktúra ellen, a megosztottság tehát a hatalmi viszonyok megszilárdítását segíti elő.⁹¹ Az ellenségképzés mint stratégia tehát annak ellenére, hogy rövid távon támogatást, szavazatokat hozhat az adott politikai erőnek, a társadalomra nézve súlyos, hosszan tartó következményei vannak. Érdeemes tehát mérlegelni, hogy megéri-e ezekért a szavazatokért feláldozni a hajléktalanság és a lakhatási szegénység megoldásának lehetőségét, hiszen az ellenségképzés stratégiája éppen ezt akadályozza.

⁸⁹ Murray Edelman amerikai politológus, az ellenségteremtés nyelvi stratégiáinak jelentős kutatója.

⁹⁰ SZABÓ (43. lj.). 12.

⁹¹ EDELMAN (54. lj.). 119.

Dombrowszky Borbála:

Kivétel vagy főszabály? – a Családok Átmeneti Otthonainak rendszere Magyarországon

Bevezető

A családok átmeneti otthonai két igen súlyos társadalmi probléma, a lakhatási szegénység és a gyermekszegénység metszetében helyezkednek el. Előbbi kérdés jelentőségét mutatja, hogy becslések szerint 2-3 millió embert érint a lakhatási szegénység valamelyik formája,⁹² a nem megfelelő minőségű, elhelyezkedésű vagy nem megfizethető, jogilag biztonságos lakhatás problémája. Az átmeneti otthonok a lakhatási szegénység egyik legsúlyosabb, legdirektebb formájának kezelésére szakosodtak, ugyanis ezen intézmények fogadják be azokat a családokat, amelyek egyébként az utcára kerülnének. Ha szülő és a gyermek hajléktalanná válik, a gyermeket ki kell emelni a családból és biztosítani elhelyezését, ám ez ellentmond annak az elvnek, hogy pusztán anyagi – akár lakhatással kapcsolatos – okból nem szabad a gyermeket eltávolítani családjának köréből. Az intézménytípus ezt kívánja megelőzni, így a család lakhatásának megoldása gyermekvédelmi, gyermekjóléti kérdés a CSÁO-k esetében.

Jelenleg feltehetően több tízezer családot közvetlenül fenyeget lakhatásának elvesztése.⁹³ A mögöttes okok változatosak lehetnek: devizahitel tartozás, családon belüli erőszak, diszkrimináció a lakás- vagy albérletpiacon, ám egy felmerülő átmeneti krízis, vagy életvezetési nehézség is vezethet ahhoz, hogy egy család átmeneti otthonban való elhelyezésre szoruljon. Közös azonban, hogy az otthonok ügyfelei különösen sérülékeny csoportot jelentenek, hiszen akár a hajléktalanság és annak következményei általi fenyegetettség, akár azok a tényezők, hogy a családok jelentős részében a szülő egyedül neveli a gyermek(ek)et, illetve, hogy az igénybe vevők nagyobbik része értelemszerűen kiskorú, mind hozzájárulnak kiszolgáltatottságukhoz.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a hazai átmeneti otthonok intézményrendszere miképp tud az átmeneti otthonokat szükségessé tevő problémákra reagálni. Tág értelemben jogi, intézményi elemekre fókuszálva, forrásként pedig a joganyagon túl intézményvezetőkkel készült interjúkra támaszkodva arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon mennyire tud kivételes és átmeneti lenni a Családok Átmeneti Otthona egy rászoruló család életében.

I. Az intézmények

Ahogy már korábban említettem, a családok átmeneti otthonai (CSÁO) olyan családok (illetve várandós nők) számára nyújt elhelyezést,⁹⁴ akiknek lakhatása nem megoldott, és elhelyezés hiányában az utcára kerülnének. A CSÁO intézményrendszer jelenlegi formájában 2001 óta működik, a 12-40 főt befogadó intézmények az elhelyezésen túl különféle szolgáltatásokat is nyújtanak, mint például szociális- és családgondozás, jogi vagy pszichológiai tanácsadás,

⁹² JELINEK Csaba (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019* (Budapest: Habitat for Humanity Hungary 2019) 14.

⁹³ KŐSZEGHY Lea (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2015* (Budapest: Habitat for Humanity Hungary 2016) 13.

⁹⁴ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gytv.) 51.§

fejlesztő foglalkozások stb. Egy család 1 évig részesülhet elhelyezésben, amely szükség esetén 6 hónappal vagy a közoktatási tanév végéig meghosszabbítható. CSÁO-n belül létesíthető krízisközpont, illetve titkos menedékház, amely bántalmazás, családon belüli erőszak elől menekülő szülőt és gyermekét vagy várandós nőt fogad be, továbbá 2018-tól az ellátási formák közé bekerült a külső férőhely, amely azokat a – CSÁO rendszerben megforduló – családokat fogadja, amelyek támogatással ugyan, de képesek az önálló életvitelre.⁹⁵

A családok átmeneti otthonában nyújtott ellátás lényege, hogy az ideiglenesen lakhatási gondokkal küzdő családok számára lehetőséget biztosítson a család egységének megtartására, és a szociális munka eszközeivel támogassa a családot önálló életvitelük megtartásában, vagy annak visszaállításában.⁹⁶ Mivel pedig az elsődleges cél az, hogy a gyermek megfelelő környezetben való elhelyezését a szülővel együtt biztosítsa, és ne legyen szükség lakhatási ok miatt a gyermek kiemelésére, a CSÁO-kat a családok a gyermek jogán vehetik igénybe, az egyes intézmények pedig a gyermekjóléti és gyermekvédelmi intézményrendszer részét képezik. *Általánosságban elmondható, hogy a CSÁO-k célja az, hogy a család életében felmerülő valamely átmeneti krízishelyzetet, életvezetési nehézséget, illetve az ezek nyomán felmerülő lakhatási problémát orvosolják, a gyermek jogán és érdekében.*

II. Kérdések és módszertan

Az előbb említett – a CSÁO rendszer központi elemeit jelentő – kivételes, ideiglenes, krízishelyzetben átsegítő, gyermekvédelmi jellegű azonban ellentmondanak egyes tényezők. A kivételességet megkérdőjelezi, maga a probléma léptéke is: Több tízezer családot fenyeget közvetlenül lakhatásának elvesztése,⁹⁷ ezzel szemben 2018-ban mindössze 4117 férőhelyet⁹⁸ tudtak biztosítani a CSÁO-k. Az átmeneti jelleg ellen hat, hogy az utóbbi évek ingatlanpiaci változásai, a magasba szökő ingatlanárak jelentősen megnehezítik a családok lakhatási piacra történő visszatérését. Továbbá ellentmond az átmenetiség elképzelésének az ún. vándorcsaládok jelensége: számos olyan családot találhatunk az intézményekben, akik nem képesek visszatérni önálló lakhatási körülmények közé, hanem az 1 év 6 hónap leteltével másik CSÁO-ba költöznek tovább. Ezek a családok gyakran éveket töltenek el különböző CSÁO-kban.

Az a tény, hogy megjelennek az intézményekben azok a – gyakran mélyszegénységből érkező – családok, akik halmozott problémákkal érkeznek, azaz a lakhatási nehézség csak egy eleme vagy tünete a családban fellelhető komplex problémáknak kétségbe vonják a konkrét krízisre adott reakció elképzelését, ráadásul egyidejűleg szintén jelen vannak azok a családok, akiknek csak a lakhatás megoldása jelent problémát, a CSÁO-által nyújtott egyéb szolgáltatásokra nincs szükségük. Ez pedig felveti a kérdést, hogy valójában a lakhatási szegénységgel vagy inkább gyermekvédelmi kérdésekkel szembesülnek a CSÁO-k.

A fenti gondolatokat általánosan az alábbi kérdésekbe lehet összefoglalni: a CSÁO rendszer valóban azokkal az egyéni szinten felmerülő (társadalmi) problémákkal találkozik-e, amelyek

⁹⁵ Itt az ellátási idő hossza eltér a 12+6 hónaptól.

⁹⁶ MATTENHEIM Gréta: Kommentár a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényhez (Budapest: Wolters Kluwer 2017).

⁹⁷ KŐSZEGHY (91. l.) 13.

⁹⁸ KSH adat: Gyermekjóléti alapellátások (2008–). www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg008b.html

kezelésére megalkották? Illetve mennyiben képesek ezek az intézmények a hozzá fordulóknak számára eredményes segítséget nyújtani?

Ezen kérdések megválaszolása érdekében elsőként a vonatkozó joganyagot, illetve a rendelkezésre álló közpolitikai stratégiákat vizsgálja a tanulmány, azonban az információk nagyobb része 4 db interjúból származik. Az interjúalanyok közül hárman CSÁO intézményvezetők/szakmai vezetők, egyikük pedig egy (egyházi) fenntartói szervezet vezetője. A reprezentativitás érdekében mindhárom jellemző fenntartói típushoz (önkormányzati, egyházi, alapítványi) tartozó intézmény, országos és területi ellátású, budapesti és vidéki városi (Nyíregyháza és Szolnok) intézmény is kiválasztásra került, egyikük pedig kizárólag anyaotthonként működik. Az interjúkérdések (ld. melléklet) az alábbi négy kérdéscsoport köré összpontosultak:

- igénybe vevők helyzete, igényei;
- az intézmény által nyújtott szolgáltatás és annak eredményessége;
- a CSÁO ellátórendszer egészével kapcsolatos szakmai észrevételek;
- konkrét problémák.

III. Eredmények

III.1. Az intézményen belüli ellátás feltételei és eredményesség

A CSÁO-k működésének fő szabályait, elvárásait jogszabály rögzíti:⁹⁹ az intézmények 12–40 főt fogadhatnak egyszerre, a bekerülő családok elhelyezése pedig “otthonoszerű” lakószobában történik. Biztosítani kell tisztálkodási, mosási, főzési lehetőséget, étkezésre, illetve közösségi együttlétre szolgáló (közös) helyiségeket is. A családok textíliával való ellátását, illetve a szükség szerinti ruházat és élelem biztosítását szintén előírja a rendelet. Ezekon túl az intézmények pszichológiai, jogi, szociális és mentálhigiénés segítséget nyújtanak, valamint indokolt esetben (pl. szülő munkavégzése, távolléte idejére) biztosítják a gyermek felügyeletét, ellátását. Főszabály szerint az igénybe vevő térítési díjat fizet a CSÁO által nyújtott szolgáltatásért. Az ellátás konkrétumairól az intézményvezető és az igénybe vevő (szülő) írásban megállapodást köt. A CSÁO-k működésének személyi feltételeit szintén rögzítette a jogalkotó.¹⁰⁰ Az intézményvezetőn vagy szakmai vezetőn, illetve 2 fő családgondozón túl a férőhelyek száma szerint 3–4 szakgondozó, gondozó látja el a feladatokat, továbbá pszichológiai, jogi tanácsadást, fejlesztőpedagógiai tanácsadást is kell biztosítani, hetente összesen 10 órában.

A tanácsadó szolgáltatások jellemzően kihasználtak, keresettek a családok által. A jogi tanácsadást jellemzően gyermekelhelyezési ügyekben veszik igénybe a szülők, ennek kapcsán az anyaotthon vezetője jegyezte meg, hogy hiányosság, hogy jogi képviselő nem képezi részét a tanácsadási szolgáltatásnak. (Az egyházi fenntartású intézmény kapcsán mindkét interjúalany fontosnak tartotta kiemelni, hogy bár az intézmény szellemiségének részét képezi az egyházi értékrend, ám a családoktól nem várnak el elköteleződést, a hitéletnek csak a lehetőségét nyújtják.)

⁹⁹ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről rendelet 67. § – 73. §.

¹⁰⁰ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 1. melléklet.

Mindegyik interjúalany úgy vélte, hogy a jogszabályban előírt feltételek alapvetően elégségesek, egyedül a budapesti, teljes kihasználtsággal működő CSÁO vezetője tartja elégtelennek a szakmai személyzet számára vonatkozó előírást. A budapesti, illetve nyíregyházi intézményben konyha, fürdőszoba tekintetében kedvezőbbek a fizikai körülmények, az ellátás, szolgáltatások vonatkozásában pedig mindhárom intézményvezető szerint jellemző a munkájukra, hogy a jogszabályokban előírtnál igyekeznek a lehetőségekhez mérten többet nyújtani. A budapesti anyaotthonban a felmerülő igények miatt létrehoztak házon belül egy bölcsödét, a szolnoki intézményben pedig az 5-5 órányi jogi, illetve pszichológiai tanácsadáson felül tartanak fejlesztő foglalkozásokat a gyermekek számára. Az interjúalanyok az intézmények szerepének a családok lehető legteljesebb körű támogatását tartják, ennek megfelelően a vállalt pluszfeladatokat a tevékenységükhöz szorosan hozzátartozónak értékelték.

A négy interjúalany mindegyike úgy véli, hogy a jelenlegi feltételek között tudnak érdemi, eredményes támogatást nyújtani a hozzájuk fordulóknak, kiemelték egyes sikertörténeteket, ahol a család a bent töltött idő alatt meg tudta teremteni magának az önálló, vagy támogatott ám önálló életvitel feltételeit, azonban azt is kijelentették, hogy ez nem általános, hiszen számos (a továbbiakban részletezett) tényező nehezíti a boldogulásukat. Érdekesség, hogy mindhárom intézményvezető úgy gondolja, hogy intézménye más intézményeknél szerencsésebb abban a tekintetben, hogy a fenntartójuk elkötelezetten támogatja őket. A nem állami fenntartású (egyházi, illetve alapítványi) CSÁO-k vezetői azt emelték ki, hogy a fenntartási formának köszönhetően több forrásból gazdálkodnak, rugalmasabbak eszközeik megválasztásában és ezáltal jobban tudják támogatni a bentlakó családokat, az önkormányzati fenntartású intézmény szakmai vezetője pedig azt tartja pozitívumnak, hogy az intézmény és a helyi önkormányzat között jó a kapcsolat, szoros az együttműködés.

III.2. Gyermekvédelmi hangsúly egy bentlakásos intézményben

A joganyagból és az interjúkból egybehangzóan az tűnik ki, hogy a CSÁO ellátás leginkább hangsúlyos eleme a gyermekvédelem. A jogalkotó a Gyvt.-ben, a gyermekjóléti szolgáltatások között, mint „személyes gondoskodást nyújtó”, „átmeneti gondoskodási” formát statuálja az intézménytípust, a gyermekvédelmi rendszeren belüli működésnek azonban számos következménye van. Bár a jogszabály szerint a személyes gondoskodás – azaz a CSÁO-ban való ellátás – során a gyermeki és szülői jogok tiszteletben tartásával, azok érvényesülését biztosítva kell eljárni,¹⁰¹ az átmeneti gondoskodás egy komoly beavatkozás a család életébe. Ez akkor jelent komoly problémát, ha egy család kizárólag a lakhatási ok miatt kerül be, hiszen itt elméletben egy jól működő család autonóm életvitelébe történik bizonyos mértékű beavatkozás. Az ilyen családok azonban csak kis részét teszik ki az igénybe vevőknek, és ezekben az esetekben az intézmény respektálja, hogy alacsonyabb intenzitású családgondozói tevékenységre van szükség.

Kevésbé a gyermekvédelmi, inkább a bentlakásos intézményi jellegből kifolyólag egy CSÁO-ban már önmagában a fizikai feltételek – az egy lakószoba, a más családokkal közösen használt konyha, fürdőszoba – hátrányosan érintik a család működését, a kisgyermekek, gyermekek igényeihez, és a több család együttéléséhez igazított házirend is értelemszerűen több

¹⁰¹ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 2. § (1) bekezdés.

kötöttséget tartalmaz, mint amivel egy család önálló lakhatás esetén találkozhat. Továbbá az interjúalanyok szerint a CSÁO-k szabályozott, bentlakásos intézményi jellege, a szülők egyfajta gyermeki szerepbe kényszerülése leépítheti az önellátáshoz szükséges készségeket, intézményfüggést alakíthat ki.

III.3. Ellentmondások az ellátási rendszer kapcsán

Bár az intézményvezetők szerint a CSÁO ellátás képes elérni azt a célt, hogy segítse az otthonukat vesztett családok boldogulását, felmerülnek bizonyos anomáliák a rendszeren belül. Az eredményes működés képének leginkább az a speciális jelenség mond ellent, hogy vannak családok, amelyek intézményről intézményre költöznek és nem térnek vissza, nem tudnak visszatérni önálló lakhatási körülmények közé – ezek a családok a „vándorcsaládok”. Maga az elnevezés a CSÁO-ban dolgozó szakemberektől származik, szakirodalmi említésére nem találtam példát, azonban ők következetesen így nevezik azokat a családokat, akik legalább két-három alkalommal, érdemi megszakítás nélkül letöltötték az ellátási időt az ország különböző CSÁO-iban. A vándorcsalád jelenség mind a négy interjúalany szerint gyakori az ország különböző intézményeiben.

Arra a kérdésre, hogy jelenleg hány „vándorcsalád” lakik az intézményükben a három intézményvezető az alábbi válaszokat adta: 11 család közül 5; „legalább a harmaduk”; „kb. a családok fele”. Azaz ezekben az intézményekben a vándorcsaládok számának aránya az összes bentlakó család számához viszonyítva megközelítőleg 1/3 és 1/2 között volt. Ha ezt az arányt az ország összes férőhelyére – a családtagok számát is tekintve – kivetítjük, akkor 2018. december 31-én 210 és 945 között lehetett¹⁰² a vándorcsaládok száma a hazai ellátórendszerben. Ez egy igen tág becslés, ha azonban figyelembe vesszük, hogy sokgyermekes családok nehezebben találnak akár ideiglenes, akár állandó lakóhelyet, akkor ez a szám inkább 300-400 lehet, ám további kutatásra lenne szükség pontosabb és megalapozottabb közelítéshez. Más becslés szerint az ügyfelek 25-30%-a érintett,¹⁰³ azaz feltehetően 950-1140 gyermekről és szülőről beszélhetünk.

A vándorló családok jelensége rávilágít arra, hogy az intézményből való kilépés milyen potenciális nehézségekbe ütközik. Dilemma, hogy egyrészt – később részletezett külső körülmények miatt is – elenyésző annak realitása, hogy egy család másfél év alatt felkészüljön az önálló lakhatásra, másrészt viszont minél hosszabb az intézményben eltöltött idő, annál inkább kialakul az intézményfüggés. Gyakori, hogy a CSÁO-t igénybe vevő szülők gyermekvédelmi intézményben nőttek fel, valamint különösen aggasztó, hogy megjelentek a CSÁO-kban azok a fiatal szülők, akik korábban gyermekként már éltek átmeneti otthonban, ezek a szülők szinte egyáltalán nem rendelkeznek mintával önálló életvitelre.

Az intézményfüggés kialakulásának kockázatától függetlenül probléma az ellátási idő rövidege a várandós nők esetén. Az 1 év 6 hónapos időtartam ugyanis egyértelműen nem elegendő, hiszen még a gyermek megszületése előtt elkezd telni az ellátási idő, továbbá gyermekágyi időszak alatt irreális elvárni a család helyzetének rendeződését.

¹⁰² Kalkuláció ld. Melléklet.

¹⁰³ ÁMON Kata – BALOGI Anna: *A magánbérleti piac alsó szegmense, 2018.*
habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/alberletek-also-szegmense/

III.4. A CSÁO-k eredményességének ellátórendszeren belüli és külső korlátai

A fent említett anomáliákkal részben összefüggő, részben önállóan meglévő korlátok azok, amelyek véleményem szerint leginkább meghatározzák azt, hogy a CSÁO rendszer mennyiben tudja támogatni a családok visszatérését az önálló lakhatásba. Az ellátórendszer talán legszembetűnőbb korlátja annak mérete, azaz a férőhelyek száma. Mindegyik intézményvezető túljelentkezésről számolt be, a budapesti anyaotthonban 200 fölötti sorszámot osztottak már augusztusban, az interjú felvételekor. Mind a négy interjúban elhangzott, hogy több férőhelyre lenne szükség, ám ennek kapcsán felmerült, hogy az ország területén egyenlőtlenül oszlik el a férőhelyhiány. A budapesti, illetve nyíregyházi intézmények leterheltebbek, a szolnoki intézményben ellenben szokott lenni üres férőhely. Egy intézményvezető kitért a fentebb már említett hospitalizáció-problémára is, véleménye szerint nem feltétlenül a férőhelyek számának növelése jelenti a megoldást, hanem az átmeneti otthonra való rászorulást megelőző egyéb gyermekvédelmi ellátások megerősítésére van szükség.

Kevésbé látványos, azonban szintén érdemi problémát jelentenek az információáramlás hiányosságai. Jogszabály előírja, hogy a CSÁO-k kapcsolatot tartsanak a család életében érintett gyermekjóléti központokkal, illetve mind a gyermekjóléti szolgálatok, mind az átmeneti otthonok kötelesek dokumentálni az eseteket, az igénybe vevők körülményeit.¹⁰⁴ Azonban a kommunikáció gyakran lassú, nehézkes, abban az esetben amikor a családdal korábban foglalkozó gyermekjóléti szolgálat illetékességi területén kívüli otthonba költöznek, ami egyfelől nehezíti, hogy a CSÁO valóban személyre szabott gondoskodást nyújtson, másrészt visszaélésekre adhat lehetőséget. Mindhárom intézményvezető tapasztalt már olyan esetet, amikor a család valamilyen tartozás, vagy indokolt gyermekvédelmi intézkedés elől hagyta el korábbi tartózkodási helyét és költözött más településen található CSÁO-ba.

A gyermekvédelmi (vagy szociális) ellátást nyújtó intézményeken kívül álló okok azonban feltehetően az eddigieknél is nagyobb mértékben befolyásolják a hajléktalanság által veszélyeztetett családok, illetve az átmeneti otthonok igénybe vevőinek lehetőségeit. Az olyan általános társadalmi problémákon kívül, mint a szegénységben, mélyszegénységben élő családok arányának növekedése,¹⁰⁵ maga a lakhatási piac is kedvezőtlen változásokon ment, meggy keresztül: mind a lakásárak, mind az albérletárak gyakran megfizethetetlenül magasak az alacsony jövedelmű családok számára, ez egyrészt a CSÁO-k iránti igényt is jelentősen megnöveli, másrészt legalább megnehezíti, ha nem ellehetetleníti a CSÁO-ból kikerülő családok talpra állását is. Mindegyik interjúban elhangzott, hogy lényegében esélytelen az, hogy a CSÁO-ból kikerülve önerőből, önállóan béreljen lakást egy család. Komoly probléma továbbá, hogy az intézményekben megforduló, onnan kikerülő családok diszkriminációval találkoznak: egyrészt sok CSÁO-ban megforduló család roma, akik nemzetiségük miatt is gyakran hátrányos megkülönböztetéssel szembesülnek, másrészt maga a CSÁO-ból érkezés egy stigmatizáló tényező, ami miatt egyes bérbeadók kevésbé szívesen szerződnek ezekkel a családokkal. Előfordult, hogy az utóbbi problémát a budapesti intézmény úgy kísérelte meg

¹⁰⁴ 235/1997. (XII. 17.) Korm. rendelet a gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról.

¹⁰⁵ DOMSCHITZ Máttyás: „Hiába dübörög a gazdaság, a mélyszegénység ugyanúgy megmaradt” *Index.hu* (2019. 10. 19.).

index.hu/gazdasag/2019/10/19/civil_jelentes_gyerekeselyekrol_szegenyseg_melyszegenyseg_gyerekszegenyseg/

áthidalni, hogy a kikerülő család új albérletét névlegesen az intézmény bérli. Nyíregyházán ezzel szemben van egy olyan albérletipiaci szegmens, amely kifejezetten szegény családokra, akár CSÁO-ból kikerülő családokra „specializálódott”, a családok olcsón tudnak – igaz, „elhasználtabb” – albérlethez jutni.

IV. Megoldási javaslatok

A fentiek alapján elsősorban több férőhelyre, esetleg az 1 év plusz 6 hónapos ellátási idő meghosszabbítására van szükség. Azonban a hospitalizációs problémát figyelembe véve férőhelyek közül leginkább a külső férőhelyeket kellene bővíteni. Külső férőhelyen a CSÁO még támogat az elhelyezéssel, szükség esetén pedig egyéb ellátásokkal, mégis önálló lakásban élhet a család, ami nemcsak a fizikai körülmények tekintetében előrelépés, hanem az önálló életvitel lehetőségét is megteremti. További előnye pedig, hogy a bentlakásos intézmények maximum másfél éves ellátási idejével szemben külső férőhelyen 3 évig maradhat a család, amely már elegendő időtartam lehet tartalékok képzésére. Mindegyik interjúalany pozitív fejleménynek tartotta, hogy a Gyvt. 2018-tól lehetővé teszi a CSÁO-k számára, hogy (elismerten és állami támogatással) külső férőhelyeket tartsanak fenn. Mivel ez egy új ellátási forma, még kevés tapasztalat van sikerességéről a gyakorlatban, azonban ehhez hasonló konstrukciók¹⁰⁶ esetén kedvezőek voltak a tapasztalatok. A várandós nők elhelyezésével kapcsolatban pedig a jogszabály módosítására van szükség, amely vagy hosszabb ellátási időt tesz lehetővé, vagy pedig az ellátási idő kezdetét kalkulálja későbbi időponttól.

Összefoglaló

Összegzésként elmondható, hogy a családok átmeneti otthona, mint a hajléktalanság által veszélyeztetett családok számára rendelkezésre álló ellátási forma részben eredményes. Az intézményvezetők szerint érdemben adottak a – jogi, tárgyi, személyi és szakmai – feltételek ahhoz, hogy a hozzájuk forduló, leginkább rászoruló családok számára biztosítsák a kulcsfontosságú lakhatást, illetve szükség esetén segítséget nyújtsanak az egyes életvezetési nehézségek és más felmerülő problémák kezelésében. Az egyes CSÁO-kban végzett, bekerülő családok tekintetében az intézményvezetők szerint sikeresnek lehet értékelni, egyedül a vándorcsaládok tekintetében “bukik meg” egyértelműen az ellátási forma. Negatívum, hogy a férőhelyek alacsony száma, illetve az egyelőre alig jelenlévő külső férőhelyek pillanatnyilag nem teszik lehetővé, hogy a CSÁO hálózat teljes körűen ellássa a felmerülő igényeket. Azonban a rendszer eredményességét – gyermekjóléti és szociális ellátás körén kívül eső – tényezők is kedvezőtlenül befolyásolják, mint például az ingatlanpiaci árak emelkedése, a szegénységben, illetve mélyszegénységben élő gyermeket családot arányának növekedése, amelyek a szakemberek szerint jelentős mértékben megnehezítik a családok boldogulását, akár a CSÁO-k látókörébe kerülés előtt, akár az intézményből való kikerülés után.

További kutatási cél egyrészt a vándorcsalád-jelenség közelebbi megismerése: a jelenleg CSÁO-kban élő vándorcsaládok számának pontos közelítése, tipikus élettörténeteik, profiljaik megismerése, valamint annak vizsgálata, hogy jogi, intézményi úton lehetséges-e, illetve milyen módon lehetséges támogatni az önálló lakhatásra való visszatérését ezeknek a családoknak. Másrészt pedig szükséges a nemzetközi szakirodalom, továbbá a létező jó

¹⁰⁶ Krízisközpont mellett üzemeltetett félutas ház.

gyakorlatok megismerése, illetve annak elemzése, hogy ezek mennyiben illeszthetők be a hazai ellátási rendszerbe.

Melléklet

Interjú vezérfonál

1. Érintett családok
 - a. Kik fordulnak Önökhöz? (családtípus, térség, *tipikus életutak*)
 - b. Milyen szempontok szerint döntenek a felvételtől?
 - c. Van-e várólista? Milyen hosszú?
 - d. Mennyi ideig maradnak a családok?
 - e. Kikerüléskor milyen lehetőségeik vannak? Van-e utánkövetés? Milyenek látja a családok lakhatási esélyeit?
2. Szolgáltatás és személyzet
 - a. Milyen ellátásokat nyújtanak az Önök intézményében? Van-e külső férőhely/szeretnének-e *külső férőhelyet* létesíteni?
 - b. Mennyire érzi eredményesnek az ellátásokat/szolgáltatásokat? Jogszabályi minimumok (személyzet, ellátás) elegendőek-e az eredményességhez?
 - c. Milyen igény mutatkozik ezekre a bentlakók részéről? Van-e aki nem igényli? Van-e akinek *csak az elhelyezésre* van szüksége/igénye?
3. Ellátórendszer és az intézmények szerepe
 - a. Hogyan fogalmazná meg röviden, hogy *milyen feladatot lát el/mi a szerepe* a CSÁO-nak?
 - b. Milyen problémára reagál az intézmény? Mi az az elsődleges igény/probléma amivel találkozhatnak?
 - c. Mit érzékelnek, el tudják-e látni a feladatukat? Végeznek-e többlet/más feladatot ahhoz képest, amit a feladatuknak tartanak?
 - d. A napi működés során van-e annak jelentősége, hogy kifejezetten gyermekvédelmi (tehát nem szociális) intézményként működnek?
 - e. A napi működés során van-e jelentősége, hogy önkormányzati /alapítványi/egyházi fenntartásban van az intézmény?
 - f. Elegendőnek tartják-e (országosan) a férőhelyek számát? Elegendőnek tartják-e a 12+6 hónapos elhelyezési időszakot?
4. Konkrét tapasztalatok
 - a. Találkoznak-e vándorcsaládokkal? Jelenleg hány vándorcsalád lakik az intézményben? Hogyan lehetne ezen családok lakhatását támogatni?
 - b. Mi a véleményük a külső férőhely intézményéről?
 - c. További észrevételek

Kalkuláció

2018. december 31-én családok átmeneti otthonában élők száma¹⁰⁷ alapján.

Családok átmeneti otthonaiban az adott időpontban 2349 gyermek és 1433 felnőtt, összesen 2349+1433=3782 személy, hogy hány családot alkotnak, arra nincs adat. Minimum 2 fős egy

¹⁰⁷ KSH, Gyermekjóléti alapellátások (2008–). www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg008b.html

család, maximumnak pedig két szülőből és négy gyermekből álló családot tekintem. A családok számát tekintve a két véglet, ha csak kétfős családokat találunk a rendszerben (ekkor a legmagasabb a családok száma), illetve, ha csak hatfős családok vannak jelen (ekkor a legalacsonyabb. Előbbi véglet esetén 1891 családról, utóbbi esetén pedig $630 \frac{1}{3}$ -ad családról beszélünk. A vándorcsaládok aránya az összes CSÁO-ban lakó család között $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{2}$ közé tehető. A legalacsonyabb számot eredményként úgy kaphatjuk, ha úgy tekintjük, hogy kevesebb számú család között, kisebb arányban fordulnak elő vándorcsaládok, ekkor $630 \frac{1}{3} \div 3 \approx 210$ db vándorcsaládot becslünk. A legmagasabb számot pedig úgy kapjuk, ha több család között és nagyobb arányban fordulnak elő vándorcsaládok, ekkor $1891 \div 2 \approx 946$ db vándorcsaládot becslünk. Ha pedig a vándorcsaládok arányát (közelebbi információ híján) $\frac{1}{3}$ és $\frac{1}{2}$ közé, azaz $\frac{5}{12}$ -re tesszük, és egy nagyobb, négy vagy ötfős családot nézünk, akkor 315–393 db családot kapunk eredményként.

Gera Anna

A hajléktalanság probléma megoldásának intern és extern modellje

Bevezetés

Jelenleg hatályos Alaptörvényünk XXII. cikk (3) bekezdése szerint „tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás” – e rendelkezés a hajléktalanságkérdés kezelésére irányuló (büntető)politika legújabb állomásaként, az Alaptörvény hetedik módosításával vált a normaszöveg tartalmává. Az alaptörvényi rendelkezés és a gyakorlati megvalósításának kereteit megteremtő, 2018. október 15-én hatályba lépő kormányrendelet¹⁰⁸ megosztotta a közvéleményt: míg a szimpatizánsai úgy látták, hogy e módszer egyszerre eszköze a közterületi rend visszaállításának és a hajléktalan emberek méltósága védelmének,¹⁰⁹ számos emberi jogi szervezet arra hívta fel a figyelmet, hogy amíg a lakhatási lehetőségeket megteremtő szociális háló kiépítése nem valósul meg, e rendelkezések valójában szükségtelenül és aránytalanul korlátozzák az emberi méltóságot, stigmatizáló jelleggel bírnak és kirekesztik a hajléktalan embereket a társadalomból.¹¹⁰

Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizációja szoros összefüggést mutat a kriminálpolitika exkluzív válasszal¹¹¹ és a büntetőpopulizmus térnyerésével.¹¹² Az exkluzív kriminálpolitika lényege a következőképpen foglalható össze: a kriminálpolitika feladatának a társadalom védelmét tekinti, a bűnözés okát pedig az egyéni döntésben látja; a bűnelkövetéshez egyéni felelősséget társít, ellene aktív magatartásszabályozással, elrettentéssel és izolációval lép fel, ennek megfelelően pedig alapelve, az inkluzív modell befogadó szemléletével szemben, a kirekesztés. A büntetőpopulizmus megjelenése, ha nem is szükségszerű, de jellemző az exkluzív rendszerekben: erről akkor beszélhetünk, ha „az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására hivatkozva a bonyolult társadalmi jelenségekre, különösen a bűnözésre és más ön- és közveszélyes deviáns magatartásokra folyamatosan leegyszerűsítő, egyúttal látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál.”¹¹³ A közterületen való életvitelszerű tartózkodás kriminalizációjának értékelését és kritikáját tehát alapvetően e fogalmak foglalták keretbe.

Tanulmányomban ezen értelmezési szempontokat kiegészítem egy új elemzési háló bevezetésével, amely a hajléktalanság-probléma kezelésének két modelljét, a hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémaként szemlélő *intern*, és a hajléktalanság társadalmilag káros hatásaira fókuszáló *extern* modellt különbözteti meg. Ezen elemzési szempont szoros

¹⁰⁸ 178/2018. (X. 2.) Korm. rendelet az életvitelszerű közterületi tartózkodás szabályainak megsértése szabálysértéssel kapcsolatban közreműködő egyes szervek kijelöléséről és feladatairól.

¹⁰⁹ ORBÁN Balázs: „Hajléktalanság – életmód vagy krízishelyzet?” *Mandiner* (2018. 06. 27.).

mandiner.hu/cikk/20180627_orban_balazs_hajlektalansag_letmod_vagy_krizishelyzet

¹¹⁰ Társaság a Szabadságjogokért: *Hetedik – elemzésünk az Alaptörvény legújabb módosításáról*. tasz.hu/cikkek/hetedik-elemzesunk-az-alaptorveny-legujabb-modositasarol

¹¹¹ BORBÍRÓ Andrea: „Amikor a kriminálpolitika a probléma. A hajléktalanság kriminalizációja és az exkluzivitás veszélyei” *Fundamentum* 2014/3. fundamentum.hu/sites/default/files/14-3-03_borbiro_andrea.pdf

¹¹² BODA Zsolt [et al.]: „Politikától vezérelve. A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és médiában” *Politikatudományi Szemle* 2014/3.

epa.oszk.hu/02500/02565/00079/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2014_03_067-094.pdf

¹¹³ GÖNCZÖL Katalin: „A »büntető populizmus« (Populizmus a kriminálpolitikában)” *Élet és Irodalom* 2013/36. angelusz.elte.hu/sites/default/files/B%C3%BCntet%C5%91pop.pdf

összefüggésben áll az exkluzív-inkluzív kriminálpolitika dichotómiájával. A kettő közötti különbség két aspektusból ragadható meg: egyrészt e szempontrendszer szűkebb, ugyanis csak a hajléktalanság-kérdéssel foglalkozik, másrészt viszont tágabb, amennyiben nemcsak a kriminálpolitika intézményesített reakcióit vizsgálja, hanem a nem intézményesített (társadalmi) reakciókra, valamint ezek motivációira is kiterjed.

Elemzésemben e két modellt mutatom be az egyes modellek kapcsán arra az öt kérdésre keresve a választ, hogy *kinek probléma a hajléktalanság, miért probléma ez neki, miért kell ezzel foglalkoznunk, hogyan tudjuk orvosolni*, illetve *kinek a feladata a probléma orvoslása*. A modellek összehasonlítását követően amellet érvelek, hogy a jelenlegi magyarországi szabályozásban az extern modell strukturális megoldási elemei a dominánsak az intern modell individuális megjelenésével, végül pedig e jelenség lehetséges okairól írok röviden. Elemzésemben nem vállalkozom ugyanakkor a hajléktalanság-probléma kezelésére vonatkozó magyarországi modell értékelésére, úgy vélem, a modellek közötti választás, illetve azok egyes elemeinek a szabályozásba való integrálása a mindenkori társadalmi és politikai elit értékválasztásának függvénye.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az egyes modellek tiszta megvalósítása aligha lehetséges, s ahogy a magyar szabályozási modellt, úgy a mindenkori büntetőpolitikát is valamelyik modell elemeinek a dominanciája, mintsem kizárólagossága jellemzi. A két modell elhatárolásával a célom az volt, hogy összekapcsoljam a hajléktalanság-probléma megoldására irányuló lépések által kiváltott vitákban felmerülő érveket, beazonosítsam azok indokait és motivációit, téve mindezt abban a reményben, hogy az ehhez hasonló fogalmi és rendszertani tisztázások hozzájárulhatnak a kérdésben folyó társadalmi diskurzus koherensebbé válásához.

I. A hajléktalanság mint probléma kezelésének modelljei

Tanulmányomban a hajléktalanság-probléma megoldásának intern és extern modelljét különböztetem meg. Az elhatárolás egy gyakorlatiasnak mondható megközelítésen alapul, amely a hajléktalanság-probléma következményeinek megjelenésére, annak hatására fókuszál és aszerint tesz különbséget, hogy a káros következményeket a hajléktalan emberek összességének mint közösségnek, vagy a külső, a hajléktalan embereken kívüli társadalomnak kell elviselnie. Ennek alapján az intern modell a hajléktalanság-problémát a hajléktalan emberek problémájaként értelmezi, ennek érdekében pedig különböző ún. kezelési módokat javasol, míg az extern modell a hajléktalanság-probléma káros következményeit a külső társadalom vonatkozásában értelmezi, s e külső társadalom védelmében tesz ún. intézkedéseket.

Így a két modell a hajléktalan emberek közösségére homogén csoportként tekint, nem vizsgálja csoporton belüli alcsoportok létét, a hajléktalan emberek esetleges „típusai” közötti vélt vagy valós különbségeket. Bár az egyes modellekben felvázolt reakciók hasonlóságot mutatnak az érdekes és érdemtelen szegények közötti különbségtétel¹¹⁴ alapján motivált reakciókra, e modell mégis eltér annyiban, hogy nem a hajléktalan emberek közösségén belüli társadalmi differenciálás kérdését vizsgálja (pl. a baleset következtében állását s így otthonát veszített személyek érdekesek támogatásra, míg az alkoholisták, magukat bűncselekményekből

¹¹⁴ Az érdekes és érdemtelen szegényekről lásd: Herbert J. GANS: „Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában” *Esély* 1992/3.
www.esely.org/kiadvanyok/1992_3/mireszolgalna.pdf

fenntartó hajléktalan emberek nem), hanem a csoportok közötti törésvonal a hajléktalan emberek közössége és a külső társadalom között húzódik.

I.1. Az intern modell

A hajléktalanság-probléma megoldásának intern és extern modelljét az alapján különíthetjük el a legjobban, hogy megvizsgáljuk, melyik milyen nézőpontból tekint a hajléktalanság kérdésre. Az extern modellt egyfajta külső nézőpont jellemzi: a hajléktalanságot a nem hajléktalan emberek oldaláról közelíti meg, s így a rájuk gyakorolt hatását vizsgálja. Az intern modell ezzel szemben egy belső nézőponttal operál, a hajléktalan emberek helyzetéből tekint a hajléktalanság problémájára.

Kinek probléma a hajléktalanság? Az intern modell erre a kérdésre azt a választ adja, hogy a hajléktalanság a hajléktalan emberek számára jelent problémát, ők azok, akik a hajléktalanság mint jelenség negatív következményeivel szükségszerűen együtt élnek. Ebből adódóan a probléma megoldása érdekében *rajtuk kell segíteni*, tehát a hajléktalanság-kérdés megoldása akkor lehetséges, ha a hajléktalan emberek számára nyújtunk különböző individuális vagy strukturális támogatást.

Miért probléma a hajléktalan emberek számára a hajléktalanság? E kérdésre a válasz átfogó elméleti elemzés nélkül, a mindennapi élet gyakorlatára tekintve megadható. A hajléktalanság fizikailag és lelkileg is megnyomorító egzisztenciális kiszolgáltatottság, amely rendszerint anyagi és szellemi nélkülözéssel, illetve az intimszférától való közel teljes megfosztottsággal és a társadalomból való kitaszíttottság érzetével jár együtt.¹¹⁵

Miért kell ezzel törődnünk? Az intern modell kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a hajléktalanság mint jelenség kizárólag a hajléktalanokat sújtja, akkor azok az emberek, akik nem hajléktalanok (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: külső társadalom) miért érdekeltek a probléma megoldásában. E kérdés végsősoron értékválasztás, amelyet ugyanakkor elméleti megalapozottságú érvek mellett gyakorlati oldalról is megközelíthetünk. Az elméleti oldal ebben az esetben kétségkívül alapvető jelentőségű: a vallási tanítások szerint, felekezettől függetlenül, morális kötelezettségünk az elesettek segítése, illetve a vallástól és hittől független erkölcs és morál is ezt a parancsot diktálja. Ezen elméleti megalapozásokon pedig jogi kötelezettségként nyugszik az állam belső, illetve nemzetközi jogon alapuló alapjogvédelmi kötelezettsége. Mindezek hiányában, egy erkölcs és jog nélküli társadalomban is közérdeket szolgáló erőként tekinthetünk a hajléktalan emberek társadalomba történő reintegrációjának pozitív gazdasági hatásaira, amelyek a munkaerő-piac bővülésének a gazdaság növekedésére és a jóléti állam kialakításának feltételeire gyakorolt hatásában is megnyilvánulnak.

Hogyan lehetséges tehát a hajléktalanság-probléma megoldása? Ennek két módja van: a hajléktalanság-problémát kezelhetjük individuum-fókuszúan, avagy strukturálisan. Az individuum-fókuszú kezelés lényege, hogy konkrét emberek számára nyújt segítséget, legyen szó akár egy személyről, akár egy kisebb, körülhatárolható csoportról. Ilyen kezelési módnak számít például a gyűjtések szervezése, jótékonyági koncertek, ételosztás, jogi segítségnyújtás vagy akár az, hogy valaki aprót dob egy hajléktalan ember kalapjába. Strukturális kezelési

¹¹⁵ A hajléktalanságot mint élethelyzetet részletesen mutatja be: BREITNER Péter – GURÁLY Zoltán – GYŐRI Péter: *Kérdések és válaszok a hajléktalanságról* (Budapest: Menhely Alapítvány, 2002) 20. pont. www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf

módnak számít ezzel szemben az olyan lépések megtétele, amelyek a hajléktalanok teljes közösségét, vagy legalábbis nagy létszámú csoportját segítik, illetve a probléma megelőzésére törekednek, például különböző rendszeres anyagi támogatások nyújtásával, menedékhelyek intézményrendszerének kidolgozásával, akár a lakhatáshoz való jog törvénybe iktatásával.

Kik tehetnek a hajléktalanság-probléma megoldásáért? Két közösséget érdemes e kérdés kapcsán elkülöníteni: a jogalkotásra jogosultak közösségét és a társadalom azon többi rétegét, amely jogot legfeljebb közvetve tud alkotni. A jog mint eszköz alapvetően a strukturális megoldások kapcsán válik relevánssá, hiszen a teljes társadalmat átfogó intézményrendszerek kiépítéséhez szükséges az az erő, amely egy szabályhoz garanciákat fűz, s azok betartását kikényszeríthetővé teszi. Ezzel szemben a társadalom felelőssége az intern modellben alapvetően az individuuum-fókuszú kezelési módokra irányul, hiszen nemcsak elegendő az ereje a kisebb volumenű segítségnyújtásra, hanem egyenesen ő az, aki cselekvési hajlandóságot is mutat, hiszen a szűk réteg számára hasznos lépések gyakran nem érik el a jogalkotó ingerküszöbét.

Az intern modell tehát a hajléktalanságra egy belső nézőpontból tekint, a hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémának látja, s megoldásként rajtuk kíván segíteni. A hajléktalan emberek egzisztenciális krízishelyzete mellett e modellben a külső társadalmat erkölcsi, jogi és gazdasági érvek hívják fel a szerepvállalásra, amelynek keretei közt a jog strukturális, a társadalom pedig individuuum-fókuszú megoldásokat tesz a probléma kezelésére.

I. 2. Az extern modell

Az extern modell ezzel szemben külső nézőpontból tekint a hajléktalanságra, s annak a külső társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja. E modell alkalmazása bizonyos szempontból egyszerűbb a mindennapi életben: a külső nézőpontból való szemlélés nem igényel szemléletmódbeli váltást, a szemlélődőként elfoglalt pozíció összhangban van azzal, ahogy a mindennapokban viszonyulunk a minket körülvevő világhoz.

Kinek a problémája a hajléktalanság? Az extern modell szerint a külső társadalomé. Nem a hajléktalan embereken, hanem *rajtunk kell segíteni*, minket kell megóvni a hajléktalanság mint jelenség káros hatásaitól. A hajléktalan emberektől való elszakadást motiválhatja az arra való hivatkozás, hogy a hajléktalanság az egyén döntése vagy hibája, így a társadalom, ha akarna, se tudna változtatni a helyzetén, illetve elképzelhető olyan érvelés is, amely szerint ugyan a társadalom felelőssé tehető a hajléktalanságért, ám nem az egész, csak annak egy olyan szegmense, amely *nem mi vagyunk*, s ez a *nem mi* hibája, hogy *mi* ilyen helyzetbe kerültünk.

Miért probléma a hajléktalanság? E kérdés megválaszolására is fel lehet hozni gyakorlati érveket, de csakúgy, mint korábban, az elméleti háttér lesz az igazán érdekes. Gyakorlati oldalról felvethetjük a közegészségügy, illetve közerkölcs kérdését, hivatkozhatunk a hajléktalanságból adódó gazdasági-turisztikai kiesésre, illetve a közbiztonság kapcsán felmerülő kockázatokra. E racionális érvek mellett viszont felmerülhet egy ennél elvontabb, szociológiai és pszichológiai oldalról legitimált általános érzés is, hogy a hajléktalanság látványa nekünk is az általános létbizonytalanságot juttatja eszünkbe, s mivel nem tudunk egy olyan világban élni, amiben nincsenek problémák, legalább szeretnénk egy olyanban, amelyben

ha vannak is, nem látjuk őket. E kettősséget együttesen a szintén kettős értelmű *tisztaság*¹¹⁶ szóval jellemezhetjük: egy tiszta világban szeretnénk élni, mind fizikailag, mind metafizikailag.

Hogyan oldjuk meg tehát a hajléktalanság-problémát? Szintén megközelíthetjük a dolgot az individuum és a struktúra oldaláról azzal, hogy itt nem a probléma kezeléséről, sokkal inkább a probléma megoldása érdekében tett intézkedésekről beszélhetünk (az eltérő szóhasználat annyiban lényeges, hogy a kezelés a problémával sújtott tárgy *problémája*, míg az intézkedés maga a problémával sújtott *tárgy* ellen irányul). A strukturális intézkedések itt is a hajléktalan emberek teljes közösségét célozzák, például a hajléktalansággal természetesen együtt járó cselekvések (pl. guberálás) tiltásával, vagy padokra rácsok, kövezeten hegyes burkolat elhelyezésével. Az individuum-fókuszú intézkedések kapcsán alapvetően a normatív strukturális intézkedéseken alapuló konkrét, egyedi döntéseket értjük, például azt, amikor a rendőr elküldi az aluljáróban kéregető hajléktalan embert, vagy egy bíróság elítél egy hajléktalan embert közterületen való életvitelszerű tartózkodásért.

Kik felelősek a hajléktalanság-probléma megoldásáért? A jogi és a társadalmi közeg az extern modellben nem rendelkezik annyira elkülönült hatáskörökkel, mint az intern modellben. A jognak lényegesen tágabb a mozgásteret, hiszen az rendelkezik a kellő legitimitációval ahhoz, hogy a hajléktalanság kezelésére szabadságjogokat korlátozó intézkedéseket hozzon akár normatív, akár egyedi úton. Ugyanakkor a társadalom szerepe sem elhanyagolandó, hiszen a jog és a társadalom folyamatos kölcsönhatása eredményeként ezt is formálja a jog, s ez is formálja a jogot, s az alapjog-korlátozáshoz szükséges legitimitáció hiánya ellenére is megnyilvánul az intézkedő-stigmatizáló jelleg például a hajléktalan emberek médiaszerepeltetésében (legyen szó a valós helyzet feltárásáról vagy fikcióról), vagy akár csak a közbeszédben megjelenő fordulatokról (pl. csövesbárat).

A hajléktalanság-probléma megoldásának extern modellje szerint tehát a hajléktalanság annak a külső társadalomnak jelent problémát, amely *tiszta* világban szeretne élni mind közegészségügyi, közbiztonsági és közérkölcsei szempontból, mind a létbizonytalanság és a társadalmi problémák hiányának tekintetében. Az extern modell szerint a probléma megoldása intézkedések útján lehetséges, amelyek meghozatala kapcsán a jogi szereplőkre kiemelt feladat hárul, míg a társadalmi tényezők elsősorban negatív értékítélet közvetítésével járulnak hozzá a hajléktalanság-probléma elleni intézkedéshez.

II. A magyar problémamegoldási törekvések

A hajléktalanság-probléma megoldására irányuló törekvések elemzésekor, legyen szó mind az intézményrendszer, mind az egyén fellépéséről, érdemes különbséget tenni a kezdeményezések vonatkozásában aszerint, hogy azok strukturális irányultságúak vagy individuum-fókuszúak, a kezdeményezések illetően csoportosítását követően pedig lehetőségünk nyílik arra, hogy azokat (intern) kezelésként vagy (extern) intézkedésként azonosítsuk.

¹¹⁶ A tisztaság társadalmi-kulturális kategóriájáról, illetve a tisztaság és a piszkosság kategóriáinak a kirekesztő várospolitikával való összefüggéseiről lásd: TÖRÖK Ágnes – UDVARHELYI Éva Tessa: „Egy tiszta város piszkos lakói, avagy »aluljáró-takarítási szertartások« Budapestben” *Világosság* 2005/7–8.
www.vilagosság.hu/pdf/20051101084908.pdf

II. 1. A magyar problémamegoldás strukturális oldala

A hajléktalanság-probléma hazai megoldásának strukturális oldala vonatkozásában az extern modell kiemelkedő dominanciája érvényesül mind a jogalkotók, mind a társadalmi szereplők akcióinak tekintetében.

Az extern jogalkotási folyamat¹¹⁷ kezdőpontjaként tekinthetünk arra a 2010-es törvénymódosításra, amely az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvényben felhatalmazta az önkormányzatokat arra, hogy szabálysértéssé nyilvánítsák a közterületek nem rendeltetésszerű használatát.¹¹⁸ Ezt követően 2011-ben módosult a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXXIX. törvény, amely lehetővé tette volna, hogy az utcán élőket hatvan napig tartó elzárással vagy százötvenezer forintig terjedő bírsággal sújtsák¹¹⁹ – ám e törvényt az Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte az alapjogok korlátozására vonatkozó követelmények, illetve a normavilágosság követelményének megsértésére hivatkozva.¹²⁰ Ezt követően már az Alaptörvény hatályba lépését követően annak negyedik módosítása lehetővé tette, hogy a helyi önkormányzatok a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében rendeletben megtiltsák az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodást,¹²¹ végül pedig az Alaptörvény hetedik módosítása mondta ki, hogy „tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás.”¹²²

Az egyes jogszabályokon látható, hogy azok célja a *nem hajléktalan emberek* védelme a hajléktalan emberek, s általában véve a hajléktalanság okozta károktól, különös tekintettel a közbiztonságra, a közegészségre és a kulturális értékek védelmére. A jogszabályok célja, hogy a jellemzően hajléktalan emberek által gyakorolt magatartási formákat kitiltsa a közterületekről, tehát a külső társadalomtól való távotartás, a külső társadalom védelme. Az extern szemlélet ugyanakkor nem kizárólag a jogszabályok vonatkozásában jelenik meg, szintén tapasztalhatjuk a társadalmi-közösségi hozzáállás tendenciáiban is.

Amíg nem volt jogi alapja a hajléktalansággal szembeni fellépésnek, gyakorlati, városrendezési-építészeti lépésekkel¹²³ törekedtek a hatalomgyakorlók a hajléktalan emberek közös terekről történő kiszorítására. Jellemző példája volt ennek a padokon köztes karfa elhelyezése, a korábban sima felületek szegecsekkel való beborítása, illetve egyes területek lekerítése, elzárása. Voltaképpen ilyen akcióként értelmezhetjük a metrólejáróknál ellenőrök elhelyezését is, akik megakadályozzák, hogy utazásra jogosító szelvény nélkül bárki lejusson az aluljárókba.

¹¹⁷ A jogalkotási folyamatról részletesebb áttekintést nyújt: GACS Katalin: „Lakhatás helyett börtön. A hajléktalanság kriminalizációjának alkotmányossági problémái” *Fundamentum* 2014/3.

fundamentum.hu/sites/default/files/14-3-02.pdf

¹¹⁸ 2010. évi CXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény módosításáról 6. § (2) bekezdés.

¹¹⁹ 2011. évi CLIII. törvény a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény módosításáról.

¹²⁰ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat.

¹²¹ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása, 2013. március 25. 8. cikk.

¹²² Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, 2018. június 28. 6. cikk (3) bekezdés.

¹²³ UDVARHELYI Éva Tessza: *Efemertér előadás: a hajléktalan emberek köztéri kirekesztése.*

varosszolidaritasedemokracia.blog.hu/2013/11/17/efemerter_eloadas_a_hajlektalan_emberek_kozteri_kirekesztes_e

Strukturális oldalon ugyanakkor intern megoldási törekvésekkel kevésbé találkozunk, sőt, a rendszerváltás óta a jóléti funkciók fokozatos visszaszorulását láthatjuk:¹²⁴ az önkormányzati bérlakások száma folyamatosan csökkent, az alacsony jövedelmű háztartások lakásfenntartásának támogatása szintén, az aktuális lakáspolitikai cselekvéseket pedig leginkább népesedéspolitikai célkitűzések és megfontolások vezérlik. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma hazai megoldási kísérleteinek strukturális oldalát az extern modellbe illeszkedő törekvések szinte kizárólagos dominanciája jellemzi.

II. 2. A magyar problémamegoldás individuális oldala

Ezzel szemben a magyar problémamegoldás individuális oldalának vonatkozásában inkább az intern megoldások dominanciáját láthatjuk, részben az extern individuális intézkedések elutasításában, részben a tényleges intern kezelési módok megjelenésében.

Az extern modell elutasításának szemléletes példája, hogy a közterületen való életvitelszerű tartózkodást kriminalizáló rendelet hatályba lépését követően hamar megszülettek az első felmentő ítéletek,¹²⁵ illetve a kaposvári járásbíróság a törvény miatt az Alkotmánybírósághoz fordult, annak alaptörvény-ellenességére hivatkozva.¹²⁶ Emellett a mindennapi gyakorlat is azt mutatja, hogy az októberi-novemberi időszakot követően a közterületeken való rendőri jelenlét és aktivitás fokozatosan csökken, a hajléktalan emberek újra szabadon lehetnek az aluljárókban.

A normatív extern intézkedések gyakorlati hatékonyságvesztése mellett célzott intern kezelési módok is mutatják az individuális megoldási törekvések intern-szemléletmódjának dominanciáját. A fővárosi szinten legátfogóbb, már-már strukturális kezelési módnak tekinthető megoldási törekvés a civil hajléktalansegítő hálózatok működtetése (többek között A Város Mindenkié, Menhely Alapítvány, Utcajogász), de emellett eseti jellegű individuális segítségnyújtási akciók is meghirdetésre kerülnek (pl. a közelmúltban a noÁr mozgalom „utcai Mikulás” projektje¹²⁷).

Külön érdemes kiemelni a művészközösség szerepvállalását a hajléktalan emberek megsegítésében, amely szintén az individuum-központú kezelési modellbe illeszthető. A kormányrendelet hatályba lépését megelőzően Erdős Virág kezdeményezett aláírásgyűjtést a kortárs írók, művészek és a szellemi élet egyéb képviselői körében, azt követelve, hogy „a magyar kormány a legkiszolgáltottabb és legsérülékenyebb társadalmi csoportok ellen folytatott embertelen hajtvadászat helyett fordítsa minden energiáját az országban dúló lakhatási válság megfékezésére.”¹²⁸ Az Amnesty International *Come Underground! – Utcazene*

¹²⁴ MISETICS Bálint: „»Gátak építése helyett« – A hajléktalanság állami kezelése a rendszerváltás után” in: FÖLDES György – ANTAL Attila (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről* (Budapest: Napvilág 2016) 192–215.

¹²⁵ PÓSFÁI Orsolya: „Először született felmentő ítélet eljárás alá vont hajléktalan ember ügyében” *Mérce* (2018. 10. 26.) merce.hu/2018/10/26/eloszor-szuletett-felmento-itelet-eljaras-ala-vont-hajlektalan-ember-ugyeben/; BOGATIN Bence: „Másodszor is felmentették a pécsi hajléktalan férfit, de a rendőrség fellebbez” *Mérce* (2018. 11. 15.) merce.hu/2018/11/15/masodszor-is-felmentettek-a-pecsi-hajlektalan-ferfit-de-a-rendorseg-fellebbez/

¹²⁶ A kaposvári törvényszék honlapján található közlemény.

kaposvaritorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/alkotmanybirosaghoz_fordult_a_kaposvari_jarasbirosag.pdf

¹²⁷ HVG.HU: *NoÁr beolvas a politikának: Mikulás, méltóságot lehet kérni tőled?* (2018. 12. 06.) https://hvg.hu/itthon/20181206_NoAr_beolvas_a_hajlektalansagon_nyereszkedoknek_Mikulas_meltosagot_lehet_kerni_toled

¹²⁸ HVG.HU: *Kortárs írók és művészek indítottak petíciót a hajléktalantörvény ellen* (2018. 10. 24.).

https://hvg.hu/itthon/20181024_Kortars_irok_es_muveszek_inditottak_peticiot_a_hajlektalantorveny_ellen

az *utcán élőkért* címmel szervezett jótékonyági koncertet, amelyen számos ismert zenész, köztük Kollár-Klemencz László, Lovasi András és Likó Marcell lépett fel a rászorulókat támogatására,¹²⁹ illetve megszületett az első, hajléktalan hőst szerepeltető magyar mesekönyv *A Kóbor Szálló* címmel, Molnár T. Eszter tollából.¹³⁰

Ezen megoldási törekvések mind abból a premisszából indulnak ki, hogy a hajléktalanság elsősorban a hajléktalan emberek problémája, a közösség felelőssége pedig a nekik való segítségnyújtás, illetve annak a narratívának az erősítése, hogy a hajléktalan emberek segítségre szorulnak, kényszerűségből megélt élethelyzetük nem szankcionálandó.

Az intern individuális kezelési módok mellett persze megjelennek extern individuális intézkedések is, különös tekintettel a normatív strukturális intézkedések egyedi érvényre juttatásában (azaz minden egyes rendőri intézkedésben és bírósági ítélethezatalban). A médiaszerepeltetésre olykor szintén jellemző az extern szemléletmód, amely a hajléktalan emberek által a külső társadalom vonatkozásában hordozott veszélyeket hangsúlyozza¹³¹, ám ez különösen a kormányrendelet hatályba lépését követő hónapokban volt megfigyelhető¹³², általánosan nézve nem tekinthető rendszerszinten dominánsnak.

Összességében tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma individuális szintjén az extern megközelítés megjelenése nem sokkal tágabb annál, mint ami szükségszerűen következik a strukturális szinten megjelenő normatív extern intézkedésekből, az intern szemléletmód ezzel szemben és a strukturális megjelenésével ellentétben kifejezésre jut az individuumok szintjén átfogó és egyedi segítségnyújtó és figyelemfelhívó akciók formájában.

III. Lehetséges magyarázatok

A magyar probléma megoldási kísérleteket tehát strukturális szinten az extern intézkedések meghatározó dominanciája, individuális szinten az extern intézkedések jelenléte melletti intern kezelési módok hangsúlyossága jellemzi. E jelenség magyarázatát egyaránt kereshetjük a társadalmi és az egyéni szintjén.

Az extern strukturális kezelési módok társadalmi szinten értelmezett lehetséges magyarázata szoros összefüggésben van a bevezetőben említett exkluzív kriminálpolitika térnyerésével és a büntetőpopulista tendenciák erősödésével. A kriminálpolitika exkluzívvá válásához a jóléti paradigma megkérdőjeleződése és összetett válsága vezetett, amely együtt járt az állami szerepfelfogás megváltozásával: a büntetőfordulat eredményeképpen a büntetőpolitikában az inkluzivitás modellje visszaszorult, helyette egyfajta „ellenség-büntetőjogi” szemlélet vált dominánssá, mely arra koncentrált, hogy a jogkövető magatartást tanúsító állampolgárokat megvédje a deviáns magatartásúak által hordozott veszélyforrásoktól, jellemzően kiterjedő büntetőjogi felelősségre vonással. Az exkluzivitásból szükségszerűen következett az extern

¹²⁹ HVG.HU: *Nem a Blahán és nem aluljáróban, de sok sztár lép fel a hajléktalanokért* (2018. 11. 28.)

hvg.hu/kultura/20181128_Nem_a_Blahan_es_nem_alujaroban_de_sok_sztar_lep_fel_a_hajlektalanokert

¹³⁰ Molnár T. Eszter: „A Kóbor Szálló – Mese hajléktalan hőssel” *Aranynapok Budapesten* (2018. 12. 17.). aranynapokbudapest.blog.hu/2018/12/17/molnar_t_eszter_a_kobor_szallo

¹³¹ A VÁROS MINDENKIÉ: *A hajléktalan emberek ábrázolása a médiában – javaslatok a sajtó munkatársainak* (2012. 06. 19.). avarosmindenkienki.blog.hu/2012/06/09/a_hajlektalan_emberek_abrazolasa_a_mediaban_javaslatok_a_sajto_munkatarsainak

¹³² Legnagyobb vihart kavarázó példája: RIPOST.HU: *Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével?* (2018. 11. 09.). ripost.hu/cikk-meddig-elnek-vissza-a-hajlektalanok-mindannyiunk-turelmevel

szemléletmód: a hajléktalanság-probléma is a külső társadalom problémájává vált, olyan tényezővé, amely káros hatásaitól meg kell védeni a nem hajléktalan állampolgárokat.

A büntetőpopulista tendenciák tényerése szintén ráerősített a folyamatokra: a hatalmon lévő politikai szereplők és a média által formált népakarat kölcsönhatása arra vezetett, hogy a hajléktalan emberek közösségéből egyfajta ellenségkép formálódjon, amely ellen a verseny könnyen felvehető és ebből adódóan a megnyugvást jelentő győzelemmel is számolni lehet. Ahogy az a „három csapás” intézménye kapcsán kimutatásra került,¹³³ a magyar politikai pártok, függetlenül attól, hogy bal-, vagy jobboldalinak minősülnek-e, közel azonos szinten fogékonyak a büntetőpopulista érvelésre, amelynek politikai tökeszerzési törekvések mellett az is magyarázata lehet, hogy a társadalomban jelenleg valóban egy olyasfajta igény formálódott meg, amelyre e büntetőpopulistaként értelmezett megnyilvánulások tudnak választ adni. E felismerés annak is magyarázatául szolgálhat, hogy a kormányrendelet elfogadását vagy hatályba lépését követően miért nem volt akkora társadalmi ellenmozgalom, mint amekkora a nem sokkal később elfogadott úgynevezett túlóratorvényt¹³⁴ követte.

A társadalmi magyarázatok mellett ugyanakkor az egyén szintjén is kereshetjük a választ arra a kérdésre, hogy miért vált jellemzővé az extern szemlélet a hajléktalanság-probléma vonatkozásában. Ennek oka lehet az egyfajta tudatos elfordulás a társadalmi egyenlőtlenségektől (nemcsak a hajléktalan emberek, hanem a menekültek, a fogyatékkal élők, a kisebbségbe tartozók, a szegények, sőt, az idősek kapcsán is¹³⁵), amely fakadhat abból, hogy a felgyorsult világ által támasztott kihívások mellett az embernek egyre kevesebb energiája van arra, hogy mások problémáival foglalkozzon, elég számára a saját maga és szűkebb köre mindennapjainak biztosítása. Szintén közre játszhat a folyamatokban az a jelenség¹³⁶, hogy bár a ténylegesen fenyegető veszélyek egyre csökkennek, a posztmodern társadalomban általánossá vált a biztonság-deficit, amelyre ráerősít a média által a fenyegető veszélyekről festett hamis kép is. A mindezek hatására kialakuló folyamatos szorongás pedig hozzájárul ahhoz, hogy az emberek érzelmi alapon reagáljanak és hozzanak döntést, illetve felerősíti a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán érzett egyéni kudarcotól való félelem érzését is.

Mindezek tehát hozzájárulnak ahhoz, hogy a hajléktalanság-probléma megoldásának extern modellje kerüljön előtérbe strukturális szinten. Ugyanakkor az individuális szint intern kezelési módjainak szintén nem elhanyagolható a jelentősége. A hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémaként értelmező szemlélet jellemzően az egyén szintjén jelenik meg és az erkölcsi-jogi-gazdasági megalapozottság lehetséges hármasából elsősorban az első oldalról, az erkölcs oldaláról közelítenek a kérdéshez. Ezzel összefüggésben gyakori, hogy valamilyen egyházhhoz kötődik egy hajléktalanokat segítő intézmény (pl. Golgota Keresztény Gyülekezet Egyesület, Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz kötődő Gondviselés háza), illetve az egyéni

¹³³ BODA [et al.] (110. l.).

¹³⁴ TAMÁS Bence Gáspár: „Hatvan helyen tüntettek az országban a túlóratorvény ellen” 444.hu (2019. 01. 19.). [444.hu/2019/01/19/hatvan-helyen-tuntettek-az-orszagban-a-tuloratorveny-ellen](https://www.444.hu/2019/01/19/hatvan-helyen-tuntettek-az-orszagban-a-tuloratorveny-ellen)

¹³⁵ A különböző csoportokkal szemben tanúsított elutasítás összefüggéseiről ír: SZILÁGYI Ákos: „A hajléktalanság-bűn. Újabb szerény javaslatok” in KÁLI Király István (szerk.): *Ugyanolyan mások – Mai magyar írók antológiája* (Marosvásárhely: Mentor, 2017). www.szilagyiakos.hu/tanulmányok/a_hajlektalansag-bun.pdf

¹³⁶ A posztmodern életérzésnek a büntetőpopulizmusra gyakorolt hatásáról ír részletesen: GÖNCZÖL (111. l.).

segítők is jellemzően erkölcsi vagy vallási érvekkel támasztják alá a hajléktalan emberek megsegítéséért végzett munkájuk fontosságát.¹³⁷

Összességképpen tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma megoldására irányuló törekvések extern megjelenési formáit politikai okok, a büntetőpolitikai fordulat és a büntetőpopulista tendenciák térnyerése indokolhatják, az intern kezelési módok hátterében erkölcsi és vallási érvek állnak (a jogi és gazdasági megfontolások szerepe kevésbé jellemző).

IV. Összegzés és befejezés

A tanulmányban foglaltak következtetése szerint tehát a hajléktalanság-probléma megoldásának tehát két modellje, a hajléktalanságot a hajléktalan emberek problémájaként értelmező intern, illetve azt a hajléktalan embereken kívüli társadalom problémájaként szemlélő extern modell különböztethető meg. A magyar problémamegoldási törekvéseket strukturális szinten az utóbbi szinte kizárólagos dominanciája jellemzi, individuális szinten pedig mindkettő szerepet kap, ám az intern modell jelenléte meghatározóbb. E jellemzők hátterében egyaránt felfedezhetünk társadalmi szintű és egyéni oldalú motivációkat: az extern modell megjelenési formáját a társadalom és az egyén oldalán büntetőpopulista tendenciák térnyerése, a kriminálpolitika exkluzívává válása, a posztmodern társadalom elidegenedése és a fokozódó szorongásérzet egyaránt motiválhatja, az intern modell megjelenése az egyéni oldalon jellemzőbb, ennek oka pedig elsősorban erkölcsi-vallási vonatkozású.

A tanulmányt megalapozó kutatás egyik lehetséges folytatási iránya a magyar megoldási törekvések átfogóbb elemzése. Ennek kapcsán különösen érdekes lehet a médiaszerepeltetés átfogó, kvantitatív elemzése, illetve a közbeszédben szereplő fordulatok, akár viccek gyakoriságának, jelentéstartamának és jelentőségének elemzése. A magyar ellátórendszer működtetésének háttere szintén további vizsgálódás tárgyát képezheti.

A kutatás másik lehetséges folytatási iránya egy nemzetközi kitekintés készítése, amelynek keretei közt más országok hajléktalanság-politikája kerülne elemzésre az extern-intern modellek tükrében. Ennek vonatkozásában különösen érdekes témaként szolgálhat Belgium, Szlovénia és az Egyesült Államok, ahol a szabályozási tendenciákban a magyarhoz hasonlóan szintén megjelenik a kriminálpolitika exkluzivitása,¹³⁸ illetőleg Finnország, amely az intern modell strukturális megjelenését vetíti előre lakáspolitikájával, illetve hajléktalanellátásával.¹³⁹

¹³⁷ Például: „Mert közös ügy ez, és a lelkünk akkor tiszta, ha a tükörbe belenézünk, ránk egy Ember néz vissza.” (noÁr: Levél a Mikuláshoz, lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=EJrXf0Uxx-0>); „Isten szemében is tilos életvitelszerűen létezni?” (Babarczy Eszter, lásd: https://nepszava.hu/3011948_egy-mondat-a-meltosagrol-irok-szineszek-tuntettek-a-hajlektalanokert)

¹³⁸ GACS (115. lj.).

¹³⁹ LUCI Gábor: *A finn csoda – avagy a hajléktalan ellátás Finnországban.* www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-311/luci_gabor_finnorszag_0.pdf

1. számú melléklet: Az intern és extern modell elhatárolása (táblázat)

A hajléktalanság probléma.	INTERN MODELL		EXTERN MODELL	
<i>Kinek?</i>	A hajléktalan embereknek		A külső társadalomnak	
<i>Miért?</i>	<ul style="list-style-type: none"> - fizikailag és lelkileg is megnyomorító egzisztenciális kiszolgáltatottság - anyagi és szellemi nélkülözés - az intimszférától való közel teljes megfosztottság - társadalomból való kivaszított érzete 		Tisztaság-kultusz: a) Gyakorlati oldal: <ul style="list-style-type: none"> - közegészségügy - közerkölcs - gazdasági-turisztikai kiesés - közbiztonság b) Szociológiai-pszichológiai oldal <ul style="list-style-type: none"> - létbizonytalanság - szorongás 	
<i>Hogyan oldjuk meg?</i>	Kezelés		Intézkedés	
	Individuum-fókuszú	Strukturális	Individuum-fókuszú	Strukturális
	pl. gyűjtések szervezése, jótékonyági koncertek, ételosztás, jogi segítségnyújtás, adakozás	pl. rendszeres anyagi támogatás, menedékhelyek intézményrendszerének kidolgozása, a lakhatáshoz való jog törvénybe iktatása	pl. normatív strukturális intézkedéseken alapuló konkrét, egyedi döntések (rendőri intézkedés, bírósági ítélet), degradáló médiaszerepeltetés, közbeszéd	pl. hajléktalansággal természetesen együtt járó cselekvések (pl. guberálás) tiltása, padokra rácsok, kövezeten hegyes burkolat elhelyezése
<i>Kik tehetnek a megoldásáért?</i>	A társadalmi közösség tagjai	Jogalkotók	A társadalmi közösség tagjai és a jogalkotók egyaránt	

3. számú melléklet: Az intern és extern modell elhatárolása (táblázat)

STRUKTURÁLIS MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK	
Kezelés (intern)	Intézkedés (extern)
<ul style="list-style-type: none"> - <i>jóléti funkciók visszaszorulása</i> - <i>népesedéspolitikai célkitűzések</i> - <i>civil hajléktalansegítő hálózatok (Budapesten)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>jogalkotási folyamat</i> - <i>városrendezési-építészeti lépések</i>
INDIVIDUÁLIS MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK	
Kezelés (intern)	Intézkedés (extern)
<ul style="list-style-type: none"> - <i>bírósági aktivitás</i> - <i>közterületeken való rendőri jelenlét csökkenése</i> - <i>eseti jellegű segítségnyújtási akciók</i> - <i>művészközösség szerepvállalása</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>strukturális intézkedések egyedi érvényre juttatása</i> - <i>médiaszerepeltetés</i>

Kisgyörgy Eszter, Ohmacht Petra

RESIDENCITY: a 21. századi közösségi élet hiányait pótló építészeti válaszok

A 21. századi közösségi élet hiányait pótló építészeti válaszok

„Az emberek túl sok falat építenek, és túl kevés hidat.”

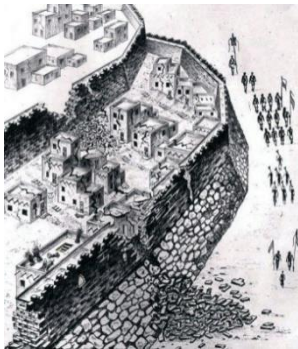
Joseph Fort Newton

Bevezetés

Városok és falak, emberek a városokban régen és most, városlakók

Tanulmányunkat nem akartuk Ádámnál és Évánál kezdeni, de mégiscsak onnan kellett, mert a fal volt az ember első építménye, amit maga és az Éden közé emelt.¹⁴⁰ A falak, amiket az évezredek alatt emeltünk és bontottunk le, először fizikaiak voltak. Az első megmaradt falat, Jerikó köré emelték fel, majd a várossal együtt 23 alkalommal rombolták le és építették újjá. Ez a majdnem 6-7 méter magas fal is jól mutatja az ember védelem iránti vágyának állandóságát. Ennek a falnak a maradványai még ma is láthatóak.¹⁴¹

Idővel a támadások módja megváltozott, a városok egyre nagyobbra nőttek, a fizikai falak elvesztették funkciójukat és mentálisak¹⁴² jelentek meg helyettük. A mentális falakkal az emberek nem a testüket, hanem a szellemüket védték. Az utóbbi évtized rohamos informatikai fejlődése virtuális falakat is emelt, ami a mai társadalomban egy sokkal meghatározóbb védelmi vonal, mint a várfal. [1. ,2., 3. kép]

[1. kép: fizikai fal]¹⁴³

[2. kép: mentális fal]¹⁴⁴

[3. kép: virtuális fal]¹⁴⁵

¹⁴⁰ SUGÁR Péter: *Töredékek*. epiteszforum.hu/toredekek?fbclid=IwAR12OYlbsaa0_QN7-Nqsz7svzU2q58PjoLI45FSmpntfS_t9DaKVdoqYolc

¹⁴¹ www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/jeriko-falai/

¹⁴² www.urbandictionary.com/define.php?term=Mental%20Wall

¹⁴³ 2. és 3. kép forrásai: i.pinimg.com/736x/7f/30/62/7f30629eab0cf25f232791fdaf76756.jpg

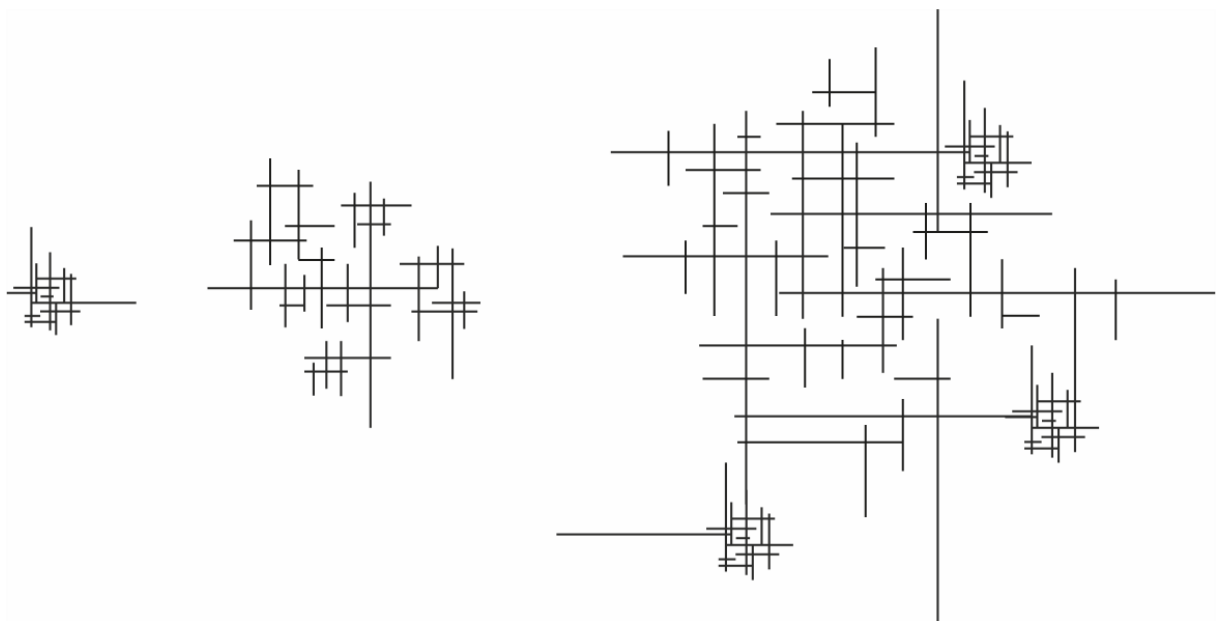
¹⁴⁴ www.strokesmart.org/vitamin-e-and-brain-protection

¹⁴⁵ www.pexels.com/photo/big-data-business-cloud-communication-236906/

A város, mint fogalom szoros összefüggésben van a várral, fallal és ez a kapcsolat nem csak a magyarban, hanem sok másik nyelvben is megjelenik. Erre hozza fel példaként Wolf Schneider újságíró a német „burger”, azaz városlakó fogalmát.

A vár nem csak a védelem miatt játszik fontos szerepet, hanem azért is, mert egy ember által alkotott világot képvisel.

A modern urbanizáció kezdetének a Városrobbanást tekinthetjük. Ezt az ipari forradalom váltotta ki, melynek hatására tömegesen vándoroltak át a falvakból a városokba, a munka és jobb megélhetés reményében. Ennek köszönhetően a városok népessége és száma is megugrott. Ez a folyamat a fejlett országokban mára lelassult, de számos helyen még tart vagy akár csak épphogy kezdődik.¹⁴⁶ Egyik meghatározó szociológiai hatása, hogy az urbanizáció túlnötte a közösségek léptékét, a város, a közösség felaprózódott, gyakran az egyén szintjére esett szét.¹⁴⁷

[4. kép: Szociális interakciók hálózata a falvakban, kis településeken és nagyvárosokban]

Mikor városlakókról beszélünk, meg kell különböztetnünk azokat, akik oda születtek és ott nőttek fel, akik csak néhány hónapra vagy évre költöztek oda és azokat, akik csak átutazók.

A faluban általában mindenki ismer mindenkit, nem jellemző, hogy a lakosság megváltozna, generációk nőnek fel ugyanabban a környezetben. Ehhez képest a kis településeken már felfedezhetünk némi mozgást. A lakosság, ha nagyon lassan is, de cserélődhet, és már megjelenhetnek átmeneti lakók, turisták is. A nagyvárosokra egészen más közösségi kapcsolatok jellemzőek. A lakók és a látogatók aránya más, kapcsolataik lazábban és állandóan változnak, új típusú közösségek jönnek létre, amelyek -a világhálónak hála- akár fizikai kapcsolat nélkül is létezhetnek. [4. kép]

¹⁴⁶ www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0046_03_terpol/tananyag/08_2.scorml

¹⁴⁷ www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0046_03_terpol/tananyag/08_2.scorml?fbclid=IwAR0jSb6ZOoHwB0kVEj1nUfz8PvoQnrjy5uaRzptXMsuT-46PZMMqEYUm2c

Az utóbbi évek szociológiai felmérései szerint a városlakók között gyakori a felszínesség és személytelenség. Ez főleg az átmeneti lakosokra jellemző, akiknek nincs egy olyan közössége, ahova tartoznának a városban.¹⁴⁸

A városban lakó népesség heterogén, a többség egy tevékenységre szakosodott [Louis Wirth.¹⁴⁹ A városi emberek egymás közelében élnek, sokszor nagy sűrűségű városrészekben, még sincs közöttük érzelmi kötődés, a családok felhígultak, többen a mai szabad munkaerőáramlás hatására sokszor költöznek. A mindennapi városi kapcsolatok többsége idegenek között zajlik. Néha még a több éve egy házban lakók sem ismerik szomszédaikat. Az emberek egyre inkább individualisták, én-központúak. A hangsúlyt inkább a saját értékeikre helyezik és személyes boldogságuk, érvényesülésük kerül előtérbe. A számítástechnika elterjedése, folyamatos használata pedig tovább erősíti az elszigeteltség érzését. [5. kép]

[5. kép: Dési Kristóf: Reggeli tömeges magány]

A világ lakosságának több mint fele városokban él, itt használják el az energia 75%-át, ugyanakkor az üvegház-hatású gázok 80%-a is itt kerül a légkörbe. A kialakult számottevő népességkoncentráció elősegíti a funkciók gazdaságos kiépülését és működését, ám nagyban károsítja a környezetet és súlyos társadalmi problémákat is okoz. Éppen ezért, ami a városfejlődés korai szakaszában segítette a fejlődést, a mára kialakult helyzetben hátráltatja azt.

I. Célkitűzések, hipotézisek

A nagyvárosok egyetemistái és a Maslow-piramis felborulása, közösségbe való visszatérés – eddigi megoldások, a kérdőív célja

A kutatás a nagyvárosban élő fiatal egyetemistákkal foglalkozik. Nagyvároslakók, állandóan vagy csak átmenetileg azt használók, akik számára a fiziológiai és a biztonsági szükségletek

¹⁴⁸<http://www.sociologydiscussion.com/urbanism/urbanism-as-a-way-of-life-concept-and-characteristics/2619>

¹⁴⁹ Louis WIRTH: „Urbanism as a Way of Life” *American Journal of Sociology* 1938/1. 1–24.

már adottak.¹⁵⁰ A motivációkutatást alátámasztó szükséglet-hierarchia elmélete szerint a szükségletek kötelezően egymásra épülnek, akkor juthatunk magasabbra, ha az alsóbb szintek már megvalósultak. [6. kép]

[6. kép: Maslow-piramis (1943)]

Az egyetemista életformát ismerve, felmerül a kérdés, hogy az alapszükségletek kielégítése után a következő lépcső gyakran miért a teljesítési kényszer, megbecsülés és a tisztelet elérése, amikor néha még a szociális kapcsolatokban is hiányt szenvednek. A modern, gyors életformával néha nem összeegyeztethető a hosszú távú szociális kapcsolatok ápolása.

Régen a fiatalok a családi házból egyből a házas életbe csöppentek, így nem volt szükségük arra, hogy a családon kívül más szociális kapcsolatokat keressenek. A 21. század társadalmi közegében azonban már nagyon sokan tudatosan egyedül kezdik meg életük felépítését, ám így sokszor kiszakadnak a közösségi életből, bár a virtuális kapcsolatoknak köszönhetően, nem érzik magukat magányosnak.

Vajon milyen hatással lesz a jövő fiataljaira, hogy felcserélődött ez a két szükséglet? Vajon stabil közösségi háttér nélkül, tud-e az ember „önmegvalósítani”? Valóban nincs feltétlenül szüksége az embernek arra, hogy hosszabb ideig tartozzon valahová?

Az elszigetelt létér feloldására számos építészeti próbálkozás is volt már Európa nagyobb városaiban. Kutatásunk, mely kérdőívre támaszkodik, arra keres választ, hogy a Magyarország nagyvárosaiban jelenleg kollégiumban lakó fiatalok, hogyan viszonyulnak a közösségi élet által adott előnyökhöz és hátrányokhoz, mit tudnak, mit gondolnak a már létező alternatív lakhatási formákról.

A közösségbe való visszatérés a kulcs a nyugati kultúra fenntarthatóságához.¹⁵¹ Egy új fenntartható világ felépítésének alapja szomszédaink ismerete, a valahová tartozás és az egymással való törődés. Ezt nevezik lokális létnek.

Hipotézisünk az volt, hogy azok a hallgatók, akik kollégiumban élnek és a közösségi élet aktív részesei, az egyetem után szívesen kezdik a nagybetűs életet egy közösségi lakhatási

¹⁵⁰ Abraham H. MASLOW: „Hierarchy of Needs: A Theory of Human Motivation” *Psychological Review* 1943/4. 370–396.

¹⁵¹ Chris SCOTTHANSON – Kelly SCOTTHANSON: *The Cohousing Handbook* (New Society Publishers, 2005)

formában. Éppen ezért olyan építészeti törekvésekre van szükség, amik ezt lehetővé teszik, mint például a co-housing és a co-living.

A co-living a lakhatás egy modern formája, ahol a lakók osztoznak a lakótéren és hasonló az érdeklődési köreik és/vagy céljaik. Ez egy régi ötlet egy új, az ezredforduló körül született generációtól, akik értékelik a nyitottságot és együttműködést, a szociális hálót és a közösségi gazdaságot. Sok co-living kínál rövidtávú szálláslehetőséget, de lehet saját tulajdon is. Léteznek városi és vidéki megoldásai is. Jelenleg ezek általában egy apartmanba¹⁵² vagy egy épületbe központosulnak,¹⁵³ de a „digitális nomádok” részéről érkező növekvő kereslet egyre nagyobb léptékű fejlesztéseket eredményez.¹⁵⁴

A világ nagyvárosaiban már számos építészeti példa megvalósult,¹⁵⁵ közülük néhány kiemelve:

Neve: WeLive NYC¹⁵⁶ [7., 8. kép]

Építető: WeWork

Helyszín: New York

Megnyitás éve: 2016

Befogadóképesség: 205 lakrész

Bérlés típusa: rövid/ hosszútávra bérelhető

Szolgáltatások: karaoke, fitness, közös étkezések

[7. kép: WeLive NYC]

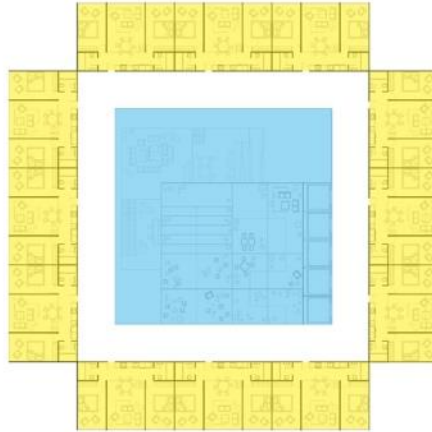
¹⁵² medium.com/purehouselab/what-is-co-living-2a228a04600c

¹⁵³ opendoor.io/so-what-exactly-is-coliving

¹⁵⁴ thinkingcity.org/2017/09/29/menage-a-trois-cents-the-rise-of-co-living-in-paris

¹⁵⁵ www.dezeen.com/2016/07/08/six-best-co-living-developments-around-the-world

¹⁵⁶ www.buzzbuzzhome.com/us/welive-nyc

[8. kép:Az épület közösségi és privát tereinek megoszlása]

Neve: The Collective Old Oak¹⁵⁷ [9. kép]

Építető: The Collective

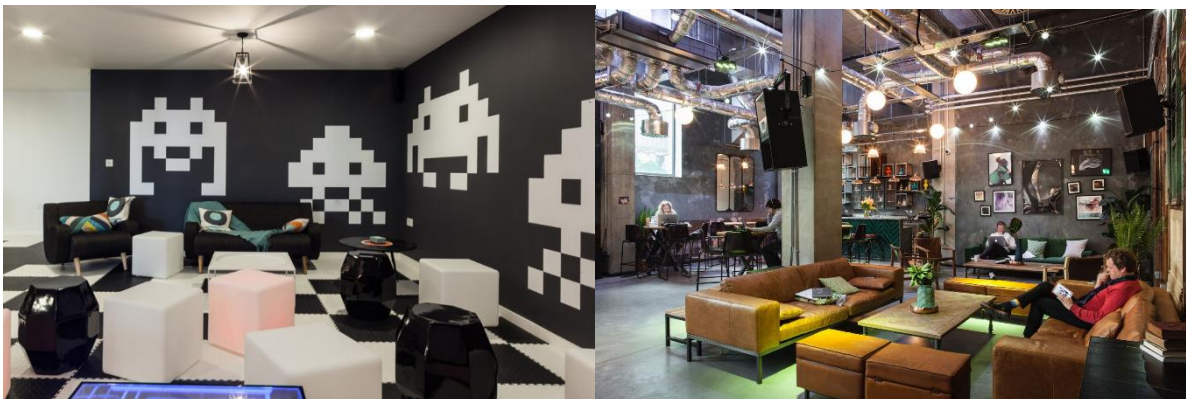
Helyszín: London

Megnyitás éve: 2016

Befogadóképesség: 550 lakrész

Bérlés típusa: rövid/ hosszútávra bérelhető

Szolgáltatások: co-working-tér, étterem, fitness, mozi, társas est, spa és mosoda

[9. kép: The Collective Old Oak]

A közösségi lakhatási formák a hatvanas években élték első reneszánszukat a modern, ipari világban, és ezek első hírmondói a kommunák és a „vissza-a-természetbe” mozgalmak voltak. Első követői az aktivisták közül kerültek ki, akik az elszigetelt jellege miatt vonzódtak ehhez az életstílushoz.

Napjainkban egyre népszerűbbé válnak a ‘szándékos közösségek’ és az ökofalvak. Mindkettő inkább vidéki és földalapi közösségi modell, amik a fenntartható életmódra összpontosítanak.

A co-housing egy speciális típusa ezeknek az együttélési formáknak. A co-housing olyan közösségi lakóhely és lakhatási forma, ahol a jövőbeli lakók önszerveződve építik fel közös „lakás-álmukat”, majd benne élve közösségi feladatokat is végeznek. A co-housing az 1960-as

¹⁵⁷ <https://www.thecollective.com/co-living/old-oak/>

évek végén indult útjára Dániában, amikor néhány kettős jövedelemmel rendelkező család jobb lehetőséget keresett a gyermekgondozásban és módot arra, hogy megosszák a vacsorakészítést. Közel 300 hasonló projekt jött létre Dániában az első megjelenése óta. A co-housing az elmúlt majd 40 évben kiforrott és ma már különböző generációk is részt vesznek benne, ami vonzóvá teszi ezt a lehetőséget fiatal családok, egyedülálló szülők, nyugdíjasok és szinglik számára is. Észak-Amerikában több mint 65 co-housing közösség alakult már meg és további több száz csoport találkozik rendszeresen, hogy újabb projekteket hozzanak létre. A co-housingok legtöbbször környezettudatosak: napenergiát használnak a melegvíz ellátáshoz és környezetbarát a villamosenergia felhasználásuk, sőt gyakran saját komposztálójuk is van.

Habár a „community housing” és a közös élettér használata már nagyon régóta egy létező életforma,¹⁵⁸ a co-living egy új fogalomnak számít.¹⁵⁹

Neve: Trudeslund

Építető: lakók

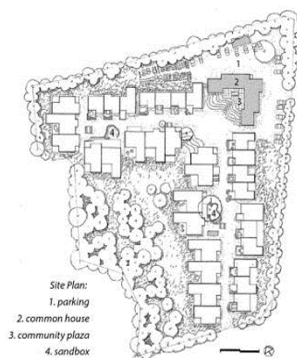
Helyszín: Koppenhága

Megnyitás éve: 1981

Befogadóképesség: 33 lakás

Bérlés típusa: tulajdonjog

Szolgáltatások: étkező, konyha, mosoda, tv-szoba, barkácshelyiség [10,11. kép]

[10. kép: helyszínrajz]¹⁶⁰

In the common house residents never have to watch the game alone.

[11.kép: TV-szoba]¹⁶¹

Ami ebben a projektben a legérdekesebb az a tulajdonviszony. Minden családnak/ lakónak van saját tulajdona. A házak egyéni tulajdonban vannak, viszont a közösségi tereket, közösségi házat a közösség birtokolja.

Neve: Sargfabrik¹⁶² [12., 13. kép]

Építető: lakók

Helyszín: Bécs 14. kerülete

Megnyitás éve: 1996 (napjainkig üzemel)

Befogadóképesség: 112 lakóegység

¹⁵⁸ www.plparchitecture.com/the-collective-old-oak.html

¹⁵⁹ www.curbed.com/2016/4/29/11531884/millennial-cooperative-housing-coliving-london-old-oak-the-collective

¹⁶⁰ newspitalfields.wordpress.com/2015/11/13/trudeslund-cohousing/

¹⁶¹ newspitalfields.wordpress.com/2015/11/13/trudeslund-cohousing/

¹⁶² www.humusz.hu/hirek/co-housing-kozossegi-elet/20687

Bérlés típusa: tulajdonjog

Szolgáltatások: játszótér, közösségi kert, könyvtár, saját óvoda, fürdőház, étterem, rendezvényterem, szeminárium-szoba

[12. kép: Sargfabrik]

[13. kép: Az épület közösségi és privát tereinek megoszlása]

Magyarországon az első közösségi lakóház:

Neve: Miskolci Kollektív Ház¹⁶³ [14., 15. kép]

Építtető: lakók (fiatal építészek)

Tervező: Bodonyi Csaba

Helyszín: Miskolc

Megnyitás éve: 1979–1989

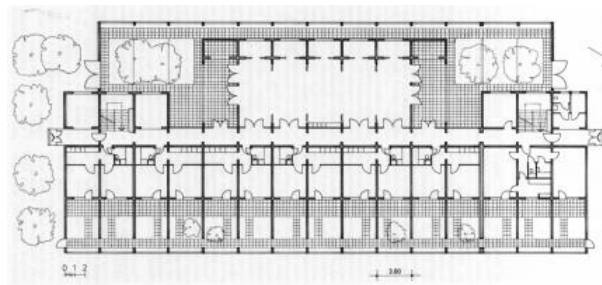
Befogadóképesség: 28

Bérlés típusa: tulajdonjog

Szolgáltatások: közös konyha, tervező asztalok, közösségi helyiség

[14. kép: Közöségi helyiség]

[15. kép: Alaprajz]

Ez valahol a co-housing és a co-living között van annyiban, hogy a cél nem csupán egy közös lakó környezet létrehozása volt, hanem a közös munka helyszínéül is szolgált. Kezdő építésként közösen, egymást támogatva dolgoztak a munkahelyen és otthon.

Magyarországon is kezdenek megjelenni ezek az újfajta megoldások. Ilyen például a „Közösségben élni” mozgalom, ami már évek óta rendeltetésszerűen működik és ilyen a „Déli kapu”, aminek a pontosításai még folyamatban vannak és az „E-CO housing” nevezetű projekt is, ami a tervek szerint egy önkormányzati támogatással fejlesztett energiatudatos és megfizethető közösségi lakóhely lesz. A projekt célja egy olyan lakóközösség kialakítása, amely generációkon átívelő együttműködésen, befogadáson alapul.

A co-living a városi élet egy formája, ami a közösségen alapul és arra ösztönzi a lakóit, hogy aktív részesei legyenek a világnak. Szerintünk minden olyan közösségi lakhatási forma co-living, ami arra törekszik, hogy lakói életminőségét javítsa. A lakókat egy közös érdekelttség hozza össze, hogy közösen kezeljék a teret, megosszák a forrásokat, és koordinálják azokat a

¹⁶³ <https://www.cohousing.org>

tevékenységeket, amelyekkel kreatívan és intellektuálisan hozzájárulhatnak az őket körülvevő világhoz. Sok co-living kínál rövidtávú szálláslehetőséget is, valamint egyes programjait megnyitja a nagyközönségnek is, ezzel is erősíti a kapcsolatot a többi közösséggel és a világgal.

A fentebb említetteken kívül vannak a közösségi együttélés határterületén is megvalósult projektek, az egyik ilyen a Drop City, amelynek építészeti megoldásai is meghatározóak. A Drop city-t 1965-ben alapították észak Coloradóban az ellenkultúra művészei, és az 1970-es években hagyták el. Ez volt az első vidéki hippie kommuna, amelyet diákok és művészek alapítottak egy üres terület megvásárlásával. Az 1960-as években hírhedt volt a földalatti mozgalmak között. Buckminster Fuller és Steve Baer munkássága nagy hatással volt az épületek kinézetére. Könnyen és olcsón elérhető anyagokból dolgoztak, például kocsitetőkből. Történetének fénypontja a “Joy-fesztivál volt”, mely után szép lassan hanyatlásnak indult.¹⁶⁴

[16. kép]

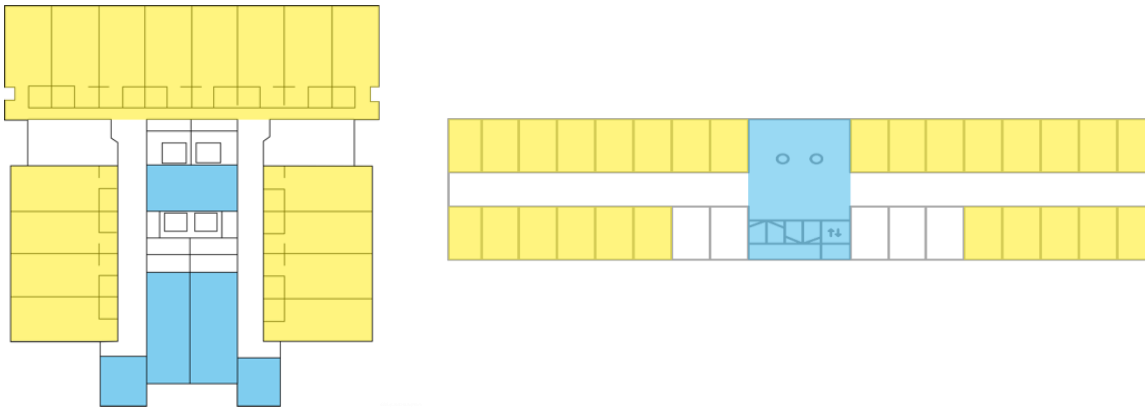
[16. kép: Drop city]¹⁶⁵

Magyarországon a fentebb említett típusok nem igazán elterjedtek, szinte az egyetlen közösségi lakhatási forma fiatalok számára a kollégium. Az általunk megkérdezett hallgatók legtöbbször a Bercsényi és a Schönherz kollégiumokban laknak. Ezeknek a közösségi tereit vizsgáltuk meg részletesebben. Ugyanúgy, mint a családi házban, a kollégiumban is van saját tér és közösségi tér, de itt hiányzik az igazi személyes tér, mert a szobákon több személy is osztozik.

Mindkét kollégiumban vannak saját szobák, amelyekben 2–4 ember lakik, ezek lényegében az elvonulást biztosító területek. Vannak továbbá a közösségi vagy közös használatú térnek számító helyiségek. A Bercsényiben közös használatú tér a fürdőszoba, míg a Schönherzben ez a saját téren belül van. Közös térnek számít a tanuló, a makettező, a konyha, a liftköz és lépcsőforduló, az öntevékeny körök helyiségei, a tornaterem, a nagytársalgó és a földszinti nagyterem.

¹⁶⁴ sieplcoatesstudio.weebly.com/miss-sargfabrik.html

¹⁶⁵6. kép forrása: miscellaneous-pics.blogspot.com/2009/11/drop-city-commune.html

[17. kép: A Schönherz és a Bercsényi Kollégiumok közösségi és privát tereinek megoszlása]

Tapasztalataink alapján a két kollégiumban különböző a közösségi terekhez való hozzáállás. Míg a Bercsényiben csak építészek vannak és a terek is korlátozottabbak, a Schönherznek nagyobb a befogadóképessége és több közös használatú terület is van. Valószínűleg ebből adódóan a Bercsényiben sokkal gyakoribb, hogy több funkció osztozik a közös területeken, míg a Schönherzben több lehetőség van kisajátítani egy-egy funkcióra ezeket a területeket. Erre példa a Schönherz tanulója, ahol, ha már ül valaki, akkor mellé nem fog más beülni, míg a Bercsényiben teljesen elfogadott, hogy egyszerre egy térben többen tanulnak.

Ezeket a területeket nagyrészt a kollégisták számára tartják fent, de mindkét kollégiumban van hely az egyetem nem ott lakó hallgatói számára is. Érdekesnek találjuk a hallgatók alternatív helykihasználási megoldásait is, például a társasjátékozás a liftközben, vagy a tanulás a lépcsőfordulóban.

A célunk ezzel a kutatással, hogy a kérdőívre adott válaszok és a témában már eddig ismert elemzések alapján megvizsgáljuk, hogy mennyire van létjogosultsága ma Magyarországon, a fővárosban a tudatos közösségi lakhatási formának.

II. Módszertan¹⁶⁶

Mit, mikor, hol, kinek, mire számítottunk

A kérdőívben 19 kérdést tettünk fel kollégistáknak, érdeklődtünk a válaszadó neme és életkora iránt, majd a jelenlegi lakóhelyükről tettünk fel kérdéseket. Kiemelt figyelmet tulajdonítottunk a közös lakóterrel kapcsolatos véleményeknek. A kérdések többségét a hallgatók aktuális lakhatási formájáról tettük fel, de érdeklődtünk a kollégium előtti lakókörnyezetükről és jövőbeli elképzeléseikről is. A 4 úgynevezett bónuszkérdés a co-livinggel és co-housinggal volt összefüggésben. Megkérdeztük mit tudnak erről a lakhatási formáról, és hogy szívesen lalnának-e ilyen közegben (ld. melléklet).

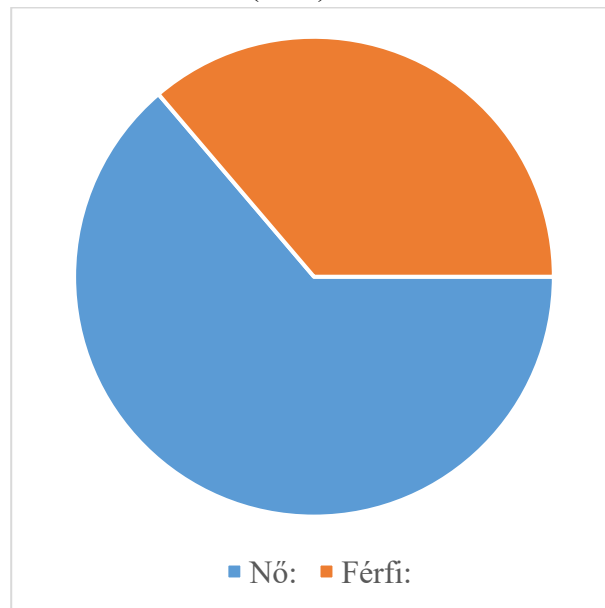
A kérdőíveket a Facebook közösségi oldal segítségével terjesztettük. Több egyetem kollégiumi csoportjaihoz juttattuk el és kértük önkéntes válaszadásra a kollégistákat. Körülbelül 50 válaszra számítottunk, elsősorban a Budapesti Műszaki Egyetem Bercsényi és Schönherz kollégiumaiból. A felmérést 2018 szeptemberében végeztük el és kéthetes határidőt adtunk meg a válaszadás lehetőségére.

¹⁶⁶ epiteszforum.hu/harminc-eves-a-kollektiv-haz

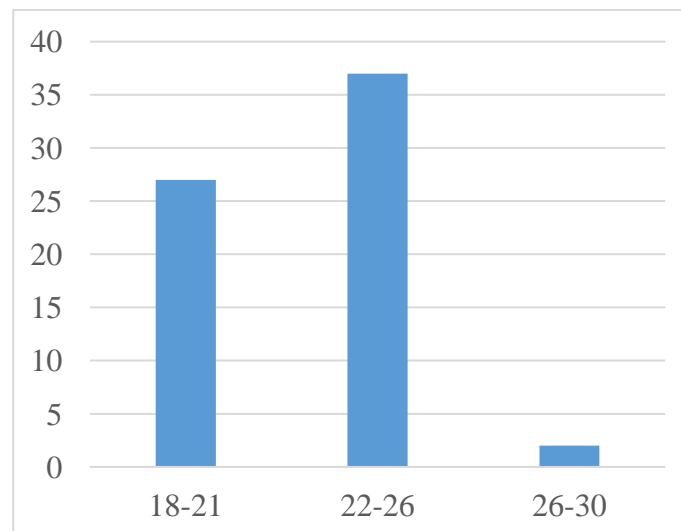
III. Eredmények

Objektív diagramelemzés, kérdőívünkre kapott válaszok összegzése

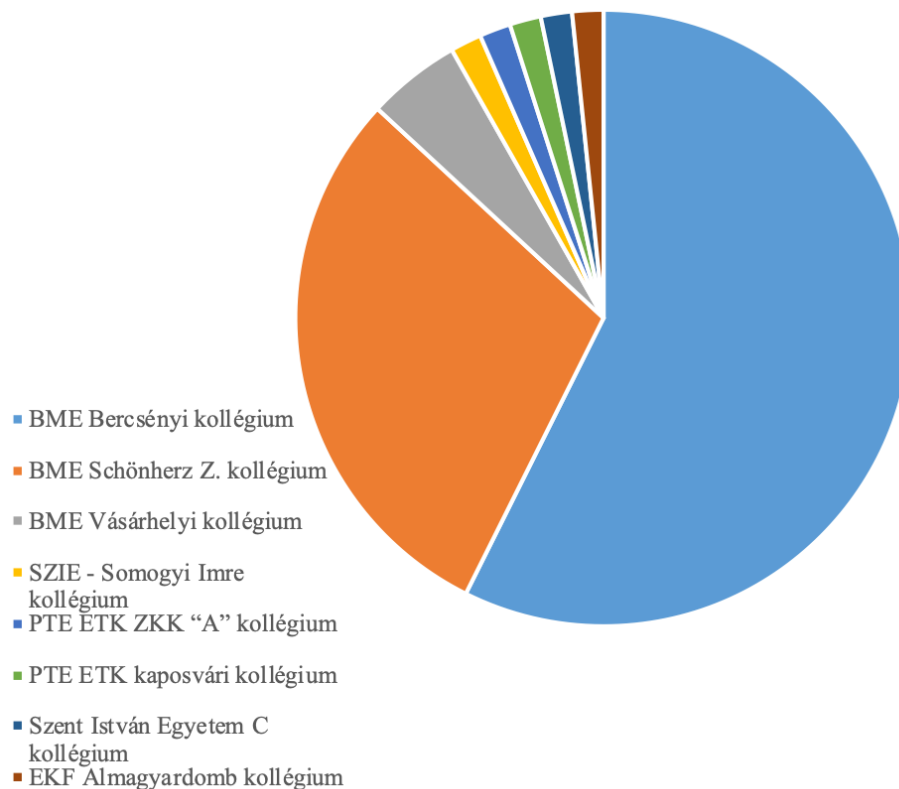
Várakozásainkkal ellentétben végül 69 kitöltés érkezett, de nem mindenki válaszolt minden feltett kérdésre. A válaszadók közel 2/3-a (64%) nő volt.

A kérdőívet kitöltők 97%-a, a 18-26 éves korcsoportba tartozott.

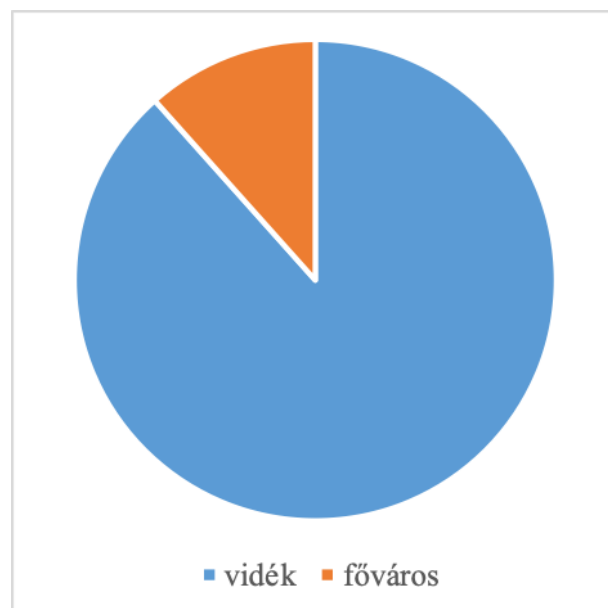

A hallgatók több mint fele a Bercsényi kollégiumban, közel negyede pedig a Schönherz kollégiumban lakik. További 6 kollégiumból egy-két válasz érkezett.

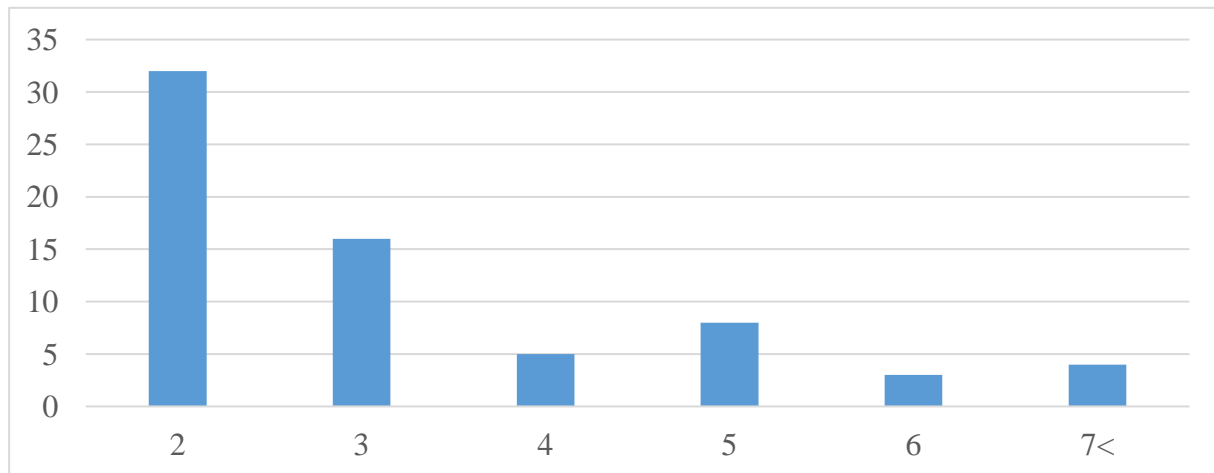

A jelenlegi lakhatással kapcsolatos kérdésekre kapott válaszok:

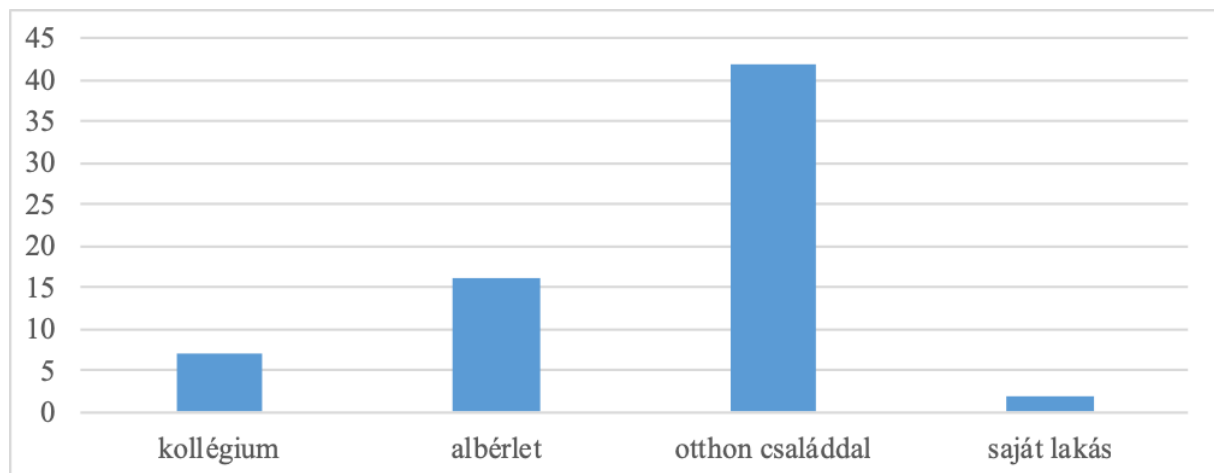
A kollégisták közel 90%-a vidéki állandó lakos, de 8 hallgató a főváros vonzáskörzetébe tartozó lakóhellyel rendelkezik.

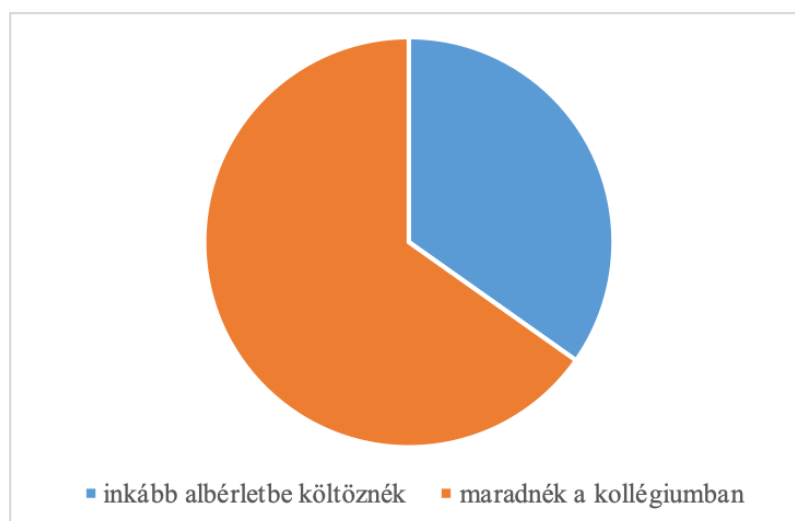
A megkérdezettek több mint 40 %-ának első lakhelye a családi otthon után ez a kollégium, közel negyedének pedig a második.

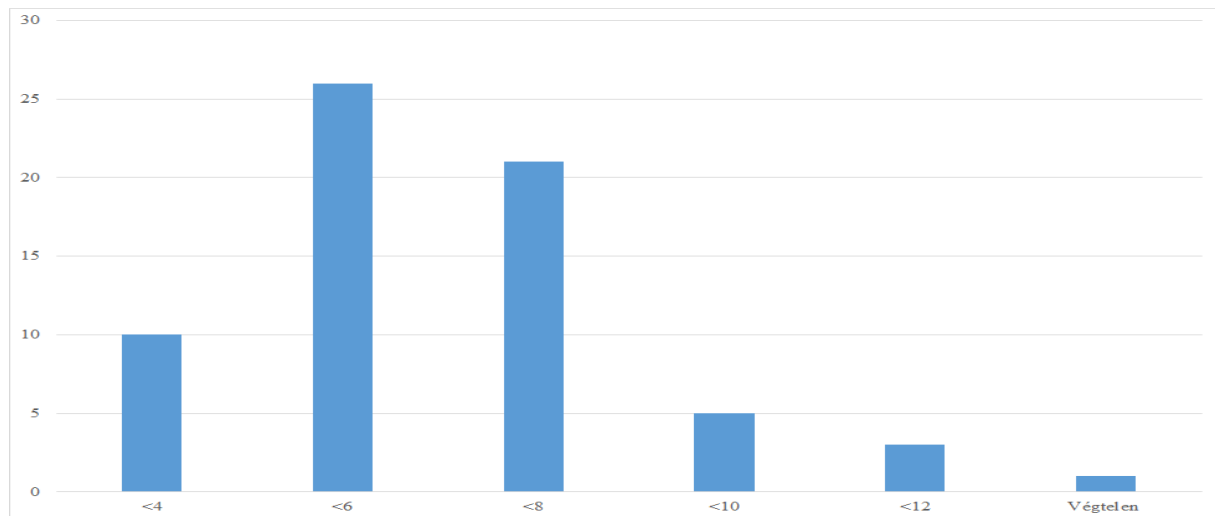
A hallgatók többsége vagy a családi otthonból közvetlenül, vagy pedig albérletből került ide.

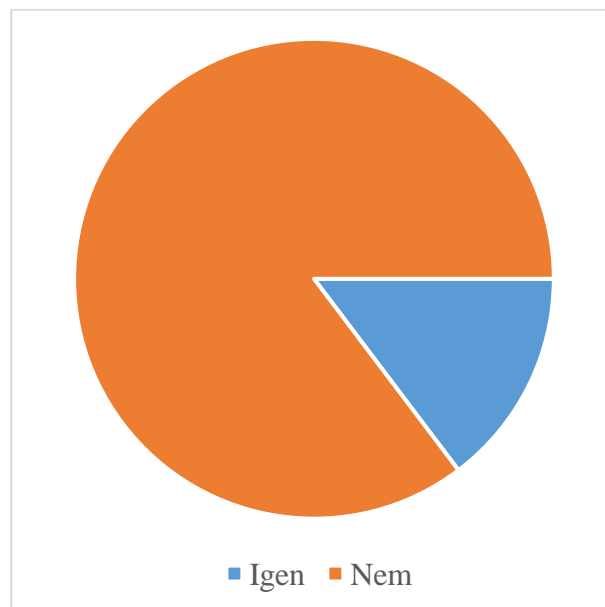
Arra a kérdésre: „Ha választhatnál, tanulmányaid alatt maradnál kollégiumban, vagy inkább albérletbe költöznél?” a kérdőívet kitöltők 60%-a azt válaszolta, hogy a kollégiumi életet preferálná továbbra is.

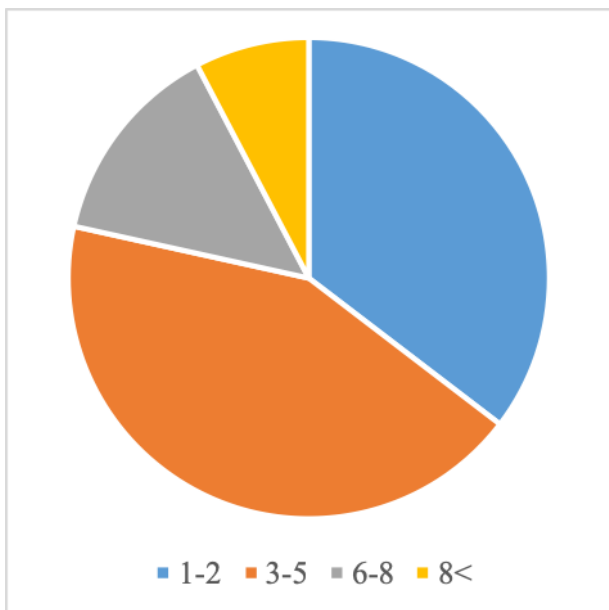
A hallgatók túlnyomó többségének 8 m²-nél kevesebb személyes tér hely áll rendelkezésére.

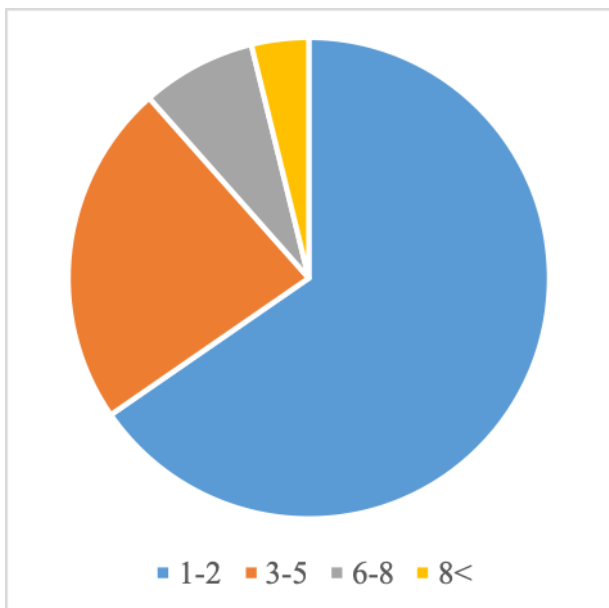
A hallgatók 85%-a nem koeducált szobában lakik.

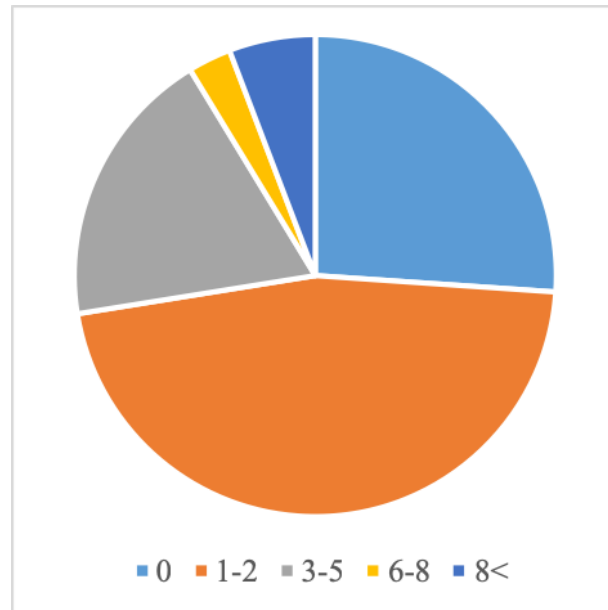
A közösségi terekkel kapcsolatban az alábbi válaszokat kaptuk. A hallgatók nagy része legalább 1–5-ször használja a közös konyhát, csupán 4 hallgató válaszolta azt, hogy ezt a lehetőséget nem veszi igénybe.

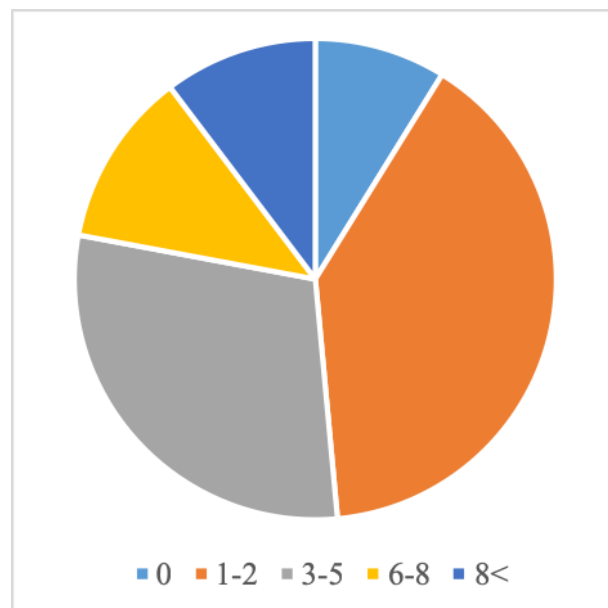
A közös tanulószobát közel 2/3-a nem használja a diákoknak, 1/4-e pedig csak 1–2-szer veszi igénybe.

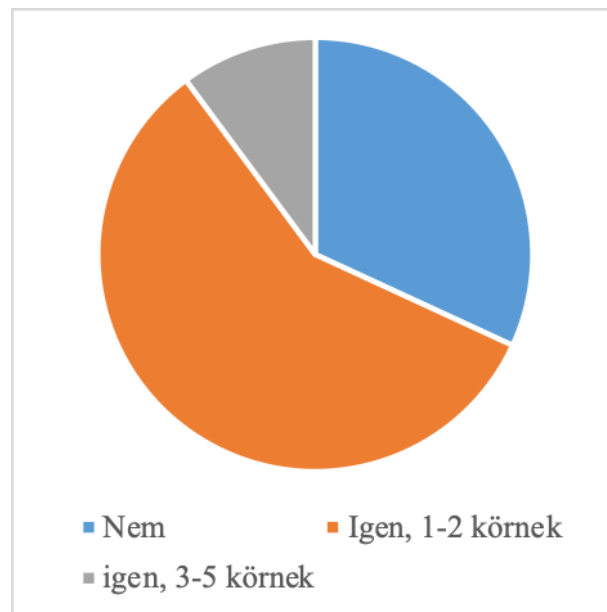
A közösségi helységeket a válaszadók negyede egyáltalán nem igényli, a többiek viszont legalább heti rendszerességgel látogatják.

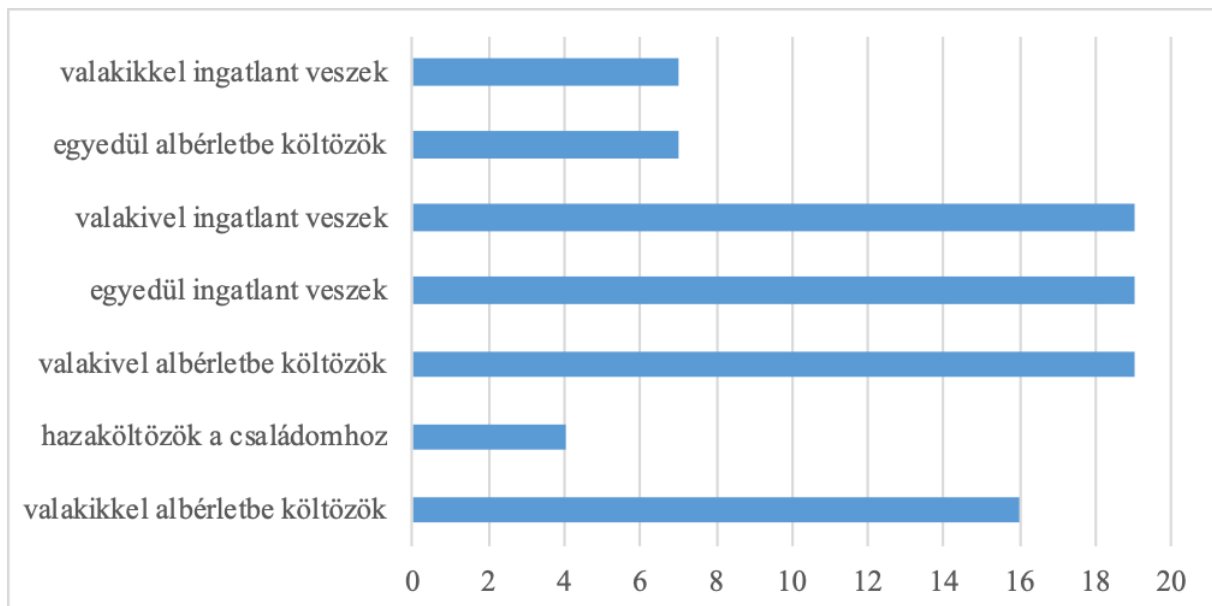
A közösségi programokban a hallgatók túlnyomó többsége (91,3%) minimum hetente egyszer részt vesz.

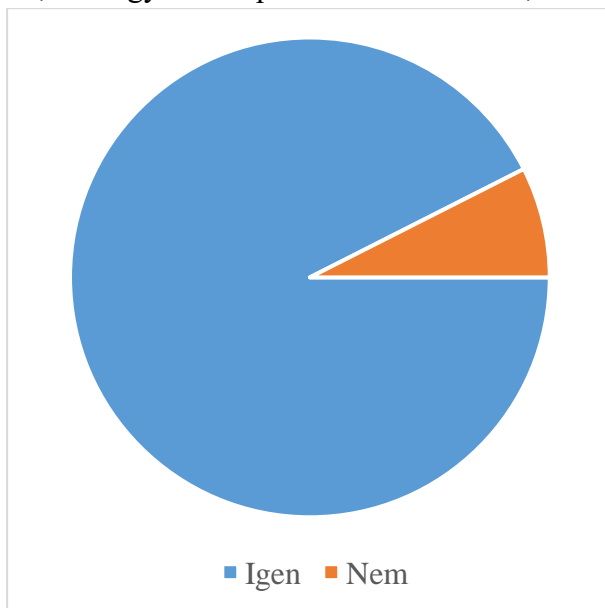
A hallgatók 2/3-a 1–5 öntevékeny kör tagja.

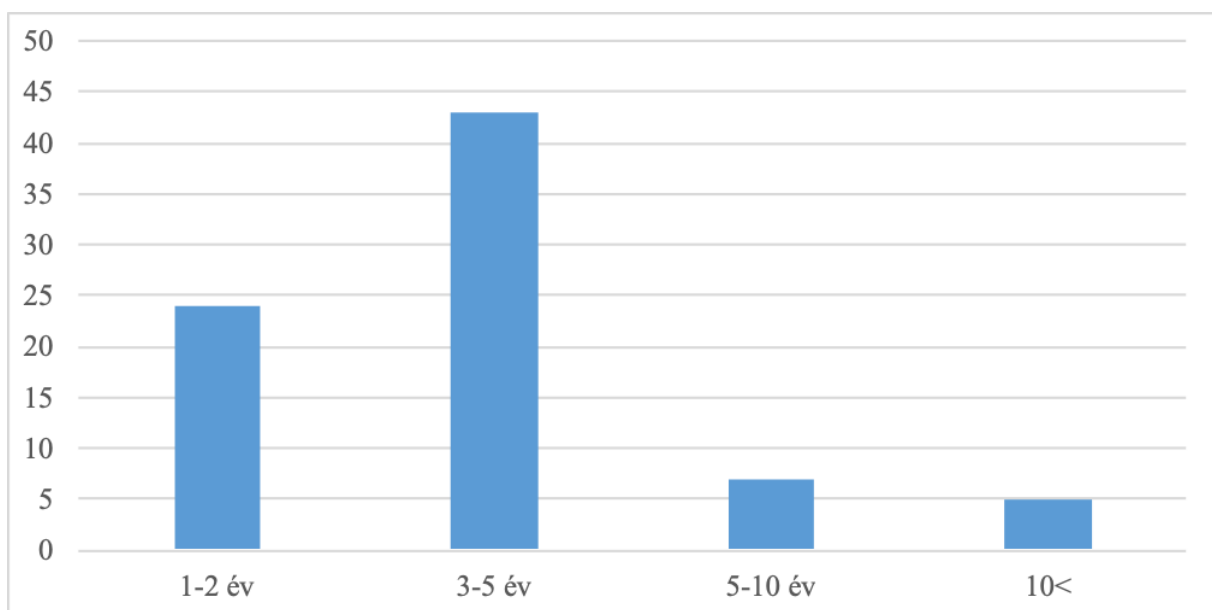
A jövőbeli lakhatási tervekkel kapcsolatban az alábbi válaszok érkeztek. Arra a kérdésre, hogy az egyetem után milyen lakhatási formát preferálnának, több lehetséges választ is megjelölhettek. Azok közül, akik egyedül terveznek a következő lakhelyükre költözni, 19-en szeretnének albérletbe, 10-en pedig saját ingatlanban élni.

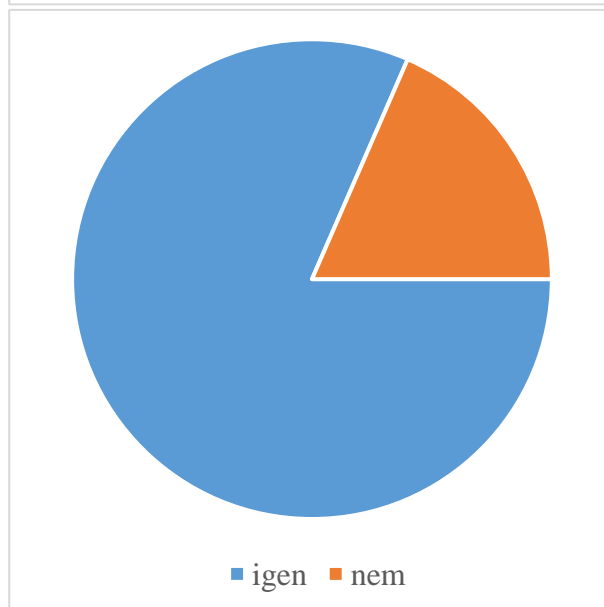
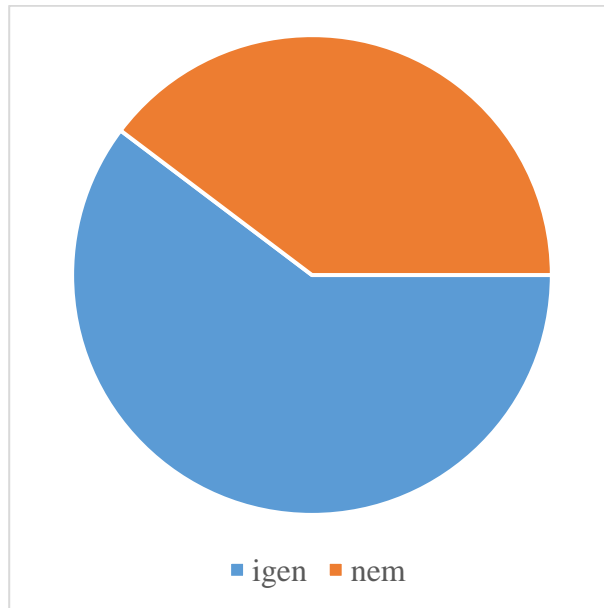
A hallgatók többsége 1–5 évre tervez az előzőekben kiválasztott lakhatási formában maradni; 79,4% vágyik elszeparált lakóterre és 92,5% lakna koedukált lakásban.

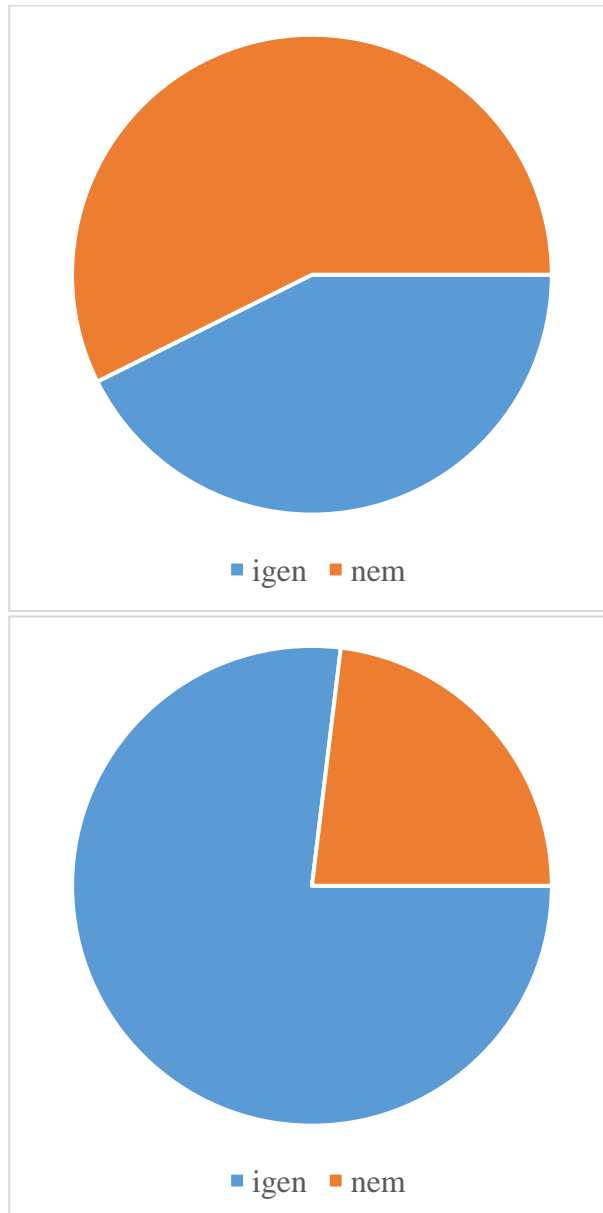
A mai fiatalok nem riadnak vissza a költözéstől, akár 3–5 alkalommal is hajlandóak lennének lakást váltani életük során.

A co-housinggal kapcsolatos kérdésekre 82,1% adott pozitív választ, még úgy is, hogy csupán 43-an hallottak róla a megkérdezettek közül.

A co-livingről csak 29-en (42,6%) hallottak, 77,6% viszont szívesen lakna benne.

IV. Diskusszió

Eredmények összehasonlítása, következtetések levonása, ténymondatok

Az alapadatok kiértékelésénél nem ütköztünk meglepetésekbe. A kérdőívet kitöltők többsége nő volt. Döntő többségük a hallgatói jogviszonyból adódóan 22 és 26 év közötti volt; több mint háromnegyedük vidékről érkezett, családi környezetből, tehát a kollégium a második lakóhelyük, így ez az első olyan hely, ahol nagyvárosi környezetben, különböző háttérrel rendelkező kortársaikkal együtt élhetnek.

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy a különböző emberek, ugyanazon a szobán belül a rendelkezésükre álló helyet egészen különbözően értékelik. Több mint felük személyes tere 6 m² alá esik, ám ezzel szemben, 10% felett van azok száma, akik 10 m²-nél nagyobbak vagy még annál is többnek érzékeli a szobában elfoglalt területét.

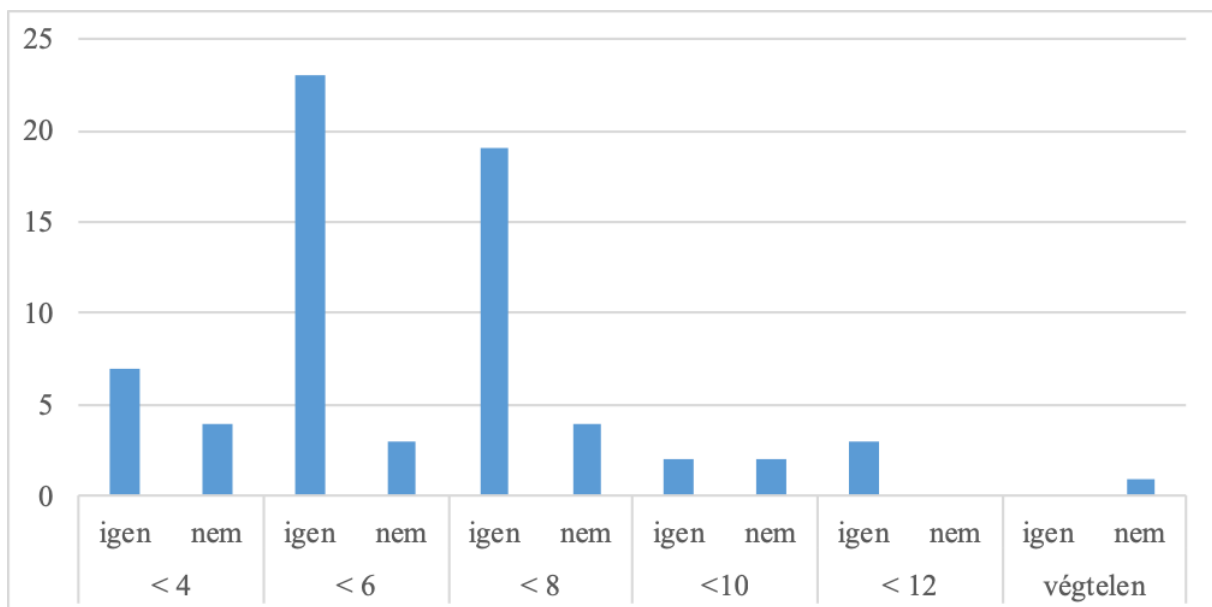
Saját tapasztalatainkból kiindulva arra számítottunk, hogy a közös tanulóhelység igazán hasznos része a kollégiumnak, hiszen itt elvonultan a szobák zajától tudnak készülni a

különböző számonkérésekre. Ám meglepődve tapasztaltuk, hogy a tanulók majdnem 2/3-a nem használja ki ezt a lehetőséget. Aki használja, az is csak heti 1-2-szer ül be ide tanulni. *Kimondhatjuk tehát, hogy a tanulószoba/közös tanuló nem szerves része a válaszadók kollégiumi életének.*

Mint egy családi házban, úgy a kollégiumban is a konyha mindennapos használatra van szánva, hiszen a napi háromszori étkezésből minimum kettőt itt fogyasztanak el a lakók, ezen kívül közösségkovácsoló funkciója is lehet, főleg ha étkezőként is használják. Ennek ellenére, a kollégisták 40%-a heti 3-5-ször és 36%-a csak 1-2-szer használja ezt a helységet. Ez betudható annak is, hogy az egyetem környékén rengeteg lehetőség van arra, hogy meleg ételt egyenek a diákok, a „street food” és „fast food” bároknak/éttermeknek köszönhetően pedig a hallgatók nincsenek rákényszerítve arra, hogy főzzenek, ételt melegítsenek a konyhában. Ez a nagy szórás a kollégiumok különböző felszereltségével is összefügghet. *Úgy tűnik, mára már a konyha, a közös étkezés sokak számára elvesztette közösségkovácsoló szerepét.*

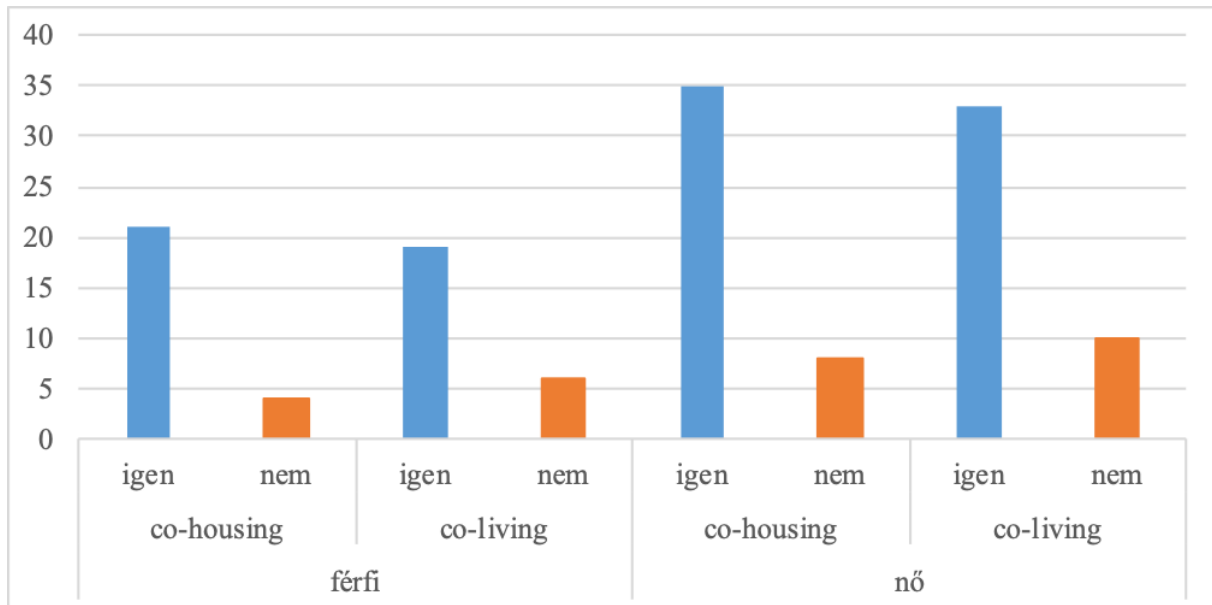
A legtöbb kollégiumban lehetőség van arra, hogy a lakók használják a közösségi helyiségeket. Ezek lehetnek klubszobák, tanulószobák, öntevékeny körök helyiségei, konditerem, könyvtár, konferenciaterem, makettező szoba vagy konyha. A válaszok alapján, a lakók lényegében két csoportra oszthatók: akik egyáltalán nem használják ezeket a helyiségeket (majdnem 40%), és akik heti többször is látogatják ezeket. *Vajon miért csak ez a két véglet létezik?* Betudható-e ez annak, hogy vannak, akik a kollégiumon kívül folytatnak közösségi életet?

A kollégium után a legtöbben nem egyedül tervezik a lakásvásárlást, hanem valakivel vagy valakkal. Ez lehet albérlet és ingatlanvásárlás is. 71% szeretne valakivel összeköltözni, míg csak 29 % tervez egyedül élni közvetlenül a kollégium után. Annak ellenére, hogy sokan fontolgatják, hogy veszik az ingatlant, mégis a legtöbben csak 3-5 évre terveznek ebben a lakhatási formában maradni. Az ingatlanvásárlók között is több mint 25% csupán 1-2 évre tervez maradni. *Ebből az következik, hogy még, aki saját ingatlant is szeretne venni, az se tervez néhány évnél hosszabb távra.*

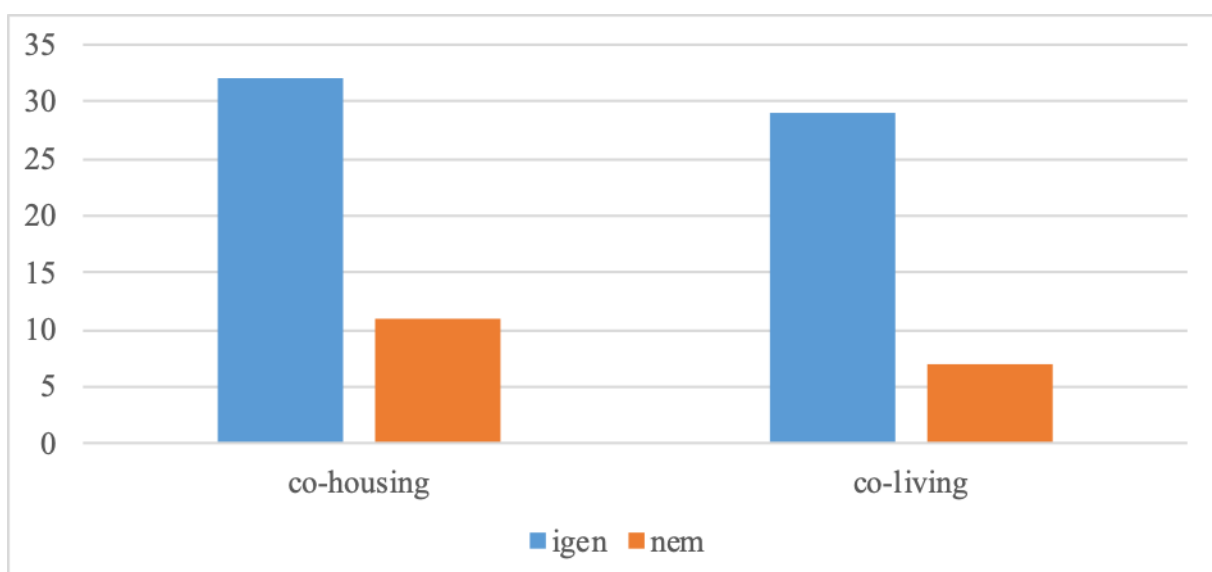
[Későbbi elszeparált lakótér igénye a jelenlegi személyes tér méretének függvényében]

Érdekes azt is megfigyelni, hogy ahogy egyre többnek érzékelik a kollégisták a lakóterületet, egyre kevésbé érznek igényt arra, hogy teljesen elszeparált szobájuk legyen később. A diagramból az is látszik, hogy attól függetlenül, hogy a hallgatók nagy része, még ha választhatna is, kollégiumban maradna, igényt érez arra, hogy legyen egy saját, elszeparált szobája. *Érezhetően van igény saját, elzárható szobára, illetve a lakóhely részeként közösségi helyiségekre.*

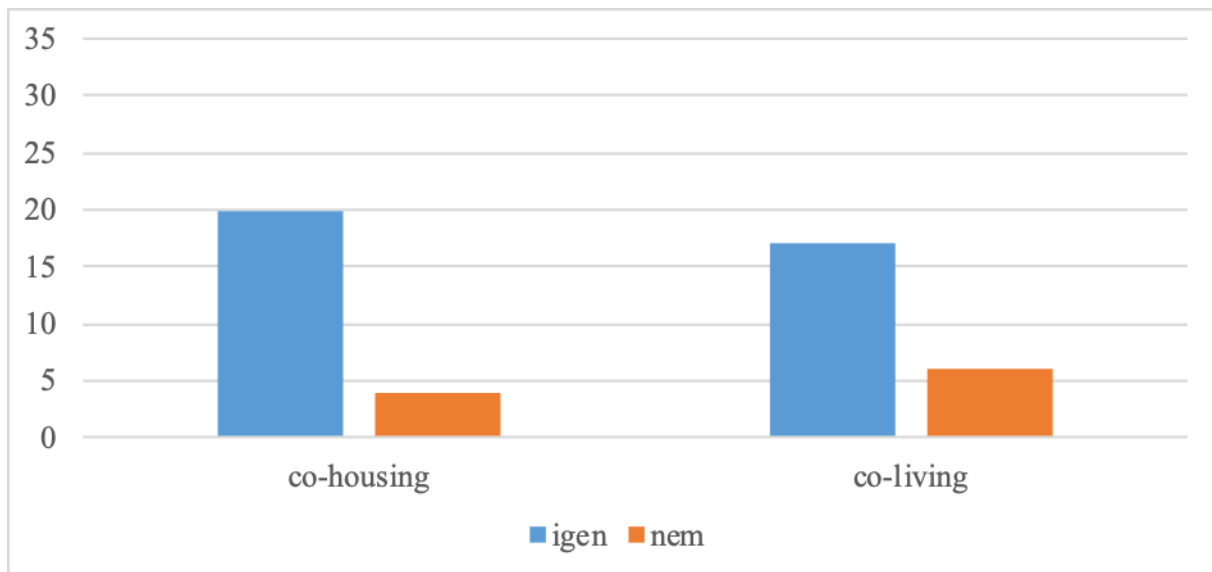

[Co-housing és co-living iránti igény nemek szerinti megoszlásban]

Megfigyelhető, hogy mind a nők, mind a férfiak szívesen kipróbálnának egy újfajta közösségi lakhatási formát. A co-housing és a co-living közül inkább az előbbit preferálják. Igaz, hogy a válaszadóink többsége nő volt, de így is megállapíthatjuk, hogy ők általában szívesebben vesznek részt közösségi tevékenységekben és laknak másokkal együtt.

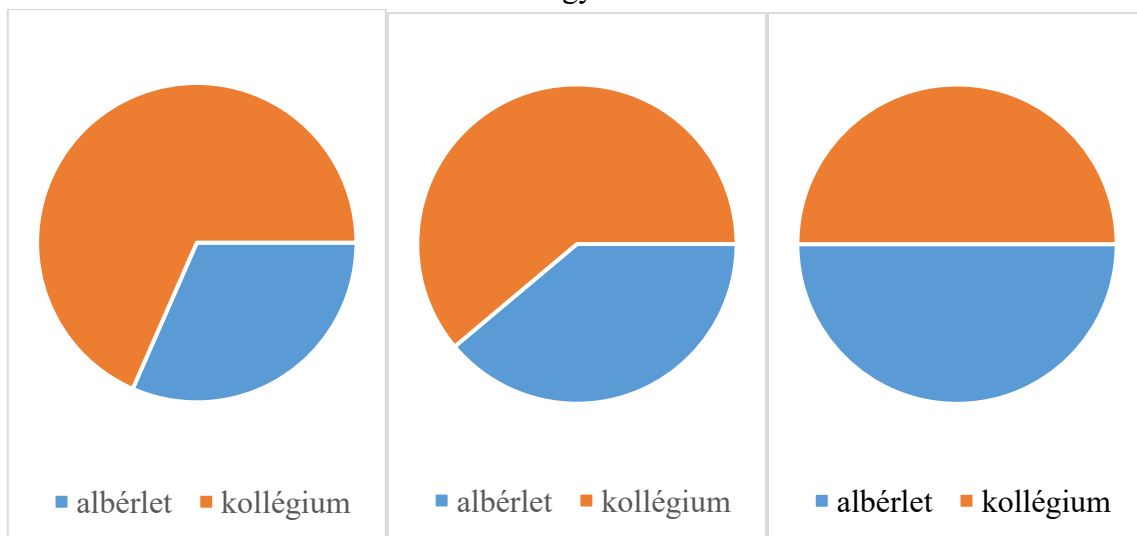

[kollégiumot preferálók és közösségi lakhatási formák összefüggése]

[albérletet preferálók és közösségi lakhatási formák összefüggése]

Talán az egyik legfontosabb megfigyelésünk, hogy szoros összefüggés van az egyetem alatt kollégiumban lakni vágyók és a később a közösségi lakhatási formát választók között. A kollégiumban és az általunk vizsgált közösségi lakhatási formákban az a közös, hogy általában egy érdeklődési kör köré csoportosulnak az ott lakók. Ezzel szemben az albérletekben, és az ehhez hasonló lakrészbérlési formákban inkább a helyszín dominál és így gyakran teljesen különböző életformát űző emberek kerülnek egy fedél alá.

[az egyetem alatt kollégiumot vagy albérletet preferálók későbbi lakhatási döntései]
 [mindenképpen valakivel] [valakivel vagy egyedül] [mindenképpen egyedül]

A diagramokból jól látszik, hogy már az egyetem alatt is albérletet preferálók az egyetem után kevésbé érdeklődnek a közösségi lakhatási formák iránt. A kollégiumot választók közül a legtöbben később is szívesen lagnának együtt másokkal. Ez az eredmény megfelelt a kérdőívvel szemben támasztott felvetéseinknek.

Konklúzió

Következtetések levonása, kollégium utáni lehetőségek, a magyarországi és a külföldi helyzet összehasonlítása, hogyan folytathatnánk a kutatást, cél

Felméréseinkből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Magyarországon is nagy igény lenne olyan lakhatási formára, ahol a lakók közösségként is működni tudnak. Ahogy az egyetem alatt a kollégium lehetőséget ad arra, hogy a diákok a saját elszeparált lakóterükön kívül programokon vehessenek részt, közösségi helységeket használhassanak (akár munkával, akár szórakozással kapcsolatos tevékenységeket végezzenek együtt), később is szükségük lenne egy ilyenfajta támaszra. Ez oldhatná fel a nagyvárosok érzelemmentes, egymás mellett lakással kapcsolatos problémáit. Egyre több olyan megoldás fogalmazódik meg, mint például a co-living, ahol a mai számítástechnika által egymástól elszigetelt városokban/környezetben élő embereket megpróbálják újra a világ részévé tenni.

Ezeknek a közösségi kezdeményezéseknek az is lenne a célja, hogy a városban lakókat városlakókká kovácsolja. A város nem csak az élet színtere legyen, hanem váljon szerves részévé az emberek mindennapjainak. A cél, hogy a város közterei az embereket szolgálják és RESIDENCITY-vé váljanak, így idézve meg a falusi közösségi jelleget a nagyvárosban.

A közös lakhatási formák előnyei az árban is megmutatkoznak. Az általunk vizsgált BME-s kollégiumok sétatávolságra vannak az egyetemtől és a környékbeli albérletárhoz képest jelentősen olcsóbbak, ezért is választja sok hallgató ezeket. Egy belvárosi albérlet fenntartásához általában több diáknak kell összefognia és ritkán engedhetik meg maguknak egyedül.

Magyarországon az emberek célja, hogy minél hamarabb saját lakásukba költözzenek, nagyon sokan hitelt is vesznek fel emiatt, mert inkább a hitelt fizetik évekig, mint a bérleti díjakat. Szerintünk ez is lehet az oka, hogy kevés közösségi kezdeményezés van az alternatív lakhatási formákra. A probléma forrását mégis abban látjuk leginkább, hogy ma Magyarországon a legtöbb fiatal nem is tud arról, hogy lenne lehetőség más lakhatási formákat választani. Annak ellenére, hogy ma már nagyon sokan a családalapítás előtt elköltöznek otthonról, mégis a felfogásukban felfogásban a következő biztos pontot a közös családi élet jelenti. A nyugati életfelfogás viszont a néhány évente való költözést és a lakásbérletet.

Ha később folytathatnánk a kutatásunkat érdekes lenne megnézni, hogy 5 év múlva hogyan változik a megkérdezett hallgatók véleménye. Vajon akkor is szívesebben élnének közösségben, mint egyedül, vagy a korról változik a véleményük? Valamint érdemes lenne más közegben is vizsgálni ezt a témát. Feltehetnénk kérdéseinket külföldi nagyvárosokban, vagy belföldi kisebb városok kollégiumaiban is.

Tanulmányunk azt támasztja alá, hogy jelen pillanatban Magyarországon igény lenne a co-housing és co-living életformák kialakítására, de még kevesen tudnak róla. A lényeges különbség co-living és co-housing között, hogy a co-living a rövid- hosszú távú együttélés fizikai keretét adja, míg a co-housing egy vállalt életforma, aminek megvalósítása és fenntartása nemcsak anyagi ráfordítást, hanem tudatos részvételt is igényel. A co-livingben egymás mellett is lehet élni, míg a co-housingban egymásra figyelve, egy közösség részeként lehet létezni.

Kérdés, hogy a piaci alapon szerveződő co-livingek mellett - amik közé akár a hagyományos kollégiumok, a válaszadók lakhelyei is tartoznak – megjelennek-e az

önszerveződő, kisebb-nagyobb léptékű co-housing életformák és milyen szerepük lehet az építészeknek ezek térbeli alakításában?¹⁶⁷

¹⁶⁷ A kutatáshoz használt kérdőív az alábbi linken érhető el: goo.gl/forms/8mS7jdDVRjILSU0A3

Kmecsek Hajnal Evelin

Lakhatás: zárt ajtók, nyitott kérdések, avagy a fejlődésben lévő társadalmunk szélmalomharca

Bevezetés

Lakhatási nehézségekkel az átlagos megítélés szerint¹⁶⁸ az küzd, akinek nincs hol laknia. A Habitat for Humanity Magyarország jelentéséből kiderül, hogy azok a háztartások tekinthetőek lakhatási szegénységgel érintettek, melyek megfizethetőségi, lakásminőségi és energiahatékonysági problémákkal küzdenek, valamint területi, illetve jogi szempontból az átlagosnál rosszabb, kiszolgáltatottabb helyzetben vannak.¹⁶⁹ A lakhatási szegénység halmazai számos esetben olyan metszetet hoznak létre, melyben a problémák részelemei összefonódnak, ezzel „lakhatási csapdát” hívnak életre. Jellemzően ennek a csapdának a „túszai” olyan családok, ahol az alacsonyabb jövedelem túlnyomó részét lakhatásra fordítják.

A Maslow-féle szükséglet-hierarchiát piramissal ábrázolják általánosságban véve, mivel azzal jól bemutatható az egyes szükségletcsoportok közötti viszony, kiemelve azok hierarchiában elfoglalt helyét és fontosságát. Az elmélet alapvetése, hogy az egyén általában felfelé halad a szükséglet-hierarchia mentén, attól függően, ahogy az éppen motiváló szükségletek kielégülnek vagy sem. Mindig az a szükséglet motivál, amely még nincs kielégítve. A fent említett piramis másik jellemzője, hogy ha az adott szükséglet ki lett elégítve, akkor a magatartást befolyásoló hatása enyhül, szerepe pedig semlegessé válik. A hierarchia fiziológiai és biztonság szükségletei az alapvető emberi léthez tartozóak. A közösséghez tartozás, azon belül a megbecsülés szükséglete hozzájárulnak a pszichológiai egészséghez és a megfelelés érzéséhez.

A Maslow szükséglet-hierarchia második lépcsőfokán elhelyezkedő biztonsági szükségletek, a fizikai védettség és a kiszámíthatóság jelen társadalmunkban újraértelmezést kíván. A lakhatási problémák következtében a fent említett két alappillér meginogni látszik. A lakhatási bizonytalanság érzete lassan összefonódik a létbizonytalanság fogalmával, amely a háttérben folyamatos pszichológiai nyomást gyakorol az elszorulóra. Ennek következtében a munkahelyen teljesítménybeli csökkenés, túlterheltség, otthon pedig frusztráltság és pihenésre képtelenség jelentkezik.¹⁷⁰

A hazai gazdasági helyzet sem segíti elő a lakhatási nehézségek megszüntetését - egyrészt az állam nem vállal megfelelő mértékben társadalmi szerepet, valamint a segítségnyújtása sok esetben csak tüneti kezelés, másrészt a nyújtott támogatásokkal inkább a tehetősebb családokról gondoskodik. Ezen támogatások (pl. Családi Otthonteremtési Kedvezmény, szabad felhasználású Babaváró hitel) tiszteletre méltó kezdeményezések, viszont az ingatlanpiacon ezek hatására az árak magyarországi viszonylatot és jövedelmeket vizsgálva irreálisan magasra

¹⁶⁸ 47 fő bevonásával készült Előzetes kérdőív szerint.

¹⁶⁹ JELINEK Csaba – PÓSFAL Zsuzsanna: *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2018* (Budapest: Habitat for Humanity Magyarország 2019).

habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/

¹⁷⁰ ROÓZ József – HEIDRICH Balázs: *Vállalati gazdaságtan és menedzsment alapjai* (Budapest: Digitális Tankönyvtár 2013).

vándoroltak. A családi otthonteremtési kedvezményt a megkérdezettek 43 százaléka gondolja megfelelő kormányzati intézkedésnek, míg a válaszadók kicsivel több, mint negyede, azaz 27 százaléka szerint nem az a Republikon Intézet felmérése szerint. Nagyjából ugyanennyien nem tudták eldönteni, hogy a CSOK inkább jó vagy inkább rossz a magyar társadalom számára.

A Republikon Intézet kutatása alapján a magasabb havi jövedelemmel rendelkezők szerint jobb a CSOK program, míg a legkevesebbet keresők között sokkal többen ellenzik.¹⁷¹ Ez érinti úgy az eladási árakat, mint az albérleti díjakat. Enyhe túlzással az árak növekedése olyan mértékűvé vált, hogy a támogatások igénybevételével csökkentett árak is az átlagos - azaz még ár-arány értéket tekintve elfogadható - összegek szintjéig értek el. De az ingatlanárak növekedése a legtöbb tagállamban is felgyorsult. Magyarországon és Svédországban az árak össznövekedése 2015-ben és 2016-ban túllépte a 20 százalékot. Görögországban, Olaszországban és Finnországban a reál ingatlanárak 2016-ban az előző évekhez hasonlóan visszaesést mutattak. Görögország és Olaszország esetében ez már a kilencedik év, amikor a lakásárak csökkennek.¹⁷²

Az a réteg, mely nem tud megfelelő mértékű önerőt előteremteni, egyéb megoldás híján a még szabályozatlan albérletpiacon találja magát. Egy bérlakás program, esetleg az albérleti árak szabályozása (pl. városrészenként maximalizált m²-ár) „gyógyírt jelenthetnének a betegségre”.

I Lakhatási szegénység

I.1 A lakhatási szegénység jelentése

Azok a háztartások érintettek lakhatási szegénységgel, amelyek megfizethetőségi, lakásminőségi és energiahatékonysági, területi, és jogi szempontból is az átlagnál rosszabb helyzetben élnek.¹⁷³ Egy lakásszegénységben élő háztartás a felsoroltak közül nagy valószínűséggel több csoportba is tartozik. Becslések szerint országszerte 2-3 millió ember él lakásszegénységben,¹⁷⁴ azaz saját bőrén érzi a négy lakhatási probléma valamelyikét. Az alacsony jövedelemmel bíró, szegényebb háztartások mindegyik dimenzióban hátrányokat szenvednek: jobban érintik őket az energiahatékonysági problémák, feltehetőleg nagyobb eséllyel élnek az ország olyan területein, ahol nem érhetőek el olyan alapvető szolgáltatások, mint az elektromos hálózat, a csatornahálózat, elérhető közelségben egészségügyi szolgáltatások. Jogi szempontból vizsgálva például azok a lakóépületek vannak hátrányos helyzetben, amelyek a településrendezési szabályok szerint csak egy bizonyos szintig építhetőek be, megadott alapterületűek lehetnek. Ide tartozik még a lakhatás jogi biztonsága, azaz védelem az erőszakos kilakoltatás ellen, valamint érdemes megemlíteni a jogilag rendezetlen státuszúak helyzetét is (pl. szívdességi lakáshasználók, átmenetileg családtagoknál élők, önkényes lakásfoglalók).¹⁷⁵

¹⁷¹ REPUBLIKON INTÉZET: *Bizonytalan CSOK – a CSOK program megítélése* (2019). republikon.hu/media/21098/republikon_bizonytalan-csok.pdf

¹⁷² *Európai szemeszter – tematikus tájékoztató lakáspiaci fejleményekről.* ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_housing-market-developments_hu.pdf

¹⁷³ JELINEK – PÓSFAI (167. l.).

¹⁷⁴ JELINEK – PÓSFAI (167. l.).

¹⁷⁵ HEGEDÜS József [et al.]: *Lakhatási szükségletek Magyarországon* (Budapest: Városkutatás Kft. 2009).

kiszolgáltatottabb. Az oktatás sokszínűsége sem biztosított,¹⁸¹ így a gyermekek legrosszabb esetben még az általános iskolai éveiket sem tudják erőteljes ingázás nélkül befejezni. Az élelmiszer-hozzáférhetőség abban az esetben, ha helyben nem történik állattartás és/vagy mezőgazdaság, szintén korlátozott. A vidéki, kisebb településeken élők mellett azok is területi nehézségektől szenvednek, akiknek lakókörnyezetében a közbiztonság nem megfelelő, valamint a zajszennyezettség és a fényszennyezettség is megjelenik.

Jogi szemszögből vizsgálva például azok a lakóépületek vannak hátrányos helyzetben, amelyek a településrendezési szabályok szerint csak egy bizonyos szintig építhetőek be, megadott alapterületűek lehetnek. Ide tartozik még a lakhatás jogi biztonsága, azaz védelem az erőszakos kilakoltatás ellen, valamint érdemes megemlíteni a jogilag rendezetlen státuszúak helyzetét is (pl. szívességi lakáshasználók, átmenetileg családtagoknál élők, önkényes lakásfoglalók).¹⁸²

Az előbb bemutatott csoportok halmazokat alkotnak, amelyek nem csak, mint különállóak, hanem egymás metszeteiként létrejövő hátrányos helyzetet eredményeznek. Ezek a metszetek, azaz az összefonódó problémák hívják életre a lakhatási csapdát, így aki beleszületik vagy belekerül ebbe a csapdába, annak nagyon nehéz belőle kikerülnie. Ha valaki egy-egy dimenzió mentén feljebb is tudja küzdeni magát az elképzelt társadalmi létrán, a többi dimenzióban elszenvedett hátrányai rendre visszarántják a társadalmi hierarchia aljára. Az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező valamennyi területen hátrányokat szenvednek: jobban érintik őket az energiahatékonysági problémák, nagyobb valószínűséggel élnek az ország azon részein, ahol nem érhetőek el alapvető szolgáltatások, illetve jogilag is sokkal kiszolgáltatottabb a lakhatási helyzetük, nagyobb arányban és jövedelmükhöz képest is nagyobb lakáshiteleket kénytelenek felvenni, jövedelmük nagyobb százalékát költik lakhatási költségeikre és nagyobb eséllyel lesznek hátralekösök.¹⁸³

A megfelelő lakás fogalmának csupán egy-egy elemét emelik ki az európai országok által megfogalmazott lakásprogramok céljaik meghatározásakor. Az említett, megfelelő lakást érintő fogalmi elemek a következők: a lakhatás jogi biztonsága, tehát a védelem az erőszakos kilakoltatás ellen; alapszolgáltatásokhoz és infrastruktúrához való hozzáférés (pl. ivóvíz, energia, szennyvízcsatorna, fűtés, világítás); megfizethetőség (a lakhatással kapcsolatos kiadások nem veszélyeztethetik más alapvető szükséglet kielégítését, illetve megszerzését); lakás alapvető minőségi és mennyiségi elemei (pl. alapterület, fűtés, stb.); az elesett csoportok lakáshasználatának lehetőségét mindig biztosítani szükséges (pl. idősek, gyerekek, mozgáskorlátozottak, halálos betegek, stb.); az elhelyezkedés (a megfelelő lakásnak olyan helyen kell lennie, amely lehetővé teszi a munkába járást, valamint egészségügyi szolgáltatás, oktatás, és egyéb szociális szolgáltatások igénybe vételét).¹⁸⁴ A felsoroltak alapján nagyon eltérő koncepciókat is követhetnek. A fejlett országok lakáspolitikájának azonos elve, hogy a lakhatási problémát az elmúlt időszakot megfigyelve az alacsony jövedelmű háztartások lakáshelyzeteként (megfizethetőség) illetve a rossz minőségű lakásokban való élés problémájaként vizsgálják. Ezzel együtt a szociális lakásprogramok mindinkább specifikus

¹⁸¹ ÁTOL Dorottya: *Kedvezőtlen helyzetben lévő fiatalok lakhatási esélyei, QALL- Végzettséget mindenkinek!* 2014.

¹⁸² HEGEDÜS [et al.] (173. l.).

¹⁸³ JELINEK – PÓSFAL (167. l.).

¹⁸⁴ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 4 (Art. 11 (1), The Right to Adequate Housing), 13 December 1991, U.N. Doc. E61992/23.

problémákat kezelnek, mint az elkülönült telepek kérdése, vagy a nagyvárosokban élő közalkalmazottak gondja, tehát az, hogy nem képesek megfizetni a nagyvárosi lakásárakat.¹⁸⁵

II. Lakóhely, lakhatási bizonytalanság

II.1 A lakhatási bizonytalanság meghatározása

A lakhatási bizonytalanság egy folyamatosan fennálló szorongás, amely nem csupán a lakhatási szegénységgel érintetteket szippantja be, hanem kiterjed mindazokra is, akik jövedelmük és egzisztenciájuk révén ugyan jó lakásminőségi körülmények között, területi szempontból előnyös fekvésű helyen élnek, megfizethetőségi problémákkal viszont küzdenek. A lakhatási bizonytalanság egy függő állapot, amely folytonos nyughatatlanságot és a létbiztonság hiányosságait hordozza magában.

II.2 Érintettek

A lakhatási bizonytalanság érinti a már említett, lakhatási szegénységgel sújtott embereket, azaz a lakhatási csapda „foglyait”, valamint egy olyan társadalmi réteget, amely kifejezetten nem képezi szerves részét a már említett kategóriáknak. Ezek a „foglyok” a lakhatási bizonytalanságot a létbizonytalansággal mossák össze,¹⁸⁶ hiszen a fizikai védettség és a kiszámíthatóság, tehát a Maslow szükséglet-hierarchia második lépcsőfokán elhelyezkedő biztonsági szükségletek nem kerülnek kielégítésre. Lényegében a lakhatási bizonytalanság a lakhatási szegénység előszobája, illetve a lakhatási szegénységből való kitöréshez használt első lépcsőfok. Mindenképpen érdemes idejében felfedezni ezt a jelenséget, hiszen könnyedén átjárhatóvá válik a két fogalomkör.

II.3 A lakhatási bizonytalanság „tünetei”

A lakhatási bizonytalanság a háttérben folyamatos pszichológiai nyomást gyakorol az elszemvedőre. Ennek következtében a munkahelyen teljesítménybeli csökkenés, túlterheltség, otthon pedig frusztráltság és pihenésre képtelenség jelentkezik. A megfelelési kényszer, a stabilitás elvesztésétől való félelem, a kilátástalanság érzete azzal kapcsolatban, hogy a „biztos pont” elérhetetlen távolságban van a bizonytalanságban élő ember mindennapjait befolyásolhatja. Ez belső ellentétet, kényszeres megfelelni-akarást és zavartságot eredményezhet.

II.4 Kiváltó okok

A kiváltó okok többfélék lehetnek. Az aktuális hazai gazdasági helyzet hatással van a lakhatási bizonytalanság kialakulására – az átlagbérek alacsonyak a lakhatásra fordított kiadásokhoz képest, így a takarékoság egy jövőbeli lakás vásárláshoz nem megoldható. Ahhoz, hogy eredményes és jövedelmező munkalehetőséghez juthasson a lakhatási bizonytalansággal szenvedő, bizony esetekben a családjától távol kell fenntartania egy lakást, így az adott költségre – a törekvésekkel ellentétben – mégis csak kevesebb bevétel jut. Jelenlegi társadalmunk nem az állandóságra van berendezkedve, de a régmúlt emlékei még a röghöz

¹⁸⁵ HEGEDÜS [et al.] (173. l.).

¹⁸⁶ POGÁTSA Zoltán: „A szegények gazdálkodása” *Új Egyenlőség* (2017. 03. 17.) ujjegyenseg.hu/a-szegenyek-gazdalkodasa/

kötöttséget és a fizikális stabilitást támogatták. Farkas Tamás tanulmánya szerint „a megfizethető lakhatás a társadalmi mobilitás egyik alapvető eleme”, viszont az elmúlt tizenöt-húsz évben egyre nagyobb, főként „generációs jellegű szakadék” tátong a lakáspiaci lehetőségeket illetően, amely miatt a fiatalokat újabb hátrányok érik.¹⁸⁷ Ez az ellentét megjelenik a lakáspiacon is.

II.5 A lakhatási bizonytalansággal járó következmények

Gazdasági (anyagi) szempontból a lakhatási bizonytalanság hosszú távon rossz tartalék-képzési stratégiát eredményezhet, tehát, ha például valaki hosszú ideje él albérletben, és emiatt nem tud tartalékot képezni egy saját ingatlanhoz, az nehezen fog tudni ebből a helyzetből, ebből az ördögi körből kilépni. Mivel az albérleti díjat rendszeresen fizetnie kell, így fel sem merül annak a lehetősége, hogy a későbbiekben a jövedelmének lakhatásra fordított részét egyéb célra fordíthassa. Egy ugyan olyan összegű lakáshitel esetében a befizetési kötelezettség a meghatározott időszakon túl már nem jelentkezik, valamint szabadon dönthet arról a tulajdonos, hogy értékesíti az ingatlant.

Pszichológiai szempontból a bizonytalanság rövidtávon teljesítmény kényszert, hosszútávon folyamatos elégedetlenséget, pihenésre való képtelenséget, esetleg agressziót válthat ki. A szűkebb környezetét elüldözi maga mellől a bizonytalansággal sújtott ember, míg végül a kudarcélmény teljes egészében maga alá temeti. A tágabb környezetben sem tud beilleszkedni az elszoruló, újabb társas kapcsolatok kialakítása sokkal nehezebbé válik számára. Társadalmi szempontból (egyéntől független környezetre gyakorolt hatása – munkahelyi kapcsolatok, érzelmek munkára való kivetülése) is kifejezetten ártalmas ebben az „örvényben” megragadni, ugyanis a munkahelyi környezet – mivel emberi alapokon nyugszik – nem tolerálja jól a negatív hatásokat. A pesszimizmus, az ingerlékenység és a sikertelenség érzete nem csupán átmeneti, hanem tartós állapotá is válhat, ezzel együtt a gondolkodásmódot és a hozzáállást, szemléletmódot is károsan befolyásolhatja.¹⁸⁸

III. Állami szerepvállalás a lakhatási szegénység és bizonytalanság felszámolására

Az állami szerepvállalás elengedhetetlen a lakhatási problémák megoldásához. Jelenleg az állam a következő lépésekkel segíti, támogatja a nehézséggel küzdőket:¹⁸⁹ Családi Otthonteremtési Kedvezmény, Falusi Családi Otthonteremtési kedvezmény, Babaváró hitel, Energiahatékonysági hitel, Szociális lakások. Míg a felsorolás elején említettek inkább a módosabb, már jelenleg is megfelelő háttérrel rendelkező réteget segítik, addig az igazán rászorulókat ezekkel nem tudják megcélozni, illetve kiemelni jelenlegi életkörülményeik közül. Magyarország Alaptörvényének XX. cikke szerint „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.”¹⁹⁰ Az állam viszont egyre inkább kivonul a lakásszegénység megoldásából,¹⁹¹ valamint nem megfelelő módon avatkozik be, így következményeképp a

¹⁸⁷ FARKAS Tamás: „A jóléti lakáspolitikáktól a magánbérleti szektorig: az angol lakástámogatási rendszer rekonstrukciója” *Esély* 2018/6.

¹⁸⁸ KOZMA Judit: „A szegénység pszichológiai vonatkozásai” *Esély* 2003/2.

¹⁸⁹ Létező támogatások listája tvi.kormany.hu/letezo-tamogatask-listaja

¹⁹⁰ Magyarország Alaptörvénye, XX. cikk.

¹⁹¹ JELINEK – PÓSFAI (167. l.).

lakásszegénység folyamatosan mélyül és a társadalmi különbségek növekednek. Az állam kivonulása megfigyelhető a magánbérleti piac ellentmondásaiban is. Manapság nem könnyű magántulajdonú lakáshoz jutni a lakáspiacon, így több és több szegénységgel küzdő háztartás kerül a magánbérleti piac alsó szegmensébe, ahol az utóbbi években kialakult az uzsoraalbérleteknek is nevezett kizsákmányoló jellegű lakáskínálat.¹⁹² A legalacsonyabb jövedelmű háztartások teljes havi jövedelmét meghaladja ma már egy átlagos 40-60 m²-es lakás bérleti díja. Emiatt sokan a magánbérleti piacra sem tudnak belépni és olyan – piaci vagy állami – intézményes megoldások felé orientálódnak, mint a munkásszállók vagy a családok átmeneti otthona. Az állam olyan intézményi ellátást biztosít a rászoruló háztartások számára, amelyek nem a lakhatási problémák orvoslására lettek létrehozva, hanem átmeneti krízishelyzetek kezelésére.¹⁹³ Az állam az érintett háztartások lakhatási problémáit aránytalanul nagy ráfordítással, intézményesített szegénységi csapdába zárva kezeli. Szakértői becslések szerint a hajléktalan emberek és a családok átmeneti otthonaiban élő háztartások harmadának nem ezekre a költségvetési szempontból drága (ugyanakkor túlterhelt, alulfinanszírozott, nehezen hozzáférhető és rossz minőségű) intézményes ellátásokra lenne szüksége, hanem csupán megfizethető, jó minőségű lakhatásra.¹⁹⁴

A nem megfelelő állami intézkedések megmutatkoznak az energiahatékonysági beavatkozások területén is. Becslések szerint a teljes magyar energiafogyasztás hatoda megtakarítható lenne a lakóépületek energiahatékony felújításával. „A lakhatási problémák enyhítését megcélzó közpolitikák és intézmények nélkül a lakás piac egyenlőtlenségei folyamatosan növekednek, és sokan kényszerülnek méltatlan körülmények között élni. A lakásszegénységnek egyéni, háztartási és osztálytársadalmi szinten is káros továbbgyűrűző hatásai vannak. Ezek ellensúlyozása akkor lehetséges, ha egyértelmű állami politikákkal biztosítjuk mindenki számára a megfizethető, jó minőségű lakhatást.”¹⁹⁵ Ennek Magyarországon legismertebb módja az önkormányzati szociális bérlakásépítés. Amíg nincs átfogó, összehangolt állami lakáspolitikai és ennek végrehajtására szakosodott stabil intézményrendszer (például lakhatási minisztérium és annak szervei), addig csak tüneti és feltételezhetően jó gyakorlatok létezhetnek. Az univerzális lakáspolitikához további intézkedések szükségeltetnének (a megfizethetőség támogatása érdekében) a magánbérleti szektor és a létező szociális bérlakás állomány szabályozásában, a kiterjedt és szociálisan célzott lakhatási támogatások bevezetésében vagy az alacsony jövedelműek energiahatékonysági beruházásainak segítésében.

IV. Albérlet – átmeneti megoldás vagy életforma?

Attól függetlenül, hogy hatalmas terhet jelent a magánbérlet az alacsony jövedelmű háztartásoknak, mégis hasonló arányban élnek albérletben, mint az átlagos és magasabb jövedelemmel rendelkezők.¹⁹⁶

¹⁹² ÁMON Kata – BALOGI Anna: *A magánbérleti piac alsó szegmense* (Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 2019).

¹⁹³ PÁL Gabriella [et al.]: *Családok átmeneti otthonai Budapesten II.* (Budapest: SZOTAKER Bt., 2003).

¹⁹⁴ JELINEK – PÓSFAL (167. l.).

¹⁹⁵ JELINEK – PÓSFAL (167. l.).

¹⁹⁶ ÁMON – BALOGI (190. l.).

IV.1. Miért éppen albérlet?

Azért albérlet, mert úgy vélem, hogy a lakhatási bizonytalanság az albérletet kényszerből választókban teljesebbé teszi.

Empirikus vizsgálatot folytattam annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjak a lakhatással kapcsolatos véleményekről, illetve az albérletben élők motivációjáról.

Az 5 kérdéses előzetes kérdőív segítségével 47 válaszadót értem el. Zárt- és skála-kérdésekkel találkoztak, azaz előre megadott válaszok közül választhattak, illetve egytől tízig terjedő skálán adhatták meg, hogy véleményük szerint milyen mértékben volt igaz a megadott állítás. A válaszadók önállóan töltötték ki a kérdőívet, online formában. A célom az volt, hogy szakdolgozatom témájával kapcsolatosan kapjak néhány támpontot, ami alapján a továbbiakban elkezdhetek dolgozni. A mintavétel véletlenszerűen, a közösségi médián keresztül érte el az alanyokat, a válaszok alapján nem jelenthető ki, hogy a kérdőív reprezentatív. Az adatgyűjtés megkezdése 2019 nyarára tehető. A kérdések megfogalmazásakor törekedtem arra, hogy azok minél rövidebbek legyenek, és a szóhasználat a közérthetőséget segítse elő. A kapott adatokat excel táblázat segítségével elemeztem.

Közel 300 vegyes korcsoportú, nemű, egzisztenciájú és családi állapotú megkérdezett töltötte ki a 20 kérdéses, albérleti viszonyokra vonatkozó kérdőívemet. Itt is zárt- és skála-kérdéseket tettem fel, valamint a válaszadók egyes pontoknál több lehetőséget is megjelölhettek. A 20 kérdésből egy volt csupán nyitott kérdés. Az online kérdőívet önállóan töltötték ki a megkérdezettek. A mintavétel ismét véletlenszerű volt, annyi célzatossággal, hogy a közösségi média felületen létrehozott, albérlettel kapcsolatos csoportokban is megjelentettem a kérdőívet. Az eredmények továbbra sem minősülnek reprezentatívnak, az adott válaszok az alap sokaságra nem teljes mértékben következtethetőek, viszont meghatározott trendeket mutatnak. Az adatgyűjtés 2019 nyarának végétől 2019 decemberéig tartott. A kérdőív elején leginkább demográfiai, azon belül szűrőkérdések felhasználásával, majd a pontosabb eredmény érdekében kontrollkérdésekkel igyekeztem a lent ismertetett csoportokat meghatározni, majd áttértem a szakdolgozatom konkrét témáját érintő kérdésekre.

Mindkét kérdőív elemzésekor ügyeltem arra, hogy a kiértékelés az Adatvédelmi törvény feltételeinek betartásával, anonim módon történjen meg.¹⁹⁷

Az albérletpiac aktív résztvevői a tulajdonosok és az albérlők. Már ebben a megfogalmazásban is feltűnik, hogy egyik fél mennyire függ a másiktól, kirajzolódik az alá-fölérendeltségi viszony.

Az albérletek kiadói 3 csoportba oszthatóak: befektetők, örökösök, külföldön élők. A befektetők elsődleges célja a profitszerzés, éppen ezért törekednek rá, hogy a kiadott ingatlanok a legmagasabb kerettel rendelkező célcsoporthoz kerüljenek. Az örökösök, azaz azok, akik öröklés útján jutottak kiadható lakáshoz, nem mindig élnek a közelben a kérdőívek alapján. Náluk vagy az eladás, vagy az albérletbe adás a legkézenfekvőbb lehetőség. Ők nem mindig törekednek arra, hogy a lehető legmagasabb profitot szerezzék, így az ingatlanra fordítani sem szeretnék. Céljuk, hogy minél kisebb energia befektetéssel valamennyi hasznot szerezzenek. A külföldön élők csoportja is megjelenik a kiadó lakások piacán, ők azok, akik életvitelszerűen, valószínűleg munkalehetőség miatt külföldön élnek, és azért adják ki lakásukat illetve házukat, hogy állagát megóvják (kissé ellentmondásos, de a lakatlan ház hamarabb tönkremegy).

¹⁹⁷ 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

Résztevők az albérlők oldaláról: egyetemisták, külföldi egyetemisták, pályakezdők, friss házasok, vidékről betelepültek, családok. Természetesen ezen szereplők között is lehet átfedés. A motivációkat tekintve beszélhetünk kényszerről és önként vállalt albérletben élő életformáról. A kényszer oldalon megjelennek például a vásárláshoz túl magas ingatlanárak, a családi háttér hiánya, az alaptőke hiánya, a kevés kollégiumi férőhely. Az önként vállalt albérletezés kialakulhat amiatt, hogy a benne élők gyakorta váltanak munkahelyet, illetve - ugyan stabil munkahelyük van, de - munkakörükből kifolyólag a letelepedést nem engedhetik meg maguknak, esetleg jövőben külföldi tartózkodást terveznek, így nem akarnak fenntartani egy ingatlant, amivel a későbbiekben ügyintéznivalójuk lesz, valamint az adott albérlőknek nem alakult még ki megfelelő egzisztenciájuk, így „ahol a munka, ott a lakhatás” alapon még nem akarnak megállni egy helyen.

Az egyetemisták alacsonyabb áron szeretnék kivenni albérletet, a színvonalra való igényük megvan, de anyagi okokból az kevésbé fontos, mondhatni háttérbe szorul. A kényszer, mint kiváltó ok lehet az, hogy nincs kollégiumi férőhely, nem lakik elég messze ahhoz, hogy pozitívan bírálják el a kérelmét, nem tud tanulni a kollégiummal járó alapzajban stb. Az önkéntes alapon választott része az, hogy választhat lakóhelyéhez közelebb eső egyetemet, dönthet úgy, hogy tanulás helyett inkább a munka világába csöppen a lakóhelyéhez közel. A kényszer-önkéntesség megoszlás a kérdőívek kiértékelését követően 65-35%.

A külföldről érkezett egyetemistáknak az ár kevésbé fontos szempont, viszont ezért magasabb színvonalat várnak el. A kényszer, mint olyan, kevésbé jelenik meg, százalékosan kifejezve 40-60% a megoszlása az önkéntességgel a lefolytatott beszélgetések alapján.

A pályakezdők számára bizonytalan a munkavégzés helye, hiszen még csak most kezdték el a karrierjüket. Mivel még nem kiforrott, milyen irányba lépjenek, azaz, hogy inkább a szülők lakóhelye felé húzzanak, esetleg a gyakorlati hely felajánl nekik egy állást, vagy ott keressenek munkát, ahol tanultak, illetve fontolják-e meg a külföldi munkavállalás lehetőségét tapasztalatszerzés szempontjából azt eredményezik, hogy érdemesebb albérletben élniük, mintsem még egy kialakult kép nélkül elköteleződniük egy ingatlanvásárlással. Az érem másik oldala, hogy hitel felvétele lakás célra az igazolt munkaviszony hiánya miatt nem megoldható, a család pedig nem tudja támogatni őket. Kényszer-önkéntesség megoszlás 40-60%.

A friss házasok általában kéz a kézben járnak a pályakezdőkkel, így vannak közös vonásaik. Keresetük még valószínűleg alacsony egy lakáshitel felvételéhez, pláne, ha az alaptőke sem áll rendelkezésre. A családi segítség felmerülhet olyan formában, hogy az említett alaptőkébe befizetnek, illetve a lakóhelyüket osztják meg a friss házasokkal, de tapasztalataim és megfigyeléseim szerint nem ez a jellemző. A kényszer-önkéntesség megoszlás náluk 70-30%.

A vidéken élőknel kétféle kényszer lép fel, amikor is eldöntik, hogy a városban – és ezzel együtt az albérletpiacon – kívánják megvetni a lábukat. A munkaviszonyok nem mindig biztosítják a megélhetést, mert lehetséges, hogy a munkahelyek száma nem éri el azt a szintet, hogy minden ott élőt kiszolgáljon, illetve, ha van is megfelelő mennyiségű betöltetlen állás, nem megoldható, hogy annyi munkaórában dolgozzanak az érintetteknek, hogy abból a lakhatásra fordítandó összeg rendelkezésére álljon. Kényszer-önkéntesség megoszlás 75-25 %.

A családok esetében nagy az átfedés a vidéki kisebb településekről nagyobb városokba, vagy a fővárosba betelepültekkel. Egy család, ha vidékről városba költözik, nem tudja olyan áron

eladni az ingatlanját, mint amit a városi piac diktál,¹⁹⁸ így nagy valószínűséggel az albérletet fogja választani. Természetesen fennáll annak is a lehetősége, hogy albérleti díj helyett törlesztő részletet fizessenek, viszont nagy a veszélye annak, hogy túlvállalja magát a család, és a bevételek nem érik el a kiadások szintjét. Esetükben a kényszer-önkéntesség megoszlás 80-20%.

A kínálat egyesíti önmagában az árat, a színvonalat és a minőséget. Itt köszönnek vissza a lakásszegénység feltételei, azaz a lakásminőség, megfizethetőség, energiahatékonyság, területi és jogi helyzet. Az ár az (tehát a megfizethetőség), amely az elsődleges szempont. Teljesen mindegy, kinek milyen igényei vannak, ha az az adott áron nem elérhető. Ez egy erős kényszer.

A színvonal tartalmazza az elhelyezkedést,¹⁹⁹ tehát fontos, hogy az albérlet hol helyezkedik el, milyen a közbiztonság arrafelé és mennyire jó a tömegközlekedés. Belső elrendezés alatt a lakás kialakítása értendő, mennyi szoba van, milyen a kihasználhatóságuk, elférnek-e az ott lakók, milyen a lakássűrűség. Esztétikai szempontból is meg kell vizsgálni a kínálatot, a falak frissítő festésen átestek-e stb. Az elhelyezkedéssel összefüggésben a lakóközösség nem mindegy, hogy milyen összetételű, lehet, hogy a lakók bioritmusa teljesen más, és nincsenek tekintettel egymásra, zajosak, figyelmetlenek a szomszédok.

Minőség alatt főként a műszaki paraméterek értendők.²⁰⁰ Fontos, milyen az épület szerkezete, az állékonyság, a falazat anyaga, egészségre gyakorolt hatása, az épületfizikai tulajdonságok, az energiahatékonyság, hogy például a lakás szigetelése korszerűsítve legyen, ne ázzon be, ne legyen penész.

A minőség és színvonal majdnem minden eleme - megfelelő tőke megléte mellett - orvosolható problémákat rejt magában (vásárlás esetén környék feltérképezése, meglévő elrendezés átalakítása, albérlet esetén jó tömegközlekedéssel rendelkező területre, felújítottabb lakásba költözés), de például a lakóközösség egy nehezen megfogható és kivédhető probléma.

A konfliktus kiteljesedése, azaz a kényszer-profit elve azt jelenti, hogy az ingatlanok tulajdonosai a magasabb profit reményében rászámolnak arra, hogy az albérlők rá vannak szorulva a kiadó lakásokra, teljesen mindegy, hogy azok mennyibe kerülnek. Kihhasználják azt aényt, hogy az albérlők úgy is kiveszik az adott albérletet, mást nem tehetnek, ha nem akarnak az utcára kerülni. Az albérletet kiadók - az interneten elérhető albérleti hirdetések alapján - úgy tűnik, hogy a megnövekedett kereslet miatt megtehetik, hogy az árakat megemelik, illetve a megfelelő feltételeket sem mindig biztosítják. A kényszer-profit nem etikus, a kereslet-kínálat törvényszerűségét a lehető legrosszabbul fogja meg.

Konklúzió: megoldási javaslat a szabályozatlan albérletpiacra

Az albérletpiac szabályozása a már említett, lakásszegénységi összetevők nyomvonalára alapján kellene, hogy megtörténjen. A főként műszaki, lakásminőségi és energetikai szempontok, a területi elhelyezkedés, a megközelíthetőség és beépített elemek, anyagok minősége egy olyan sávós/táblázatos, objektív szempontrendszer hoznának létre. A vizsgálathoz pontokat rendelve megkaphatnánk az adott ingatlan összpontszámát. A végső pontszám egy intervallumot jelölne

¹⁹⁸ CSURGÓ Bernadett: *Vidéken lakni és vidéken élni – A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék* (Budapest: Argumentum – MTA TK Szociológiai Intézet, 2013).

¹⁹⁹ GKI GAZDASÁGKUTATÓ ZRT.: *A budapesti lakáspiac helyzete: Kialakulhat-e lakhatási válság?* (2019).

www.gki.hu/wp-content/uploads/2019/10/GKI_A-budapesti-lakaspiac-helyzete-1.pdf

²⁰⁰ GKI GAZDASÁGKUTATÓ ZRT. (198. lj.)

ki, azaz, hogy az albérletet milyen összegben lehet kiadni. Természetesen az albérlet kiadójának is kedvezne az új rendszer, hiszen a bejelentett jövedelem után a jelenlegihez képest kevesebb adó kerülhetne levonásra, valamint, és ez, ha lehet, fontosabb, a bejelentés jogbiztonságot eredményezne mindkét fél számára.

Véleményem szerint az állami szerepvállalást növelni kellene az albérletek szabályozását illetően, illetve az önkormányzatok bevonását indokoltnak tartom. Az önkormányzatok által kiadott szociális lakások esetében megfigyelhető, hogy az erősen lelakott, lakások felújítására pályázatokat írnak ki. A felújítás fejében olyanok vehetik bérbe adott időtartamra, akik a „hagyományos” értelemben véve, azaz rászorultsági alapon nem lennének jogosultak az ott lakásra. Ez már egy előnyös irány, viszont meglátásom szerint az ezekben az esetekben kiadott műszaki adatlapok, és az azokon meghatározott szempontrendszer kezdetnek megfelelő alapot biztosítanak az albérletek bekegatorizálásához. Elképzelésem szerint az önkormányzat megbízásából – és a jövőbeli albérllők kérvényére – szakképzett értékbecslők végeznék el a felmérést és állapítanák meg az ingatlan összpontszámát.

Vági Renátó

Lakhatási válság mint a kapitalizmus kései szakaszának következménye

Bevezetés

Az elmúlt 10-15 évben a fejlett és a fejlődő világ egyre több nagyvárosával kapcsolatban és egyre gyakrabban jelentek meg azok a hírek és azok az elemzések, amik arról szólnak, hogy lakhatási válság van. Az emberek egyre nagyobb hányada képtelen megfizetni az egyre növekvő lakhatási költségeket, és kényszerül a lakhatási szegénység valamilyen formájában, esetleg, a legszélsőségesebb esetben, hajléktalanságban élni. Az ezzel kapcsolatos, főleg piaci és közgazdaságtani elemzések azonban a legtöbb esetben ezen a rövid, pár éves időhorizonton belül, maximum a 2008–09-es gazdasági világválságig visszanyúlva értelmezik a fennálló helyzetet, és az ebben az időszakban kialakult új vagy esetleg már korábban is létező, de most is hatással rendelkező jelenségekkel magyarázza a lakhatási válságot.²⁰¹

Ez azonban legalább két tekintetben is hibás következtetésekre sarkallhat bennünket. Egyrészt az lehet az érzésünk, hogy a lakhatási válság csupán az elmúlt pár évben kialakult jelenség. Ebben a formában ez azonban csak a fogalom egy szűk értelmezésében lehet igaz, ami azon alapul, hogy a lakhatási nehézségek elérték a középosztálynak azt a rétegét is, ami a jelen politikai-szociális környezetünkben már rendelkezik hatékony beleszólással a közügyek alakításába, ezért a téma a közéleti viták tárgya lehet.²⁰² Az alsóbb társadalmi osztályok viszont, akik nem tudják az érdekeiket könnyen becsatornázni a társadalmi viták színtereibe, már sokkal régebb óta kénytelenek a lakhatási szegénység és a hajléktalanság jelenségeivel és hatásaival megküzdeni, elég csak belegondolni, hogy ezek koránt sem új jelenségek. Amennyiben a tudomány szerepét nem csak abban látjuk, hogy a középosztály életminőségét javítsuk, hanem a társadalom teljes egészén kívánunk segíteni, akkor ez utóbbi osztályokba tartozó embereket sem téveszthetjük szem elől; pont ezért érdemes tágabb kontextusban foglalkozni a lakhatási válság jelenségével.

A másik hibás következtetés, ahova eljuthatunk, ha csak a rövid időtávú elemzéseket és híreket vesszük figyelembe, hogy túl nagy jelentőséget tulajdoníthatunk olyan jelenségeknek, amik csak tüneteinek magának a fennálló helyzetnek, nem pedig fő okai. Jó példája ennek az Airbnb és a CSOK hatásainak túlhangsúlyozása. Az egyiket világviszonylatban, a másikat pedig magyar vonatkozásban szokás úgy tartani, mint amik a leginkább felelősek a lakbérék és így a lakhatási költségek emelkedéséért. Természetesen ebben az állításban van igazság, mindkettő hatással van a lakáspiacra, illetve általánosságban a társadalomra is, ezért érdemes is ezeket a vizsgálat tárgyává tenni. Amennyiben azonban a lakhatási válságot hosszabb távon és komplexebb módon közelítjük meg láthatjuk, hogy mondjuk tíz évvel ezelőtt az egyik egyáltalán nem is létezett (CSOK), a másik pedig már ugyan létezett, de a hatása, főleg a magyar

²⁰¹ Például: CSURGÓ Dénes: „Felmegy Pestre? Hol fog lakni?” *Index.hu* (2017. 10. 22.). index.hu/gazdasag/2017/10/22/lakhatas_europa_jelentes/; FUTÓ Péter: „Összeomlás vagy szárnyalás? Mutatjuk, mi vár a magyar lakáspiacra” *Portfolio.hu* (2020. 01. 23.). www.portfolio.hu/ingatlan/20200123/osszeomlas-vagy-szarnyalas-mutatjuk-mi-var-a-magyar-lakaspiacra-410027

²⁰² MTI: „Még az albérletet is nehéz kihozni az átlagkeresetből” *Origo.hu* (2016. 02. 19.). www.origo.hu/gazdasag/20160219-netto-altagkereset-ksh-alberletarak.html

lakáspiacra nézve minimális volt (Airbnb).²⁰³ A lakhatási válság tágabb értelmezésében így be kell látnunk, hogy az hosszabb ideje áll fenn, mint ez a két intézmény, ugyanis az egyének lakáshelyzettel kapcsolatos gondjai, mint például a hajléktalanság és az adósságcsapda, nem az elmúlt években és nem ezeknek az intézményeknek a hatására jöttek létre. Ezért, ha csak ilyen jelenségek vizsgálatával kívánjuk magyarázni a lakhatás válságát, akkor eljutunk ahhoz a problémához, amit Fernand Braudel a füst- vagy pormetaforával írt le. Tudniillik, hogy egyrészt kérész életű dolgokkal foglalkozunk, másrészt „por megy a szemünkbe” és betölti a tudatunkat abban az értelemben, hogy ezek a jelenségek megakadályozzák, hogy felismerjük a valódi mélystruktúrákat.²⁰⁴

E problémák feloldásában, áthidalásában segíthet nekünk a vilárendszer-elmélet, ami elemzési keretet és fogalmi hálót ad olyan késő kapitalista jelenségek magyarázatára is, mint a lakhatási válság. Ezért ebben a tanulmányban azt mutatom be, hogyan lehet értelmezni a lakhatási válságot a vilárendszer-elmélet keretében, és hogy annak alkalmazása miként vihet közelebb minket a megoldás megtalálásához. A tanulmányban először bemutatom, hogy általánosságban mik a vilárendszer-elmélet főbb jellemzői, majd, hogy ezt a keretrendszert hogyan lehet a lakhatási válság elemzésére használni. Másodszor körbejáróm, hogy nagyobb társadalmi időléptékben mérve mi a neoliberais lakás piac fő jellemzője. Harmadszor bemutatom, hogy mi a jog szerepe ezeknek a jellemzőknek és a lakhatási problémáknak a fenntartásában és újratermelésében. Végül pedig ezek szintéziseként igyekszem bizonyos mértékű megoldási javaslatokat is felvázolni. Végeredményben remélem, hozzájárulok ahhoz, hogy megértsük, a lakhatási válság tulajdonképpen miért nem más, mint az egész kapitalista gazdasági rendszer válsága.²⁰⁵

I. A vilárendszer-elmélet főbb jellemzői és a lakhatási válság a vilárendszer-elmélet tükrében

Mi is tulajdonképpen a vilárendszer-elmélet? A vilárendszer-elmélet a '70-es években jelent meg, mint új társadalomelméleti irányzat, amely a társadalmi valósággal kapcsolatos megismerést kívánta megújítani.²⁰⁶ Számos, azóta alapvetéssé vált elméleti perspektívát honosított meg, mint például a centrum-periféria viszonyrendszert és a dependencia elméletet. Az előbbi gyakorlatilag azt a viszonyt írja le, miszerint vannak olyan országok, amelyekben többnyire nagyobb hozzáadott értékű és emiatt profitábilisabb gazdasági tevékenység történik, ezek a centrum országok, illetve vannak olyan országok, amelyeket az alacsony hozzáadott értékű gazdasági tevékenységek jellemeznek, ezek a periféria államok, és a centrum országok a globális kereskedelem lévén képesek elérni, hogy az értéktöbblet a perifériából feljűk áramoljon.²⁰⁷ A dependencia vagy függő fejlődés fogalma pedig a klasszikus fejlődés-elméletek kritikájaként jelent meg, miszerint nem lehet különböző államokra azonos fejlődési modellt alkalmazni, a globális kereskedelemben való integráció pedig nem elősegíti, hanem az

²⁰³ FORBES: „Így dobta meg a budapesti lakások árát az Airbnb”. *Forbes.hu* (2019. 03. 26.). forbes.hu/uzlet/igy-dobta-meg-a-budapesti-lakasok-ar-at-az-airbnb/

²⁰⁴ Fernand BRAUDEL: „A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam” *Századok*, 1972, 900. Idézi: Immanuel WALLERSTEIN: *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe* (Budapest: L'Harmattan, 2010) 39–40.

²⁰⁵ Nawal ARJINI: „Keeanga-Yamahtta Taylor Says There Is No Housing Crisis: »It's Just Housing Under Capitalism«” *The Nation* (2019. 09. 24.). www.thenation.com/article/keeanga-yamahtta-taylor-race-profit/

²⁰⁶ WALLERSTEIN (202. l.j.) 15.

²⁰⁷ WALLERSTEIN (202. l.j.) 33–34.

egyenlőtlen csere lévén inkább állandósítja a perifériás országok lemaradását és így a vilárendszer hierarchiáját.²⁰⁸

Az irányzat ismertetéséhez azonban elsősorban azt mutatom be, hogyan újította meg a társadalmi valóság megismerésének tárgyát, az ontológiát, valamint a megismerés módszereit, az episztemológiát. Ezeket, a vilárendszer-elmélet ontológiáját és episztemológiáját, elsősorban az irányzat két meghatározó személyének, a már hivatkozott Immanuel Wallerstein és Giovanni Arrighi gondolatainak és műveinek segítségével mutatom be. Először is körbejáróm, mik azok a történeti rendszerek, amiket az elmélet hívei a megismerés alapegységeinek tettek meg, majd bemutatom, hogy ezeket hogyan lehet elemezni olyan eszközökkel, mint az unidiszciplinaritás és a strukturális idő.

A vilárendszer-elmélet túllépett azon, hogy a valóság megismerési egységének a nemzetállamot tekintse, és ehelyett a történeti rendszereket tette meg a kiindulóponttá. A történeti rendszer kétfajta lehet: minirendszer, illetve vilárendszer. A minirendszerek szűk területre kiterjedő, főleg reciprocitásra épülő kezdetleges gazdasági egységek voltak,²⁰⁹ amelyek mostani elemzésem szempontjából lényegtelenek, ezért a továbbiakban az utóbbival foglalkozom. A vilárendszer pedig tulajdonképpen nem más, mint olyan társadalmi egység, amelyeken belül az emberek élnek és cselekszenek, és amelyeknek szabályai meghatározzák az életüket. Az elnevezés természetesen nem azt jelenti, hogy ezek a rendszerek az egész világot átfognák, hanem azt, hogy olyan rendszerekről beszélünk, amik egy „világot alkotnak”, de nem feltétlenül terjednek ki az egész világra. Összefoglalva „*tevékenységek és intézmények olyan integrált tartományát képezik, amelyre bizonyos rendszerszintű törvényszerűségek jellemzők*”.²¹⁰

Az elmélet szerint a vilárendszer kétféleképpen lehet: világbirodalmak és világgazdasági rendszerek. A kettőt röviden az különbözteti meg egymástól, hogy míg az előbbinél fennáll olyan egységes politikai hatalom vagy struktúra, amely képes átfogni a teljes világgazdaságot, addig az utóbbinál nincs ilyen.²¹¹ Közelebb visz minket az egész elmélet megértéséhez, ha megvizsgáljuk a gyakorlatban jelen világgazdaságunkat, amely nem más, mint egy világgazdasági rendszer, méghozzá kapitalista világgazdasági rendszer. A kapitalista jellegét pedig az adja a világgazdaságnak, hogy a tőke vég nélküli felhalmozására épül, ami azt jelenti, hogy „*magánszemélyek és vállalatok tőkét halmoznak föl, hogy még több tőkét halmozhassanak föl, folyamatosan és vég nélkül*”.²¹² A tőke a társadalomtudományi elemzésekben ugyan tulajdonképpen nem más, mint minden olyan erőforrás, amely gazdasági tevékenység alapja lehet,²¹³ azonban a klasszikus marxi értelmezésben elsősorban és legelőször anyagi vagyonként jelenik meg.²¹⁴ A továbbiakban én is ez utóbbi jelentésében fogom elsősorban használni, azonban fontos itt jelezni, hogy a tőke fogalmának sokkal kiterjedtebb a használata, elég ha csak a kulturális tőke és a társadalmi tőke fogalmainak használatára gondolunk, amelyek az

²⁰⁸ CZIRFUSZ [et al.]: „Szószedet a Fordulat 26. lapszámához” *Fordulat*, 2019/2. 10.

²⁰⁹ WALLERSTEIN (202. lj.) 43.

²¹⁰ WALLERSTEIN (202. lj.) 41–42.

²¹¹ WALLERSTEIN (202. lj.) 53.

²¹² WALLERSTEIN (202. lj.) 54.

²¹³ CZIRFUSZ [et al.] (206. lj.) 22.

²¹⁴ Karl MARX: *A tőke* (Budapest: Kossuth, 1978) 141.

anyagi vagyon újratermelődésében nyújtanak segítséget.²¹⁵ A világrendszer-elmélet kutatóinak pedig a klasszikus fogalomhasználathoz való hozzájárulása az, hogy a tőkefelhalmozást globális szinten összekapcsolt rendszerben és történeti ciklusokban vizsgálja.²¹⁶

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csak ilyen, a tőke vég nélküli újratermelődését szolgáló cselekedetek lennének a világban, csupán azt, hogy a rendszer prioritást és motivációt ad az ilyen cselekedetekhez, megjutalmazza azokat, akik így tesznek, és számos esetben bünteti azokat, akik nem. Ez a rendszer pedig, illetve ennek fenntartása kitermelte a szüntelen technológiai fejlődés, illetve a rendszer határainak állandó kiterjesztésének szükségességét.²¹⁷ Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a profitabilitás miatt a cégeknek szükségük van a költségeik folyamatos csökkentésére, amihez vagy technológiai fejlődésre van szükség, ami a termelés hatékonyságát növeli, vagy a termelés perifériális államokra történő kiszervezésére, hogy a munkabéreköltségeket csökkenthessék. Sokszor pedig ezek párhuzamosan jelennek meg.

Maga a modern kapitalista világrendszer pedig a hosszú 16. században gyökerezik, aminek a végére egyértelművé vált, hogy a kapitalista hatalom hatékonyabb tud lenni, mint a területi hatalom. A területi hatalom ugyanis az alapján növeli erejét, hogy egyre több területet birtokol. A kapitalista hatalom viszont a jólétben méri az erejét, és csak akkor növeli a rendelkezésére álló területet, ha a tőkefelhalmozás sikeréhez arra mindenképp szüksége van. Ennek manifesztálódása tulajdonképpen a vesztfáliai béke és a nemzetállami rendszer érvényre juttatása, ahonnan a világrendszer-elmélet hívei a leggyakrabban eredeztetik a kapitalista világgazdasági rendszert.²¹⁸ Így ahogy el lehet mesélni a történelmet királyságok és politikai rendszerek felemelkedésével és bukásával, valamint háborúk történetével, úgy el lehet mondani a kapitalista világgazdasági rendszer egyre nagyobb kiterjesztésével és a rendszerszintű tőkefelhalmozások felemelkedésével és bukásával,²¹⁹ illetve az azokat vezérlő hegemon államok történetével.²²⁰

A kapitalista világgazdasági rendszer kialakulásáról és főbb jellemzőiről még hosszasan lehetne írni, jelen tanulmány fókuszában azonban nem ez, ezért rá is térek, hogy ezeket a történeti egységeket, amiket a vizsgálódás alapegységévé teszünk, és azoknak az egyes jelenségeit, mint a lakhatási válság, milyen módszerekkel és eszközökkel lehet vizsgálni.

Az egyik ilyen módszer, amelynek használatára a világrendszer-elmélet kutatói felhívják a figyelmünket, az *unidiszciplinaritás*. A világrendszer-elmélet ugyanis rámutat arra, hogy ugyanazokat a jelenségeket elkezdjük külön „dobozokban” vizsgálni, ezeket a dobozokat pedig tudományterületnek hívni, és emiatt gyakran elfelejtjük, hogy ezeket a jelenségeket csak úgy ismerhetjük meg teljes egészében, ha az összes doboz tartalmát ismerjük.²²¹ Ezért van az, hogy a lakáshelyzettel kapcsolatban külön beszélünk lakásjogról, amivel a jogászok foglalkoznak, lakáspiacról, amivel a közgazdászok, város- vagy lakásszociológiáról, amivel a szociológusok stb. Figyelembe kell viszont vennünk, hogy ezek szoros kölcsönhatásban állnak egymással, és

²¹⁵ Pierre BOURDIEU: „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke” in: ANGELUSZ Róbert – LENGYEL Zsuzsanna (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (Budapest: Új Mandátum 1999).

²¹⁶ CZIRFUSZ [et al.] (206. lj.) 22.

²¹⁷ WALLERSTEIN (202. lj.) 16.

²¹⁸ Giovanni ARRIGHI: *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*. (London – New York: Verso 1996) 33.

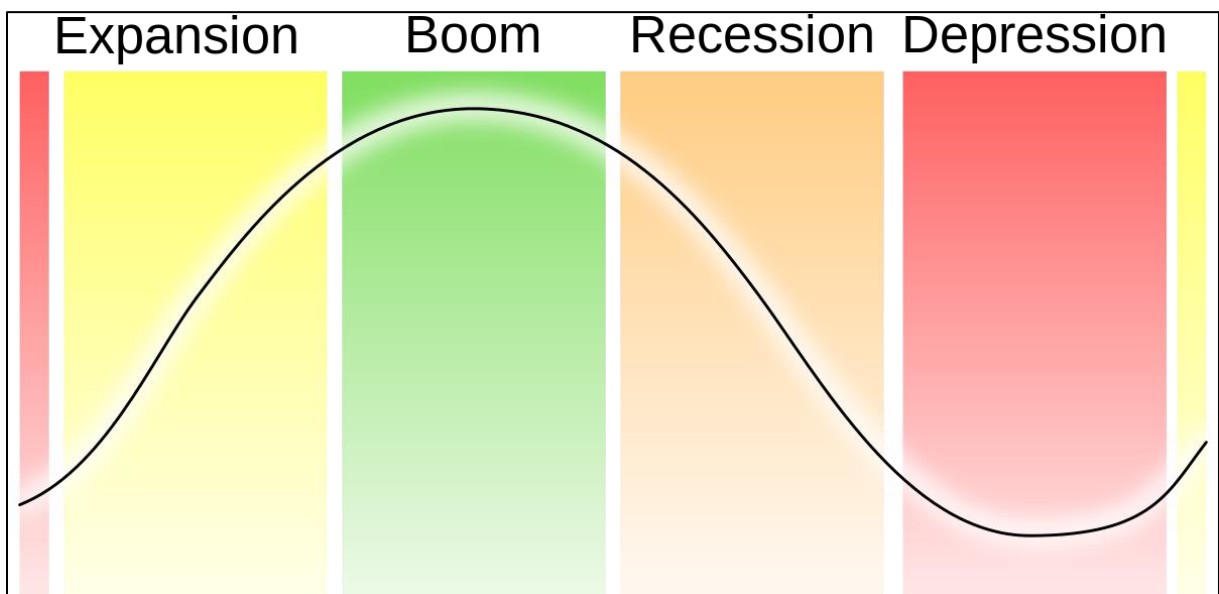
²¹⁹ ARRIGHI (216. lj.) 84.

²²⁰ ARRIGHI (216. lj.) 6.

²²¹ WALLERSTEIN (202. lj.) 10.

csak akkor tudunk igazi megismerésről és ennek következtében problémamegoldásról beszélni, ha integráltan, holisztikusan vizsgáljuk ezek eredményeit.

A másik fontos vizsgálati eszköze a vilárendszer-elmélet alkalmazóinak a *long durée*. A *long durée* mint elemzési eszköz megalkotása jóval korábbra datálható, mint a vilárendszer-elmélet társadalomelméleti irányzatként való megalakulása, és tulajdonképpen az Annales nevű történelemtudományi iskolához, azon belül is a már idézett Braudel nevéhez köthető.²²² Lényege abban áll, hogy társadalmi jelenségek vizsgálatánál különböző társadalmi időléptékeket használhatunk, hogy szabályszerűségeket állapíthassunk meg. Például a bevezetőben említett, pár éves időhorizonton gondolkodó időléptéket a lakbér ár-emelkedésével kapcsolatban. Ilyenkor viszont könnyen belefuthatunk a „porfelhőbe”, ami eltakarja a szemünk elől a lényegét, ezért célszerűbb nagyobb időléptékeket választani. Ebben segíthet a *long durée*, ami olyan társadalmi időlépték, amely egy történelmi rendszerhez kapcsolódik, és azzal összefüggésben igyekszik szabályszerűségeket megfogalmazni.²²³ Az egyik ilyen jól megválasztott *long durée*, vagy strukturális idő, ha jobban tetszik, a Kondratyev-ciklus, amely az azt leíró közgazdász után kapta a nevét, és amely a kapitalista világgazdaság egyik jól felismerhető ciklikussága a hegemonia ciklus mellett, ám annál jóval rövidebb, mintegy 50-60 évet ölel fel.²²⁴ Ahogy az az 1. ábrán is látszik sematikusán, a Kondratyev-ciklus általánosságban egy A fázisból és egy B fázisból áll.

1. ábra

Az A fázis képviseli a növekedést, a B fázis a csökkenést. Kondratyev ezekre az 50-60 évet felölelő ciklusokra a nagykereskedelmi árindexek, a kamatrata, a bérek, a külkereskedelmi forgalom, valamint a szén- és nyersvas-termelés és -fogyasztás és ólomtermelés vizsgálata során figyelt fel. Így állapította meg, hogy az első hullám körülbelül az 1780-as évek végétől 1844-51-ig tartott, a második hullám vége pedig 1890-96-ig, a harmadik hullám esése pedig az

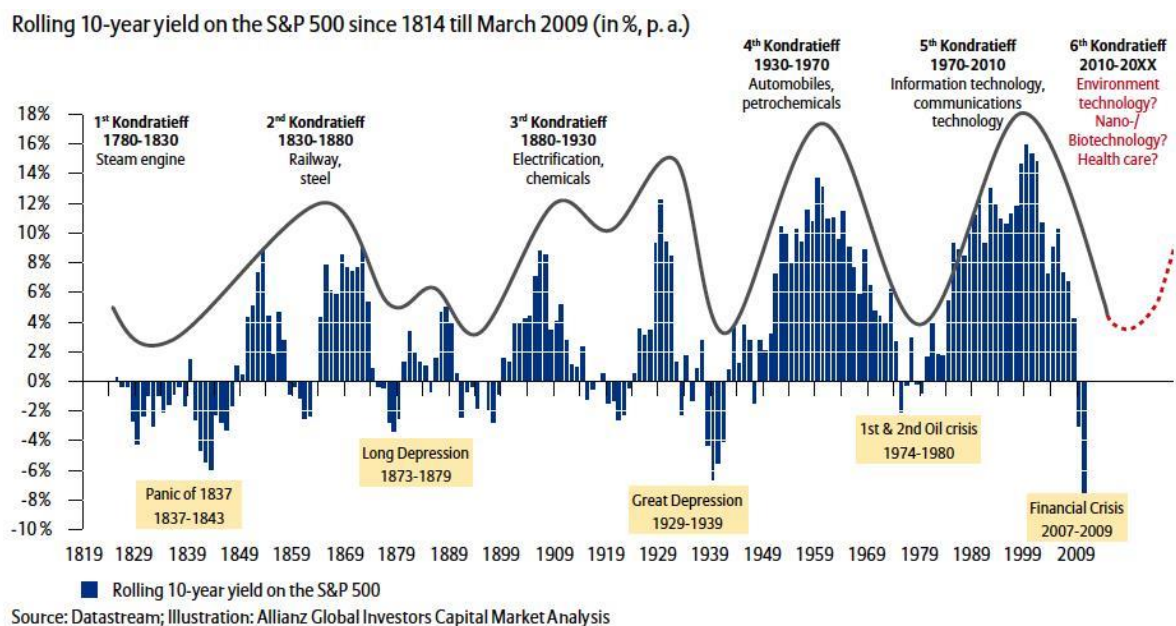
²²² BRAUDEL (202. lj.) 988–1012.

²²³ WALLERSTEIN (202. lj.) 44–45.

²²⁴ Immanuel WALLERSTEIN: „A gazdasági válság hosszútávú megközelítésben” *Mérce* (2019. 09. 07.). merce.hu/2019/09/07/immanuel-wallerstein-a-gazdasagi-valsag-hosszutavu-megkozelitesben/

1914-1920-as években kezdődött.²²⁵ A világszisztéma-elmélet kutatói egyrészt ezt az időhorizontot támasztották ki az elemzéseikben, másrészt éltek egy olyan leegyszerűsítéssel, hogy az emelkedést a profitráták emelkedéseként, az esést pedig a profitráták csökkenéseként elemezték, ugyanis az ő álláspontjuk szerint a kapitalista világgazdaság végső soron ezzel a mutatóval törődik elsődlegesen.²²⁶ Hogy jobban megértsük, és közelebb kerüljünk ahhoz, hogy mi is okozza a válságot a lakáspiacon, tekintsük meg jelen helyzetünket a Kondratyev-ciklusban.

Ha a klasszikus kondratyevi előrejelzést, a wallersteini elméletet, valamint Robert Brennernek a feldolgozóipar profitabilitásán alapuló vizsgálatait vesszük figyelembe, akkor a jelen Kondratyev-ciklusunk, amiben élünk, kisebb leegyszerűsítésekkel a következőképpen néz ki: a második világháború után a háború utáni újjáépítésnek is köszönhetően megkezdődik a ciklus A fázisa, a profitráták folyamatosan emelkednek.²²⁷ Ez a fázis tetőzik a '70-es évek elején-közepén, amikor is a klasszikus termelő ágazatok profitrátája, az emelkedő életszínvonal és a jóléti állam növekvő kiadásai miatt, csökkenni kezd.²²⁸ Ezt, ahogy a 2. ábrán is látszódik, bizonyos makrogazdasági mutatók árnyalják, itt például az S&P 500-as cégek hozamrátáját vizsgálva azt láthatjuk, hogy ebben az időszakban tulajdonképpen két egymást követő ciklusról beszélhetünk. Akárhogy is, azt megállapíthatjuk, hogy jelenleg egy hosszan elnyúló B fázis végső szakaszánál tartunk,²²⁹ érdemes tehát azt megvizsgálni, hogy mi jellemzi a kapitalista világgazdasági rendszert ebben a szakaszban.

2. ábra

Két fő tendenciáról beszélhetünk. Egyrészt ebben a fázisban, hogy a profitrátának a csökkenését minimalizálni tudják, a vállalatok igyekeznek a költségeiket visszafogni. Ezt két

²²⁵ Nikolaj D. KONDRATYEV: „A gazdasági fejlődés hosszú hullámai” *Történelmi szemle* 1980/2. 241–269.

²²⁶ WALLERSTEIN (202. l.) 65–66.

²²⁷ BRENNER, Robert: *Economics of Global Turbulence. The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945-2005*. Verso, London, New York, 2006. 43-52.

²²⁸ WALLERSTEIN (222. l.).

²²⁹ BRENNER (225. l.) 145–164.

módon tehetik meg. Az egyik, hogy a munkabéreköltségeiket csökkentik, tehát igyekeznek kiszervezni a termelést a periféria alacsonyabb munkabéru országába. Ennek megvan az a közvetett hatása, hogy ezzel az eredeti helyen lévő gyár munkásaira is nyomást tudnak gyakorolni, akik elnézik a munkabér csökkentést, csak hogy az állásukat megtarthassák. A másik mód, hogy nyomást gyakorolnak az államokra,²³⁰ hogy kevesebb hozzájárulást (adót) kelljen fizetniük az állami kiadások fedezésére.²³¹

A másik tendencia a kapitalista világgazdaság B fázisában az, hogy a tőke elkezd keresni azokat az alternatív megoldásokat, ahova áramolva tartani tudja a számára megfelelő profitrátákat, ezért az úgynevezett spekulatív piacokra áramlik, ahol nem történik klasszikus termelő tevékenység, csupán az adott pénzmennyiség újratermelődése.²³² Így végeredményben a ciklus B fázisának jellemzői nem mások, mint a lefelé tartó árverseny a munkabér szempontjából, a jóléti állam leépülése és a finanszírozás. Ezek a jellemzők pedig tulajdonképpen nem mások, mint amivel a 70-es évek neoliberais fordulatát és azóta a neoliberais világgazdaságnak nevezett rendszert leírhatjuk. A lakáspiacokkal kapcsolatban ez utóbbi, a finanszírozás és a spekulatív piacok felfutása az, ami elsődlegesen releváns. A lakáspiac ugyanis ebben a rendszerben spekulatív piacként tud működni, hiszen tényleges termelés nem vagy nem elsődlegesen történik, viszont sokkal magasabb hozamráttákkal tud kecsegtetni a befektetők számára, mint a klasszikus termelő ágazatok. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy egyre több vállalkozó kezd befektetési céllal lakást vásárolni, ugyanis ebben látja vagyonának megtérülését. Ez pedig ahhoz vezet, hogy nagyon sok lakás fog üresen állni, illetve sokat fognak csak turistáknak kiadni, ami csökkenti a lakáspiaci kínálatot és árfelhajtó hatással bír. Végeredményben pedig ahelyett, hogy otthonok jönnének létre, a lakás elkezd a tőkefelhalmozás és a profitkivonás eszközeként szolgálni.²³³

Az egész problémát pedig tovább súlyosbítja az, hogy a rendszer jelenleg úgy tűnik, képtelen kivergődni ebből az elhúzódó B fázisból. A törvényszerűség ugyanis azt diktálná, és a 2. ábrán az előrejelzéssel kapcsolatos szaggatott vonal kapcsán is látszik, hogy már el kellett volna indulni az új felívelő A fázisnak, ez azonban a lakáspiacon is érezhető buborékok kialakulásai miatt mégsem történt meg.²³⁴ Emlékezzünk csak ugyanis, hogy mi kell a rendszer hosszútávú fenntartásához: a szüntelen technikai fejlődés, illetve a rendszer határainak folyamatos kiszélesítése. A technikai fejlődés és az új vívmányok bevezetése azonban nem varázsütésre történik, a rendszer kiszélesítésének pedig jól érezhetően van egy határa. Tehát amikor már Bangladesben gyártják gyerek munkások a cipőinket, illetve a nagyvállalatok minimális adót fizetnek a fejlett államokban is, ott már nehezen van tere a terjeszkedésnek.²³⁵ Ezért állapítja

²³⁰ WALLERSTEIN (202. l.).

²³¹ HARVEY, David: *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press 2005) 75–78.

²³² SIDÓ Zoltán: „Digitális kapitalizmus” *Új Egyenlőség* (2018. 06. 22.) ujegyenloseg.hu/digitalis-kapitalizmus/

²³³ GAGYI Ágnes [et al.]: „Lakhatási helyzet a válság után. Finanszírozási folyamatok, kettészakadó lakáspolitikák és a háztartások túlélési stratégiái” *Fordulat* 2019/2. 202.

²³⁴ KSH: *Lakáspiaci árak lakásárindex 2019. III. negyedév.*

www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/lakaspiacar/20193/index.html?fbclid=IwAR01EpGof0YrOB1ckobCvhSt6_M4gDhHEf3EwaD29nRihWFWEAQsIL7Y3Ps#folytat-dott-a-haszn-ltlak-s-piac-talakul-sa

²³⁵ PAPP Zsolt: „Adóparadicsommá tették az országot, a cégek helyett a lakosság fizeti a sok adót” *Nepszava.hu* (2020. 01. 27.).

nepszava.hu/3064927_adoparadicsomma-tettek-az-orszagot-a-cegek-helyett-a-lakossag-fizeti-a-sok-adot

meg helyesen Wallerstein, hogy az ilyen válságok során nem az a helyzet, hogy a kapitalizmus ne működne megfelelően, hanem hogy túlságosan is hatékonyan működött az utóbbi időben.²³⁶

Összefoglalva tehát a világrendszer-elmélet segítséget nyújt nekünk abban, hogy az olyan jelenségeket, mint a lakhatási válság, képesek legyünk egyrészt integráltan, holisztikusan, nem pedig részterületenként elemezni, másrészt segít abban, hogy felismerjük azt a társadalmi időléptéket, aminek keretében releváns szabályszerűségeket meg tudunk fogalmazni. Így a fő kérdés álláspontom szerint nem az, hogy milyen károkat okoz az Airbnb és a CSOK a lakáspiacon, illetve hogyan járulnak hozzá a lakhatási válság kialakulásához, hanem, hogy a neoliberalis korszak finanszírozása, ami tulajdonképpen egy Kondratyev-ciklus B fázisára adott válaszreakció, hogyan alakítja át a lakáspiacot. A következő fejezetben ezt mutatom be.

II. A lakás piac jellemzői a neoliberalizmus korában

Az elmúlt évtizedek válsága, ami a lakáspiacon is érezteti a hatását lakhatási válságként tehát tulajdonképpen nem más, mint egy felhalmozási és túltermelési válság, még hozzá a tőke túltermelésének válsága.²³⁷ Ez a lakáspiacon úgy érezteti a hatását, hogy átalakítja a lakások társadalomban betöltött szerepét. A lakásoknak ugyanis mindenkor kettős funkciója volt: egy reprodukciós és egy piaci funkciója. A reprodukciós funkció nem jelent mást, minthogy a lakás az élet újratermelésének egy eszköze, magyarán emberek otthona. Piaci terméként viszont befektetéseket szolgál: részt tud venni a tőke vég nélküli felhalmozásában és a profitszerzésben.²³⁸ Ideális esetben az előbbi, a reprodukciós funkció van túlsúlyban, az utóbbi piaci funkció pedig csak minimálisan van jelen, vagy akár teljesen ki van zárva. A kapitalizmus utóbbi évtizedekben tapasztalható finanszírozási folyamata viszont ezt billenti ki a nyugalmi állapotából és vezet el odáig, hogy mára teljesen megváltozott a lakások klasszikus szerepe. Ahelyett, hogy otthonul szolgáljon mindenkinek, arra szolgál, hogy profitot termeljen keveseknek.²³⁹

Ez pedig nemcsak a lakásokról, hanem a városról alkotott elképzelésünket is megváltoztatja. A városnak, ahogy Henri Lefebvre arra felhívja a figyelmünket, ugyanis mindig szoros kapcsolata volt a társadalom egészével, a vidékkel, a gazdasággal, a politikai hatalommal, az állammal, illetve ezek és saját történelmével. Így amikor maga a társadalom és a gazdaság nagyobb változáson megy keresztül, azzal kapcsolatban a város sem tud passzív lenni.²⁴⁰ Ez a változás pedig nem az utóbbi néhány évben kezdődött, ahogy arra fentebb is kitértünk, csupán most vált igazán mélyvé. Elég, ha csak Budapest, mint a közép-kelet-európai régió egyik nagyvárosának a példáját nézzük. Mára eljutottunk abba az állapotba, hogy nyugodtan kijelenthetjük, hogy a város centruma (úgyis, mint „bulinegyed”) többé egyáltalán nem a helyi lakosok érdekeit szolgálja, hanem a fogyasztását, és annak a mindenkori csoportnak az érdekeit, akik ebben a legjobban ki tudják venni a részüket, mint mondjuk a turisták vagy befektetők.²⁴¹

Így végeredményben, még egyszer hangsúlyozva, a Kondratyev-ciklus elhúzódó B fázisában eljutottunk oda, hogy a lakás piac nem más, mint a „globálisan halmozódó

²³⁶ WALLERSTEIN (222. l.).

²³⁷ ARTNER Annamária: „Válság és globalizáció”. *Ezredvég* 2003/2.

²³⁸ GAGYI [et al.] (231. l.) 200.

²³⁹ David MADDEN – Peter MARCUSE: *In Defense of Housing. The Politics of Crisis* (London – New York: Verso 2016) 13.

²⁴⁰ Henry LEFEBVRE: *The Right to the City* (The Anarchist Library 1996) 26.

²⁴¹ LEFEBVRE (238. l.) 9.

tőkefelesleg befektetési célpontja”, aminek fő gazdasági és materiális következménye, hogy a lakásárak elszakadnak a háztartások valós anyagi helyzetétől.²⁴² Azonban még egy réteget ad ehhez a problémához az a változás, ami a lakásokról alkotott hosszú távú felfogásunkban végbement. Ezeket mindenekelőtt David Madden és Peter Marcuse már korábban hivatkozott *In Defense of Housing* című műve segítségével gyűjtöttem össze, és itt, a már feljebb említett szerepváltozáson túl, elsősorban kettőre fókuszálok a lakás áruvá válásra, ami a lakások oldaláról jelentkezik és a lakhatási elidegenedésre, ami pedig a lakók oldaláról lép fel.

Az egyik jelenség tehát, ami a lakásokkal kapcsolatos gondolkodásunkban megjelent, az az *áruvá válás*. Részben a már fent tárgyalt szerepváltozásból is fakad, hogy a piaci funkciója kerül előtérbe a lakásoknak, de lényegében azt jelenti, ha absztrakt módon akarjuk megfogalmazni, hogy a lakások társadalmi szerepéről áttevéődik a hangsúly a gazdasági hasznára. Ha pedig gyakorlatiasabban akarjuk megragadni, akkor arról van szó, hogy az épületek tőkefelhalmozásban játszott szerepe vált meghatározóvá, és az, hogy otthonként szolgáljanak, másodlagossá.²⁴³ Az áru funkció a meghatározóvá válása jól látszik abban, ahogy átalakította a lakásrendszer struktúráját és a városszerkezetet olyan értelemben, hogy ez a tőkefelhalmozásban játszott szerep válik meghatározóvá új lakások építésénél, illetve meglévő lakások átalakításánál, felújításánál. Ennek eredménye, ahogy azt Achtenberg és Marcuse is megállapítja, hogy a lakáspiac beruházásai egyrészt hosszabb időléptékben vizsgálva ciklikussá válnak, hiszen a tőkefelhalmozás ciklusai fogják meghatározni, másrészt a lakáspiac felívelő szakaszában arra sarkallják a befektetőket, hogy vonják ki a tőkájüket a „rossz” lakónegyedekből, ahol alacsonyabb profitrátára tehetnek szert várhatóan, és tegyék át a „jobb” lakónegyedekbe, ahol magasabb profitráta kecsegteti őket.²⁴⁴ Ez viszont azt jelenti, hogy a deprivált körülmények között lakók még tőkeszegényebbé válnak, a jobb megélhetéssel rendelkezők lakókörnyezete pedig tovább fejlődik. Végeredményben pedig így termeli újra magát a társadalomban eleve fennálló egyenlőtlenség a lakáspiacon, és erősíti ezen a területen is a társadalmi igazságtalanságokat.

A lakások áruvá válásának következményeit pedig tovább erősíti a lakáspiac *globalizálódása* mint a kapitalista világgazdasági rendszer és az áruvá válás egyik szegmense. Ahogy az a kapitalista tőkefelhalmozás természetéből és logikájából fakad, hogy a különböző termelői és pénzügyi tevékenységek egyre inkább koncentrálnak és az oligopólium vagy a monopólium kialakítására törekednek,²⁴⁵ úgy a lakáspiacon sincs ez másképp. Ahogy kezdetben a lakáskiadás és a lakáseladás kis kiterjedésű, helyi vállalkozások feladata volt, úgy alakult ez át idővel úgy, hogy egyre nagyobb kiterjedésű, több székhellyel rendelkező nagyvállalatok vették át ezt a feladatot, végül pedig eljutottunk már odáig, hogy nemzetközi gazdasági hálókat által válik meghatározottá a lakáspiac.²⁴⁶ Azzal még önmagában nem lenne semmi probléma, hogy külföldi vállalkozások is megjelennek a lakáspiacon, meg lehet ennek

²⁴² GAGYI [et al.] (231. l.) 204.

²⁴³ MADDEN – MARCUSE (237. l.) 20–21.

²⁴⁴ Emily Paradise ACHTENBERG – Peter MARCUSE: „The Causes of the Housing Problem” in Rachel G. BRATT – Chester HARTMAN – Ann MEYERSON (szerk.): *Critical Perspectives on Housing* (Philadelphia: Temple University Press 1986) 6.

²⁴⁵ David HARVEY: *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003) 96–98; Vlagyimir Iljics LENIN: „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelső foka” in: *Lenin válogatott művei I.* (Budapest: Magyar Helikon 1967) 448.

²⁴⁶ MADDEN – MARCUSE (237. l.) 23–24.

ugyanis az az előnye, hogy hatékonyabban tudják ellátni a feladatukat, és a koncentráció következtében költségeket tudnak csökkenteni, így ha nem csak befektetési céllal veszik meg a lakást, akkor akár olcsóbban tudják intézni a lakáskiadást és a lakáseladást. A probléma ott jelentkezik, hogy ezáltal egyrészt a lakás piac kitettebbé válik a globális gazdasági mozgásokra, másrészt, ahogy arra Madden és Marcuse felhívják a figyelmet, a befektetők és lakástulajdonosok eltávolodnak a lakókörnyezettől. Ugyanis egy klasszikus lakáskiadó vagy lakáseladó nem csak a bevételt tartja szem előtt. Ő ugyanis része a lakókörnyezetének, így nagyobb eséllyel részesíti előnyben az időseket, illetve nehéz sorsúakat, és inkább elnézőbb velük szemben, ha a közösségi értékek arra sarkallják őket. Viszont, ha a lakástulajdonosa távol él attól a lakástól, amit befektetési céllal megvett, akkor ezek a szempontok és ezek a közösségi értékek nem fognak latba esni nála, csupán a profitmaximalizálással fog törődni.²⁴⁷ Így az eleve kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek.

Végül pedig pár szó a *lakhatási elidegenedésről*, ami a lakók szemszögéből jelentkezik a neoliberalis lakás piacon. Az elidegenedés természetesen nem csak a lakás piacon megfigyelhető jelenség, a társadalomtudományok már régóta foglalkoznak vele, megnyilvánul az emelkedő egyenlőtlenségekben és a társadalmi védőháló erodálásában is, és lényege, hogy bizonyos tárgyak, amelyek eredetileg valamilyen módon az egyénnek a személyéhez tartoztak idegenné válnak és független hatalomként jelennek meg vele szemben.²⁴⁸ Ha egyszerűen akarunk fogalmazni, akkor a lakhatási elidegenedés tulajdonképpen ennek az átfogó jelenségnek az a szegmense, amikor a zsúfolt lakhatás, a lakhatási és/vagy energiaszegénységben élés, a hajléktalanság veszélye vagy akár a bekövetkezett hajléktalanná válás miatt, valamint más egyéb aspektusok miatt az emberek nem érzik többé biztos támasznak a lakhatást, az otthonukat, csupán egy olyan újabb elemnek az életükben, amiért minden nap meg kell küzdeniük, és bármikor kicsúszhat a kezükből.²⁴⁹ A lakhatási elidegenedés velejárói elsősorban a bizonytalanság és a hatalomnélküliség állapota. Ezek közül is talán a legfontosabb a bizonytalanság vagy létbizonytalanság. Másik oldalról a létbiztonság az az érzés, hogy a helyzetünk, a társadalomban betöltött pozíciónk stabil, ebben hosszú távon bízhatunk is, és ez érzelmi felüdülést ad számunkra.²⁵⁰ Ehhez pedig nagyon erősen hozzátesz az, hogy a lakhatási helyzetünk stabil-e. Azáltal viszont, hogy engedjük, hogy a lakások piaci funkciója előtérbe kerüljön a lakások társadalmi hasznával szemben, azzal ezt az érzést kevesek kiváltságává tesszük.

Összefoglalva tehát ezek azok a tényezők, amik a kapitalizmusnak ebben a kései szakaszában, amelyben élünk, alakítják a lakhatási válságot a lakás piacon: a lakások társadalmi szerepének a megváltozása, az áruvá válás és ezen belül a globalizálódás, valamint a lakhatási elidegenedés. Ezek pedig egytől egyig hozzájárulnak ahhoz, hogy a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek megjelenjenek a lakás piacon, és ott még súlyosabban érintse az eleve kiszolgáltatott helyzetben lévőket.

Végül, a konklúziók levonása előtti utolsó fejezetben azt tekintem át, hogy a jog, amely ennek az egésznek a keretét adja, hogyan járul hozzá a társadalmi igazságtalanságok fennmaradásához, újratermelődéséhez és erősödéséhez.

²⁴⁷ MADDEN – MARCUSE (237. l.) 25–26; Uo. 29–30.

²⁴⁸ KARL MARX: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* (Budapest: Kossuth 1977) 39.

²⁴⁹ MADDEN – MARCUSE (237. l.) 36.

²⁵⁰ MADDEN – MARCUSE (237. l.) 43.

III. A jog szerepe a lakhatási válság alakulásában

Az Egyesült Államokban és később szerte a világon a XX. század második felében kialakult, majd az ezredfordulóra megerősödött egy olyan jogelméleti irányzat, amely a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek szemszögéből vizsgálta meg a jogot, és annak szerepét a társadalomban. Ezt az irányzatot nevezik kritikai jogelméleti irányzatnak, és a következőkben én is ebből a szempontból vizsgálom meg a jogrendszert általánosságban, illetve a lakásrendszer jogi szabályozását.²⁵¹

A klasszikus kritikai jogelméleti felfogást leegyszerűsítve össze lehet foglalni a klasszikus marxi terminológiával, miszerint a jog tulajdonképpen nem más, mint az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata.²⁵² Ha valamiért idegenkedünk az ortodox marxista megállapításoktól, és nem fogadjuk el ezeket a leegyszerűsítéseket, akkor is beláthatjuk Gramsci nyomán, hogy a jognak, mint az államnak, kettős természete van. Ahogy a kentaurnak is van egy emberi és egy állati oldala, úgy az államnak is van egy emberi oldala, ami a szabadságot, az emancipációt stb. képviseli és egy állati oldala, ami viszont az elnyomást és az erőszakot, ahogy a klasszikus gramsciánus metafora szól.²⁵³ Akárhogy is, be kell látnunk, hogy a jog egy eszköz a hatalommal rendelkezők kezében a status quo, a fennálló hatalmi rendszer fenntartására. Történik mindez elsősorban azért, ahogy azt Duncan Kennedy Tartalom és forma a magánjogi ítélkezésben című híres munkájában megállapította, hogy a jog az individualizmus terepe, és így egyszersmind megerősíti az individualizmust mint társadalomépítő alapelvet.²⁵⁴

Miről szól ez az alapelv? Kennedy szerint ez nem más, minthogy éles határvonalat kell húznunk a magunk és mások érdekei között, „azzal a hittel ötvözve, hogy az egyéni érdekek előnyben részesítése a cselekvés során helyénvaló, de a cselekvőknek tiszteletben kell tartania azokat a szabályokat, amelyek lehetővé teszik az együttélést másokkal, akik hasonlóképpen a saját érdeküket követik”.²⁵⁵ Így egy ilyen társadalomban, ahol ez az építő alapelv, és ahol a jog is elfogadja ezt, a jog elsődleges funkciója nem lesz más, mint az önérdek érvényesítése és ennek korlátjainak meghatározása és kikényszerítése.²⁵⁶ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a jogrendszerben ne lenne helye más elemeknek. Kennedy ugyanis az individualizmussal szemben bevezeti az altruizmus fogalmát, ami a megosztásra és az áldozatvállalásra alapuló társadalomépítést jelenti, és megállapítja, hogy ennek a motívumai is megjelennek a jogrendszerben.²⁵⁷ A lényeg csak az, hogy az individualista elemek vannak túlsúlyban, illetve arra épül a rendszer, hogy minél inkább kiterjessze az individualizmus logikáját a különböző területekre, és korlátozza a megosztásra és áldozatvállalásra vonatkozó kötelezettségeket.²⁵⁸ Ezekhez az individualista területekhez sorolható Kennedy szerint mindenképp a tulajdonjog,

²⁵¹ Roberto Mangabeira UNGER: *The Critical Legal Studies Movement. Another Time, A Greater Task* (London: Verso 2015).

²⁵² Alan HUNT: „Marxist Theory of Law” in: Dennis PATTERSON (szerk.): *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory* (New York: Wiley-Blackwell 1999).

²⁵³ Duncan KENNEDY: „Antonio Gramsci and the Legal System” *ALSA Forum* 1982/1.

²⁵⁴ Duncan KENNEDY: „Tartalom és forma a magánjogi ítélkezésben” in: SZABADFALVI József (szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések* (Miskolc: Bíbor 1996) 82.

²⁵⁵ KENNEDY (252. lj.) 78.

²⁵⁶ KENNEDY (252. lj.) 79.

²⁵⁷ KENNEDY (252. lj.) 80–81.

²⁵⁸ KENNEDY (252. lj.) 86.

a szerződésekkel kapcsolatos jogok, és egyébként a magánjog.²⁵⁹ Az altruizmushoz sorolható elemek pedig például részben az emberi jogok és főleg a szociális és közösségi jogok, amely utóbbiak érvényesülési fokát vizsgálva rögtön láthatjuk, hogy az altruista elemek valójában minimálisak a jogrendszer gyakorlatában.

De vajon melyik területhez tartozik a lakásokkal kapcsolatos jog? Az altruizmushoz, tekintve, hogy a lakhatás az egyik legfontosabb szociális jogosultság, amely feltételeinek biztosítására elviekben még az Alaptörvény szerint is törekszik a Magyar Állam?²⁶⁰ Vagy az individualizmushoz, mert mégiscsak egy piac és számos tőke jószág szabályozásáról beszélünk, amely ráadásul korlátozottan elérhető és bővíthető a jelen technológiai adottságokat figyelembe véve? Ha megvizsgáljuk a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LCCVIII. törvény (továbbiakban: Lakástörvény), akkor meg kell állapítanunk, hogy az utóbbi kérdés fedi a valóságot és a lakásjog az individualizmus területéhez sorolható. Ez egyrészt abból fakad, hogy a Lakástörvény a saját háttérjogszabályának (tehát amikor egy kérdést nem rendez, és másik jogszabályt kell helyette alkalmazni) a Polgári Törvénykönyvet jelöli ki.²⁶¹ A korábbiakban pedig már megállapítottuk, hogy a magánjog az individualizmusra épül mint alapelv. A másik ok, ami miatt az individualizmushoz sorolhatjuk a szabályozást az az, hogy a törvényt átvizsgálva egyértelművé válik, hogy amikor akármilyen jogviszonyról, legyen az lakásbérleti vagy önkormányzat és magánszemély között fennálló vagy más jogviszony, alapvetően egyenrangú felek szembenállását feltételezi, ahogy azt a klasszikus szerződési jog teszi.²⁶² Tehát beláthatjuk, hogy ez a szabályozás semmi mást nem tesz, mint az önérdék érvényesítés és annak korlátjainak szabályrendszerét állítja fel, ami sok esetben sérelmes tud lenni a valóságban gyengébb pozícióból induló lakásbérlőnek vagy akár alacsonykeresettel rendelkező lakásvásárlónak, lakástulajdonosnak is.

Ha pedig ehhez hozzávesszük, hogy a törvény, ahogy az fentebb is látszik, 1993-as, tehát egy teljesen más társadalmi, gazdasági és politikai környezetben íródott, mint a mai (elég, ha csak a gazdasági világválság után átalakult lakáspiacot vesszük), akkor beláthatjuk, hogy ez a szabályozás nem az emberek védelmét és az alacsonyabb státuszú emberek segítségét szolgálja, hanem a fennálló helyzet, tehát tulajdonképpen a lakhatási válság fenntartását és újratermelését.

Konklúzió

Ezek tehát azok a rétegek, amiket figyelembe kell vennünk és meg kell értenünk a lakhatási válság értelmezése során, legalábbis akkor biztosan, ha jogászai, jogelméleti perspektívából közelítünk a problémához. Összefoglalva ezek: a minket körbe vevő világrendszer, ami a tőke vég nélküli újratermelésére alapozott kapitalista világgazdasági rendszer, a neoliberális lakáspiac és az ezt kiszolgáló és folyamatosan újratermelő jogszabályi környezet. Ezek azok az elemek, amiket a világrendszer-elmélet módszertanának felhasználásával értelmeznünk kell ahhoz, hogy megértsük a probléma valódi mivoltát, illetve, hogy azzal kapcsolatban megoldási javaslatokat tudjunk megfogalmazni. Most ez utóbbiról, a megoldáskeresésről néhány szó

²⁵⁹ KENNEDY (252. lj.) 82.

²⁶⁰ Magyarország Alaptörvénye XXII. cikk.

²⁶¹ A lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LCCVIII. törvény (továbbiakban: Lakástörvény) 1. § (3) bekezdés.

²⁶² Lásd például Lakástörvény II. fejezet *A felek jogai és kötelezettségei*.

azzal, amit már a tanulmány elején is említettem, hogy nem a teljes körű megoldásra törekszem, csupán arra, hogy a megfelelő módszertannal közelebb kerülhessünk ahhoz. Itt is az egyes rétegek szerint fogok haladni, csupán az eddig alkalmazotthoz képest fordított sorrendben.

Az előző fejezetet összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a jogszabályi háttér egyrészt egy jóval korábbi társadalmi környezetre íródott, másrészt teljesen kiszolgáltatja az elesett társadalmi csoportokat azzal, hogy a magánjog szerződéses szabadságának elvét alkalmazva egyenrangúnak kezeli a különböző lakástulajdonnal nem rendelkező, illetve lakástulajdonnal rendelkező csoportokat, ami sok esetben könnyen elkerülhető igazságtalanságokhoz vezet. Könnyen elkerülhető, hiszen egy mai lakáspiaci viszonyokra szabott és a fogyasztóvédelem által már alkalmazott számos elv, illetve az altruizmus szemléletének erre a területre történő bevezetésével már nagymértékben enyhíteni lehetne a lakásokkal kapcsolatos jogviszonyoknál tapasztalható igazságtalanságokat.

Ennél kicsit összetettebb, de ettől nem elválasztható probléma a lakáspiac helyzete, hiszen a jogszabályi környezet ennek egy szegmense. Itt a fő probléma a Kondratyev-ciklus ereszkedő fázisából fakadó tendenciák, főleg a finanszírozás lakáspiacra történő kivetülésének eredménye. Ennek következményeként ugyanis, hogy a klasszikus termelő tevékenységek profitrátája folyamatosan csökken, a tőke, hogy hatékonyabban tudja újratermelni magát, utat keres és talál többek között a lakáspiacon is. Ennek következményeként pedig a hangsúly eltolódik a lakások redisztribúciós funkciójáról a piaci funkciójára. Ennek a problémának a megoldása lehet, ha szabályozásokkal korlátozzuk vagy kizárjuk, hogy a lakások a tőke újratermelésének eszközeül szolgáljanak, ahogy az külföldön már sok helyen megtörtént. Egyúttal a lakások fő funkciójának újra azt tekintjük, hogy otthonul szolgáljon az embereknek.

Ez az a két réteg, amelyeknek a kezelése még a fennálló gazdasági-társadalmi rendszer keretein belül elképzelhető. A probléma legfelső rétegét jelentő, a világgazdasági rendszer struktúrájából fakadó igazságtalanságok megoldása azonban sokkal összetettebb gondolkodást kíván. Azok megoldására ugyanis egyszerű emberként kevés ráhatásunk van, az csak globális szándék és eszközök alkalmazásával válik kezelhetővé, másrészt rendszeren kívüli gondolatokat kívánnak. Az ezen való ötletelés azonban szükségesszerű. A tőke akkumulációjának Kondratyev-ciklusonként történő változása ugyanis már önmagában nagyon sok igazságtalanságot szül, ami felveti az ebből a spirálból történő kilépési szándékot, viszont, ha figyelembe vesszük, hogy az új ciklusok beindítása, amik rövid távon legitimálni tudják a rendszert, egyre nehezkesebbé válnak, talán nincs is más lehetőségünk, mint egy újfajta világgazdasági rendszert elképzelni és megvalósítani magunknak. Az pedig csak rajtunk múlik, hogy ez az új világgazdasági rendszer tovább fokozza az igazságtalanságokat, vagy éppen kísérletet tesz azok megszüntetésére.

Elképzelhető, hogy ezek nem azok a válaszok, amiket az emberek többsége keres, de azok, amelyek szükségesek a valódi megoldás megtalálásához.

BIBÓ ISTVÁN
SZAKKOLLÉGIUM

